

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

**ALEVİ-BEKTAŞİ KLASİKLERİNDEN *MAKÂLÂT* ADLI
ESERDEKİ ALEVİLİK-BEKTAŞİLİK TERİMLERİNİN
İNCELENMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN **HAZIRLAYAN**
Doç. Dr. Özlem DEMİREL DÖNMEZ **Zeliha KORKMAZ**

MALATYA-2019

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

**ALEVİ-BEKTAŞİ KLASİKLERİNDEN *MAKÂLÂT* ADLI
ESERDEKİ ALEVİLİK-BEKTAŞİLİK TERİMLERİNİN
İNCELENMESİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

ZELİHA KORKMAZ

MALATYA - 2019

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

ALEVİ-BEKTAŞI KLASİKLERİNDEN MAKÂLÂT ADLI ESERDEKİ
ALEVİLİK-BEKTAŞILIK TERİMLERİNİN İNCELENMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Doç. Dr. Özlem DEMİREL DÖNMEZ

HAZIRLAYAN
Zeliha KORKMAZ

Jürimiz tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda bu yüksek lisans tezini (oybirliği /oyçokluğu) ile başarılı bularak Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Dili Bilim Dalında yüksek lisans tezi olarak kabul etmiştir.

Jüri Üyelerinin Unvanı, Adı ve Soyadı, İmzası

1. Doç. Dr. Serdar YAKUZ

2. Doç. Dr. N. ÖZEL

3. Doç. Dr. Özlem DEMİREL DÖNMEZ

İNÖNÜ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun
..... tarih ve sayılı kararıyla bu tezin kabulü
onaylanmıştır.

Prof. Dr. Mehmet KUBAT
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ONUR SÖZÜ

Doç. Dr. Özlem Demirel Dönmez'in danışmanlığında yüksek lisans tezi olarak hazırladığım "*Alevi-Bektaşî Klasiklerinden Makâlât Adlı Eserdeki Alevilik-Bektaşîlik Terimlerinin İncelenmesi*" başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün yapıtların hem metin içinde hem de kaynakçada yöntemine uygun biçimde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir, bunu onurumla doğrularım.

Zeliha KORKMAZ

ÖN SÖZ

İnsanoğlunun sahip olduğu en önemli varlığı şüphesiz dilidir. İnsanoğlu her şeyi dili vasıtasıyla sorar, sorgular veya ifade eder. Bunu yaparken de dili oluşturan her türlü sestem, imgeden ve anlamdan yararlanarak hayatını devam ettirir.

Bir sanat dalı, spor dalı, bilim dalı ya da dini bir alana ait olup bu alana göre özel anlamlar kazanmış sözcüklere “terim” denir. Sözcüklerin bu alanlardaki özel kullanımlarıyla kazandıkları anlamlara ise ‘terim anlam’ denir. Bu sebeptendir ki bir sanat dalı, bilim dalı, spor dalı ya da herhangi bir alanın taşıdığı yoğun anlamlar bütününe doğru algılamak için yapılması gereken öncelikli olarak ilgi duyulan alanın terimlerine vakıf olmaktır. Ancak bu sayede söz konusu alanın taşıdığı o yoğun anlamı kavramak mümkün olacaktır.

Bu çalışmada, ilk olarak Alevilik-Bektaşilik inanç sisteminin sahip olduğu terimlerin *Makâlât* adlı eserde ne derece kullanıldığı tespit edilmiştir. Ardından söz konusu eserdeki terimlerin semantik ve fonetik açıdan incelemesi yapılmıştır.

Çalışma, giriş bölümü ve iki ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın konusu, önemi, amacı ve yöntemi verilmiştir.

Birinci bölümünde Hacı Bektâş-ı Velî'nin hayatı, edebi kişiliği ve eserleri incelenmiş, eserlerinden özellikle tezin ana malzemesini oluşturan *Makâlât*'ın üzerinde durulmuştur. Bu eserin Alevilik-Bektaşilik inanç sistemindeki yeri belirlenmeye çalışılmıştır.

İkinci bölümde öncelikli olarak ‘terim nedir?’ sorusuna cevap verilmiştir. Ardından *Makâlât*'teki Alevilik-Bektaşilik inanç sistemini yansıtan terimlerin semantik (anlamsal) ve fonetik (ses bilgisel) incelemeleri yapılmıştır. Terimlerin semantik incelemesi yapılırken söz konusu terimin eserde geçtiği kısımlar blok alıntılarla verilerek bu kısımlardaki anlamlardan faydalanılmış, böylece o terimin kazandığı bağlamsal anlam/anlamlar verilmeye çalışılmıştır.

İkinci bölümde son olarak tespit edilen terimlerin fonetik incelemesi yapılmıştır. Terimlerde görülen ses bilgisel hadiseler açıklandıktan sonra örneklerle somutlaştırılmıştır.

Bu iki ana bölümden sonra ‘sonuç’ ve ‘kaynakça’ kısımları gelmektedir.

Bu çalışmanın her aşamasında yanımda olan, benden hiçbir zaman bilgilerini ve deneyimlerini eksik etmeyen ve tez danışmanlığı görevini üstlenen Sayın Doç. Dr. Özlem DEMİREL DÖNMEZ'e, Alevilik alanındaki çalışma ve birikimleriyle bizlere yol gösteren Sayın Prof. Dr. Mehmet DÖNMEZ'e, çalışmamızın son şeklini almasında yardımlarını bizden esirgemeyen Sayın Doç. Dr. Nazmi ÖZEROL'a, şahsi kütüphanesinden faydalanma olanağı sağlayan, Alevilik-Bektaşılık tarihi araştırmacısı Sayın Hasan ÇELİK'e, ayrıca beni bu yolda hiçbir zaman yalnız bırakmayan kıymetli arkadaşım Sayın Esmâ KARABEY'e ve son olarak sevgili aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Zeliha Korkmaz

Kasım 2019 - Malatya

ÖZET

Alevilik-Bektaşilik inancını yansıtan eserlerden biri de Hacı Bektâş-ı Velî'ye ait olduğu varsayılan *Makâlât*'tır. Bu çalışma, Alevi-Bektaşî inanç sisteminin öncülerinden biri kabul edilen Hacı Bektâş-ı Velî'nin *Makâlât*'ından yola çıkılarak hazırlanmıştır. Alevilik-Bektaşilik inancı içerisinde sistemleşerek oluşan terimlerin izahı ile ilgili çalışmaların azlığı sebebiyle böyle bir konuda çalışmak ve bu alana katkıda bulunmak amaçlanmıştır. Terimlerin günlük hayattan uzaklaşarak kazandıkları bu inançsal anlamları vermek için bu çalışmada öncelikli olarak *Makâlât* adlı eserde geçen terimler tespit edilmiştir. Ardından bu terimlerin açıklamaları yapılmış ve terimlerin eserde geçtiği kısımlardan blok alıntılar yapılarak terimler örneklendirilmiştir.

Çalışma giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında araştırmanın konusu, önemi, amacı ve yöntemi açıklanmıştır. Birinci bölümde Hacı Bektâş-ı Velî ve eserleri ile ilgili bilgiler verilmiştir. Bu eserler içerisinde de özellikle *Makâlât*'ın üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde ise "Terim Nedir?" ana problemi üzerinde durularak birtakım genel açıklamalarda bulunulmuştur. Daha sonra *Makâlât*'ta yer alan ve Alevilik-Bektaşilik inanç sisteminin temelini yansıtan terimlerin semantik ve fonetik açıdan incelemeleri yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Alevilik-Bektaşilik, Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, Terim.

ABSTRACT

One of the works that reflects the Alevism-Bektashism belief is *Makâlât*, which is assumed to belong to Hacı Bektaş-ı Velî. This study is based on Hacı Bektaş-ı Velî's *Makâlât*, one of the pioneers of the Alevi-Bektashi belief system. It is aimed to work on and contribute to this field due to the lack of studies on the explanation of the terms formed by systematization within the Alevism-Bektashism belief. In order to give these religious meanings gained by moving away from daily life, the terms mentioned in the work named *Makâlât* have been determined as the priority in this study. Then, explanations of these terms were made and the terms were exemplified by making block quotations from the parts where the terms appear in the work.

The study consists of an introduction and two parts. In the introduction part, the subject, importance, aim and method of the research are explained. In the first part, information about Hacı Bektaş-ı Velî and his works are given. *Makâlât* is especially emphasized in these works. In the second part, the main problem of "What is the term?" is emphasized and some general explanations are given. Afterwards, semantic and phonetic analyzes of the terms in *Makâlât*, which reflect the basis of the Alevism-Bektashism belief system, were conducted.

Keywords: Alevism-Bektashism, Hacı Bektaş-ı Velî, *Makâlât*, Term.

İÇİNDEKİLER

KABUL ONAY SAYFASI	iii
ONUR SÖZÜ.....	iv
ÖN SÖZ	v
ÖZET	vii
ABSTRACT.....	viii
İÇİNDEKİLER.....	ix
KISALTMALAR	xi
TABLolar DİZİNİ.....	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM HACI BEKTAŞ-I VELÎ

1.1. Hayatı	4
1.2. Hacı Bektaş Veli'nin Fikri ve Tasavvufi Yönü.....	7
1.3. Hacı Bektaş Veli'nin Eserleri.....	10
1.3.1. Besmele Şerhi.....	10
1.3.2. Kitâbü'l- Fevaid.....	10
1.3.3. Fatıha Suresi Tefsiri	11
1.3.4. Makâlât.....	11
1.3.5. Şathiye	12
1.3.6. Hacı Bektaş'ın Nasihatleri	12
1.3.7. Hacı Bektaş Veli'ye Atfedilen Diğer Eserler.....	12

İKİNCİ BÖLÜM

TERİM KAVRAMI VE ALEVİ-BEKTAŞİ KLASİKLERİNDEN

MAKÂLÂT'TAKİ ALEVİLİK-BEKTAŞİLİK TERİMLERİNİN İNCELENMESİ

2.1. Terim Kavramı.....	13
2.2. Alevi-Bektaşî Klasiklerinden <i>Makâlât</i> 'taki Alevilik-Bektaşîlik Terimlerinin İncelenmesi.....	15

2.2.1. Semantik (Anlamsal) İnceleme.....	15
2.2.2. Fonetik (Ses Bilgisel) İnceleme	93
SONUÇ	104
KAYNAKÇA.....	108

KISALTMALAR

age.	: Adı geçen eser
agm.	: Adı geçen makale
Ank.	: Ankara
a.s.	: Aleyhis'selam
akt.	: Aktaran
bk.	: Bakınız
cc.	: Celle Celâlûhu.
C	: Cilt
çev.	: Çeviren
EAT	: Eski Anadolu Türkçesi
Ed.	: Editör
H.	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
HBV	: Hacı Bektaş Veli
Hz.	: Hazreti
İst.	: İstanbul
S	: Sayı
s.	: Sayfa
sav.	: Sallallahu Âleyhî ve Sellem
ss.	: Sayfalar (sayfa sayısı)
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri
vs.	: Vesaire
Yay.	: Yayınları
yy.	: Yüzyıl
Yty.	: Yayın tarihi yok.

TABLolar DİZİNİ

Tablo 2.1. Âbdest, Anlamı ve Kullanım Sıklığı	16
Tablo 2.2. Âbid, Anlamı ve Kullanım Sıklığı.....	17
Tablo 2.3. Âdem, Anlamı ve Kullanım Sıklığı.....	18
Tablo 2.4. Âlem, Anlamı ve Kullanım Sıklığı.....	19
Tablo 2.5. Âlim, Anlamı ve Kullanım Sıklığı	20
Tablo 2.6. Amel, Anlamı ve Kullanım Sıklığı.....	21
Tablo 2.7. Arı Olma, Anlamı ve Kullanım Sıklığı	22
Tablo 2.8. Ârif, Anlamı ve Kullanım Sıklığı.....	24
Tablo 2.9. ‘Arş, Anlamı ve Kullanım Sıklığı	25
Tablo 2.10. ‘Aşk, Anlamı ve Kullanım Sıklığı.....	26
Tablo 2.11. Âşık, Anlamı ve Kullanım Sıklığı	26
Tablo 2.12. Âyet, Anlamı ve Kullanım Sıklığı.....	27
Tablo 2.13. Azrail, Anlamı ve Kullanım Sıklığı.....	28
Tablo 2.14. Bâtın, Anlamı ve Kullanım Sıklığı.....	28
Tablo 2.15. Bezm-i Elest, Anlamı ve Kullanım Sıklığı.....	29
Tablo 2.16. Cânân, Anlamı ve Kullanım Sıklığı	29
Tablo 2.17. Cömertlik, Anlamı ve Kullanım Sıklığı	31
Tablo 2.18. Çalab, Anlamı ve Kullanım Sıklığı	31
Tablo 2.19. Çirak- Çerağ, Anlamı ve Kullanım Sıklığı.....	32
Tablo 2.20. Dervîş, Anlamı ve Kullanım Sıklığı.....	33
Tablo 2.21. Dîdâr, Anlamı ve Kullanım Sıklığı	33
Tablo 2.22. Dizdâr, Anlamı ve Kullanım Sıklığı.....	34
Tablo 2.23. Don, Anlamı ve Kullanım Sıklığı.....	35
Tablo 2.24. Dost, Anlamı ve Kullanım Sıklığı.....	36
Tablo 2.25. Dört Kapı, Kırk Makam, Anlamı ve Kullanım Sıklığı.....	37
Tablo 2.26. Dört Nesne, Anlamı ve Kullanım Sıklığı	38
Tablo 2.27. Dört Nesne, Anlamı ve Kullanım Sıklığı	38
Tablo 2.28. Dua, Anlamı ve Kullanım Sıklığı.....	39

Tablo 2.29. Edep, Anlamı ve Kullanım Sıklığı	40
Tablo 2.30. Ehl-i Beyt, Anlamı ve Kullanım Sıklığı	41
Tablo 2.31. El Almak, Anlamı ve Kullanım Sıklığı	42
Tablo 2.32. Emir-Buyruk, Anlamı ve Kullanım Sıklığı	42
Tablo 2.33. Eren, Anlamı ve Kullanım Sıklığı	43
Tablo 2.34. Evliyâ, Anlamı ve Kullanım Sıklığı	43
Tablo 2.35. Ezel, Anlamı ve Kullanım Sıklığı	44
Tablo 2.36. Fakîr, Anlamı ve Kullanım Sıklığı	44
Tablo 2.37. Gark Olma, Anlamı ve Kullanım Sıklığı.....	45
Tablo 2.38. Genc, Anlamı ve Kullanım Sıklığı	45
Tablo 2.39. Gaflet, Anlamı ve Kullanım Sıklığı.....	46
Tablo 2.40. Gâzi, Anlamı ve Kullanım Sıklığı	47
Tablo 2.41. Gevher, Anlamı ve Kullanım Sıklığı.....	48
Tablo 2.42. Gönül Gözü, Anlamı ve Kullanım Sıklığı.....	48
Tablo 2.43. Hadîs, Anlamı ve Kullanım Sıklığı	49
Tablo 2.44. Hakîkât, Anlamı ve Kullanım Sıklığı.....	50
Tablo 2.45. Hava, Anlamı ve Kullanım Sıklığı	51
Tablo 2.46. Hırka, Anlamı ve Kullanım Sıklığı	51
Tablo 2.47. Hikmet, Anlamı ve Kullanım Sıklığı.....	52
Tablo 2.48. İbret, Anlamı ve Kullanım Sıklığı	53
Tablo 2.49. İlim, Anlamı ve Kullanım Sıklığı.....	54
Tablo 2.50. İmân, Anlamı ve Kullanım Sıklığı	55
Tablo 2.51. Kâ'be, Anlamı ve Kullanım Sıklığı.....	56
Tablo 2.52. Kendini Bilmek, Anlamı ve Kullanım Sıklığı.....	57
Tablo 2.53. Kul, Anlamı ve Kullanım Sıklığı.....	57
Tablo 2.54. Kutb-ı Âlem, Anlamı ve Kullanım Sıklığı	58
Tablo 2.55. Makas, Anlamı ve Kullanım Sıklığı.....	59
Tablo 2.56. Ma'rifet, Anlamı ve Kullanım Sıklığı	59
Tablo 2.57. Mertebe, Anlamı ve Kullanım Sıklığı	60
Tablo 2.58. Miskînlik, Anlamı ve Kullanım Sıklığı.....	60
Tablo 2.59. Muhib, Anlamı ve Kullanım Sıklığı.....	62
Tablo 2.60. Mürîd, Anlamı ve Kullanım Sıklığı.....	63

Tablo 2.61. Münâcât, Anlamı ve Kullanım Sıklığı.....	63
Tablo 2.62. Müşâhede, Anlamı ve Kullanım Sıklığı	64
Tablo 2.63. Nefis, Anlamı ve Kullanım Sıklığı	64
Tablo 2.64. Od, Anlamı ve Kullanım Sıklığı.....	67
Tablo 2.65. Ocak, Anlamı ve Kullanım Sıklığı	68
Tablo 2.66. Perhizkârlık, Anlamı ve Kullanım Sıklığı	68
Tablo 2.67. Perde, Anlamı ve Kullanım Sıklığı	69
Tablo 2.68. Pîr, Anlamı ve Kullanım Sıklığı	70
Tablo 2.69. Rıdvân, Anlamı ve Kullanım Sıklığı.....	70
Tablo 2.70. Rızık, Anlamı ve Kullanım Sıklığı.....	71
Tablo 2.71. Saç, Anlamı ve Kullanım Sıklığı.....	72
Tablo 2.72. Seccâde, Anlamı ve Kullanım Sıklığı	72
Tablo 2.73. Seyr ü Sülûk, Anlamı ve Kullanım Sıklığı	73
Tablo 2.74. Sohbet, Anlamı ve Kullanım Sıklığı	73
Tablo 2.75. Su, Anlamı ve Kullanım Sıklığı	74
Tablo 2.76. Sünnet, Anlamı ve Kullanım Sıklığı	75
Tablo 2.77. Şehîd, Anlamı ve Kullanım Sıklığı	76
Tablo 2.78. Şerîat, Anlamı ve Kullanım Sıklığı	77
Tablo 2.79. Şevk, Anlamı ve Kullanım Sıklığı.....	77
Tablo 2.80. Şeyh, Anlamı ve Kullanım Sıklığı.....	78
Tablo 2.81. Şeytân, Anlamı ve Kullanım Sıklığı.....	78
Tablo 2.82. Şirk, Anlamı ve Kullanım Sıklığı.....	79
Tablo 2.83. Şükür, Anlamı ve Kullanım Sıklığı.....	79
Tablo 2.84. Tâat, Anlamı ve Kullanım Sıklığı	80
Tablo 2.85. Tamu, Anlamı ve Kullanım Sıklığı	80
Tablo 2.86. Tâhir, Anlamı ve Kullanım Sıklığı.....	81
Tablo 2.87. Tarîkat, Anlamı ve Kullanım Sıklığı.....	81
Tablo 2.88. Tefekkür, Anlamı ve Kullanım Sıklığı.....	82
Tablo 2.89. Terk Etmek, Anlamı ve Kullanım Sıklığı.....	82
Tablo 2.90. Tesbîh, Anlamı ve Kullanım Sıklığı.....	83
Tablo 2.91. Teslîm-i Rıza, Anlamı ve Kullanım Sıklığı.....	84
Tablo 2.92. Toprak, Anlamı ve Kullanım Sıklığı.....	84

Tablo 2.93. Tövbe, Anlamı ve Kullanım Sıklığı	85
Tablo 2.94. Uçmak, Anlamı ve Kullanım Sıklığı	85
Tablo 2.95. Velâyet, Anlamı ve Kullanım Sıklığı	86
Tablo 2.96. Velî, Anlamı ve Kullanım Sıklığı.....	87
Tablo 2.97. Yedi Kale, Anlamı ve Kullanım Sıklığı	87
Tablo 2.98. Yol, Anlamı ve Kullanım Sıklığı.....	88
Tablo 2.99. Yüz Sürmek, Anlamı ve Kullanım Sıklığı	89
Tablo 2.100. Zâhid, Anlamı ve Kullanım Sıklığı	90
Tablo 2.101. Zâhir, Anlamı ve Kullanım Sıklığı.....	91
Tablo 2.102. Zenbil, Anlamı ve Kullanım Sıklığı	91
Tablo 2.103. Zikir, Anlamı ve Kullanım Sıklığı.....	92
Tablo 2.104. Zürriyet, Anlamı ve Kullanım Sıklığı	93

GİRİŞ

Dil alanı çalışmaları içerisinde terminoloji oldukça önemli bir yere sahiptir. Terminolojik açıdan incelenmesi gereken alanlardan biri de Alevilik-Bektaşilik alanıdır.

Tasavvufta olduğu gibi “Alevilik-Bektaşilikte de Kur’ân ve Sünnet temel kaynakları oluşturmaktadır.”¹ Kur’ân ve Sünnetin ana kaynak olarak yer aldığı bu inancı açıklamak için Kur’ân’a ve Sünnete değinmeden açıklama yapmak doğru olmayacaktır.

Çalışmada, Alevilik-Bektaşilik inanç sisteminin sahip olduğu, sözlü kültür üzerinden aldığı ve yazılı metinler üzerinden de hayat bulduğu terimler, Hacı Bektâş-ı Velî’ye atfedilen *Makâlât* üzerinden tespit edilmiştir. Eserde toplam 104 terim belirlenerek bu terimler üzerinde sırasıyla semantik ve fonetik açıdan incelemeler yapılmıştır. Tespit edilen terimlerin semantik incelemeleri yapılırken *Makâlât*’tan blok alıntılar yapılmıştır. Bu alıntıların amacı söz konusu terimlerin çeşitli kullanımlara göre kazanmış olduğu farklı bağlamsal anlam/anlamları açıklayabilmektir. Terimlerin anlamsal değişimleri verildikten sonra kaç kez eserde kullanıldığı da tablolaştırılarak verilmiştir.

Terimlerin ikincil olarak fonetik (ses bilgisel) incelemesi yapılmıştır. Bu incelemede de terimlerin hem fonetik özellikleri verilmiş hem de söz konusu eser başka eserlerle de kıyaslanarak terimlerdeki yazım benzerlikleri/farklılıkları verilerek daha doğru bir tasnif yapmak amaçlanmıştır. Yapılan çalışmada kullanılan tüm argümanlar kaynakçada gösterilmiştir.

I. Çalışmanın Konusu ve Önemi

Araştırmanın konusu Alevi-Bektaşî inanç sisteminin öncülerinden olan 13. yy. mutasavvıflarından Hacı Bektâş-ı Velî’nin *Makâlât*’ında yer alan terimleri incelemek ve bu terimleri dil bilgisel açıdan incelemektir.

Terim, “Bir bilim, sanat, meslek dalıyla veya bir konu ile ilgili özel ve belirli bir kavramı karşılayan kelime, ıstılah”² olarak açıklanır. Dinî bir alana özgü özel anlamlar kazanmış sözcükler de bu gruba tabidir. Terimler genellikle günlük hayatımızın bir

¹ Dindi, Emrah, *Alevi-Bektaşî Geleneğinde Kur’ân Anlayışı*, İz Yay., İst., 2011, s. 19.

² *Türkçe Sözlük* (11. Baskı), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 2330.

parçasıdır. Ancak kendi alanlarında günlük kullanımdaki anlamlarından uzaklaşarak özel anlamlar kazanırlar. Bu sebeple terimlere karşı doğru bir yaklaşım kazanmak gerekir ki terimlerin özel anlamları -alanına göre- verilebilsin. Herhangi bir alanda yapılacak çalışmaların genel geçerliğini artırmanın yolu da alanı tanımaktan ve bu alandaki terimleri bilmekten geçecektir.

Alevilik-Bektaşılık inancının da özel bir alan olması bu alanın kendine özel anlamlar kazanmış sözcüklerinin/terimlerinin olduğunu gösterir. Bu sebeple çalışmanın konusu “*Alevi-Bektaşî Klasiklerinden Makâlât Adlı Eserde Yer Alan Alevilik-Bektaşılık Terimlerinin İncelenmesi*” olarak belirlenmiştir. Terim’in ne olduğunun bilinmesi Alevilik-Bektaşılık inanç sistemini yansıtan dilsel birikimin anlaşılması açısından da faydalı olacağı için tezin ana bölümlerinden biri tamamen bu başlığa ayrılmıştır.

Çalışma, Alevilik-Bektaşılık inancını ve bu inancının temel prensiplerini terimsel hafıza üzerinden açıklama odaklı oluşturulmuştur. Alevilik-Bektaşiliğin yazılı hafızasından doğan terimleri açıklayarak, bu konuya az da olsa açıklama netliği sağlamak adına böyle bir konu tercih edilmiştir.

II. Çalışmanın Amacı ve Yöntemi

Alevilik-Bektaşılık inanç sistemini yansıtan terimlerden bazıları başka inanç sistemleri içerisinde de karşılık bulur. Ancak biz bu terimlerin Alevilik-Bektaşılık inanç sisteminde nasıl bir karşılık bulduğunu belirlemeye çalıştık. Özellikle terimlerin tasavvufi olarak çok farklı anlamları olduğunu tespit ettik. Schimmel’in (ö. 2003) “Tasavvuf öyle engin öyle çok yönlü bir olgu ki hiç kimse onu bütünüyle tanımlamayı göze alamıyor”³ ifadesinden anlaşılacağı üzere tasavvufun net bir tanımı yoktur. Pek çok tarihi olay ve olguya dayandırılabilir. Ancak tasavvufun ortaya çıkış sebeplerini bilmek ve tahlil etmek bu tanımlamanın daha isabetli yapılmasını sağlayabilir.

Alevilik-Bektâşılık inanç sisteminin sahip olduğu dilsel birikimi somutlayan çalışmaların azlığı sebebiyle bu çalışmanın amacı bu alanın taşıdığı kültürel birikimi somutlaştıracak bir çalışma yapmaktır.

³ Schimmel, Annemarie, **İslam’ın Mistik Boyutları**, (Çev. Ergun Kocabıyık), Alfa Yay., İst., 2018, s. 33.

Bu tez çalışmasında, yöntem olarak Alevilik-Bektaşilik hafızasının yazılı kaynaklarından istifade edilmiş, tarama, tespit, tasnif ve karşılaştırma gibi yöntemler kullanılmıştır.

Türkiye Diyanet Vakfının “**Alevi-Bektaşî Klasikleri Projesi**” kapsamında yazın dünyasına sunulmuş olan Hacı Bektâş-ı Velî'nin *Makâlât* adlı eseri üzerinden “toplumsal belleğe” bilgi taşınması en temel amaç olarak hedeflenmiştir. Bunun için *Makâlât*'ta geçen Alevi-Bektaşî terimlerinin hem sözlük anlamları hem de Alevi-Bektaşî inanç dünyasındaki tasavvufî açıklamaları birlikte verilmiştir.

Çalışmanın ilk bölümünde Hacı Bektâş-ı Velî, hayatı, eserleri ile ilgili bilgi verilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise terim kavramı ana hatlarıyla açıklandıktan sonra *Makâlât*'ta geçen tüm terimler alfabetik olarak hem semantik hem de fonetik açıdan incelenmiştir. İkinci bölümde kullanılan italik eser alıntıları Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş ve Ali Öztürk'ün birlikte hazırlamış olduğu, TDV tarafından yayımlanan *Makâlât* adlı eserden alınmıştır. Her defasında dipnot düşmenin göze hoş gelmeyeceği düşüncesiyle alıntılarının sonunda sadece parantez içerisinde sayfa numarası vermek uygun görülmüştür.

Bu yöntemle hazırlanmış olan çalışmamızın hem dil belleği hem de kültür unsurlarının taşıyıcısı olarak edebiyat (bilim) dünyasına katkıda bulunmasını temenni ediyoruz.

BİRİNCİ BÖLÜM

HACI BEKTÂŞ-I VELÎ

1.1. Hayatı

Hacı Bektâş-ı Velî'nin yaşamı, ilk gençlik döneminin hangi ortamda, hangi koşullar altında geçtiği ayrıntılı olarak bilinmemektedir. Bu konuda ileri sürülenler, söylencelerce süslenmiş ve kimi yerde de gerçeküstü menkıbelerle donatılmıştır. Elimizde bulunan yazılı kaynaklardan edinilen parça parça bilgilere göre, “Bektâş 1209’da Horasan’da doğmuş 1271’de bugün Kırşehir iline bağlı Sulucakarahöyük’te (Hacıbektaş) ölmüştür.”⁴ “Babası İbrahim, Anası Hatem (veya Hateme) Hatun’dur. Noyan’a göre Bektâş Veli’nin doğumu 1248, Anadolu’ya gelişi 1281, ömrü 92 yıl, ölümü 1325’tir.”⁵ Abdurrahman Güzel’in Hacı Bektâş’ın doğum ve ölüm tarihleri için görüşü ise şöyledir:

Hacı Bektâş’ın doğum tarihi 1209-1248 arası yorumlanır. Aslında onun doğum tarihinin 1209 olduğu üzerinde ise bilim adamlarınca ittifak vardır. Ancak daha sonraları ortaya çıkan bazı rivayetler onun doğum ve vefat tarihleri arasında değişik yorumlar ve görüşler getirdi. Eğer onun doğum tarihini 1248’lere götürürsek Ahmet Yesevi ile görüşme ihtimali daha zayıflayacaktır. Bu sebeple onun 13. yüzyılın birinci yarısında doğmuş olduğuna kesin gözüyle bakabiliriz.⁶

Diyâr-ı Rûm’a, yani Anadolu’ya, “Ahmed Yesevi tarafından (fiziki bir telkinle değil manevi bir telkinle) gönderilmiş olan Hacı Bektâş, güvercin donuna bürünür ve Pir-i Türkistan’ın fırlattığı yanan odun parçasının (dut ağacı köseğinin) ardından havalanarak, dalın (köseğinin) yere düştüğü, Sulucakarahöyük’e (bugünkü Hacıbektaş’a) konar.”⁷ Anadolu’ya gelmeden tahilini büyük ölçüde tamamlamış, Arapça ve Farsçayı ileri derecede öğrenmiştir. Moğol istilası sebebiyle karışıklıklar içerisinde olan

⁴ Eyüboğlu, İsmet Zeki, **Bütün Yönleriyle Hacı Bektâş Veli**, Özgür Yay., İst., 1989, s. 58.

⁵ Noyan, age., s. 23.

⁶ Güzel, Abdurrahman, **Hacı Bektâş Veli El Kitabı**, Akçağ Yay., Ank., 2011, s. 64.

⁷ Mèlikof, Irène, **Uyur İdik Uyardılar**, Demos Yayınları, İst., 2006, s. 41.

Anadolu'ya gelen, "Anadolu'ya geldiğinde bir irşat eri olarak görev yapmaya başladığı bilinen Hacı Bektâş'ın tahsil ve manevi eğitimini Horasan'da tamamladığı kuşkusuzdur. *Makâlât*'ını Arapça yazdığını ve eserlerindeki muhtevayı dikkate alırsak, İslam bilimlerinde vukuf sahibi olduğu, sonuç olarak da çok iyi bir tahsil gördüğü hükmüne varabiliriz."⁸

Vilayetname'ye göre Hacı Bektâş 151 kerametle dünyaya gelmiştir. Sultan İbrahim ile Hatem yirmi dört yıl evli kaldılar ancak ne bir kızları oldu ne de bir oğulları. Bir gün İbrahim Sani ülkenin obaların-beylerini bir araya topladı ve onlara; "Bunca yıldır ne oğlum oldu ne de kızım, ne yapalım?" diye sordu. Bilginler ve dervişler de ona "Dua edip, Kur'ân okunmasını" söylediler. Sonunda Hatem Hatun gebe kaldı ve bir oğlan doğurdu. Çok sevindiler ve adını Bektaş koydular.⁹

Hacı Bektâş-1 Velî'nin adındaki (Türkçe söylenişi; Veli Hacı Bektaş olmalıdır) "Veli" unvanı önemlidir. Horasani-Melameti öğretideki "velayet" yükünü taşımak ile yükümlü olan en ulu kişiye verilen bu unvan; "**Horasan Erenleri**" arasında ilk kez Hacı Bektâş-1 Velî için kullanılmıştır. Velî Hacı Bektâş'ın, bu itibarla ana baba tarafından Arap olmadığı da ortadadır. Onun Türkler arasında, Türk kültürü ile yetiştiği gerek yaşantısından gerek düşüncelerinden anlaşılıyor.¹⁰

Hacı Bektâş-1 Velî, hem "Hacı" hem de "Hünkâr" unvanını çeşitli kerametlerle sonradan kazanmıştır. Hünkâr unvanı için *Vilayetname*'de Lokman-1 Perende ile Hacı Bektâş-1 Velî'nin arasında şöyle bir durum yaşandığı nakledilir:

Lokman-1 Perende bir gün Bektaş'ı eğitirken dedi ki; "Dışarıya çık, bir ibrik su getir, abdest alayım." Bektaş, "Hocam", dedi, "Bir nazar etseniz de okulun içinden bir su çıkıp aksa, biz de dışarıdan su getirmek zorunda kalmamız." Lokman "Bizim buna gücümüz yetmez." Dedi. Bektaş ellerini kaldırıp dua etti Lokman "âmin" dedi. Bektaş ellerini yüzüne sürüp secdeye kapandı. Bu sırada okulun ortasında bir kaynak çıktı ve kapıya akmaya başladı. Lokman-1 Perende, Bektaş'ın bu kerametini görünce sevinçle, "Ya Hünkâr" dedi. Böylece Bektaş Velî'nin adı Bektaş Hünkâr kaldı.¹¹

⁸ Öztürk, Yaşar Nuri, **Tarihi Boyunca Bektaşilik**, Yeni Boyut Yay., İst., 1990, s. 49.

⁹ Korkmaz, Esat, **Vilayethâme**, Can Yay., İst., 2006, s. 15.

¹⁰ Alşan, Mehmet Hakan, **Horasan Erenleri**, Karakutu Yay., İst., 2006, s. 247.

¹¹ Korkmaz, 2006, s. 15.

Hünkâr unvanını bu olay neticesinde alan Bektâş Velî'nin “Hacı” unvanını alışı ile ilgili ise *Vilayetname*'de şunlar aktarılır:

Lokman-ı Perende hac görevini yerine getirirken bir gün arkadaşlarına; “Bugün arife, şimdi bizim pişi yapıyorlardır,” dedi. Lokman'ın bu sözü Hünkâr'ın içine doğar ve o an gerçekten evde pişi yapılmaktadır. Hünkâr, Lokman'ın karısına bir tepsiye birkaç pişi koymasını, pişileri hocasına götüreceğini söyler. Hünkâr tepsiyi aldı ve göz açıp kapayıncaya değin götürüp Lokman-ı Perende'ye sundu. Lokman Hünkâr'ı görünce hikmeti anladı. Hacı bitince Nişabur halkı Perende'yi karşılamaya çıktı; “Hacın kutlu olsun”, dediler ve mübarek elini öptüler. Lokman, “Hacı olan Bektaş'tır”, dedi, gidip onun elini öpün dedi ve kerametlerini anlattı.¹²

Bu olay üzerine Hünkâr, “Hacı” unvanını aldı.

Hacı Bektâş-ı Velî, Sulucakarahöyük'e geldiği zaman kendisine ilk bağlananlar “İdris Hoca ve eşi Kadıncık Ana olmuştu. Onlara ettiği hayır dua yerini bulmuş sonradan Hızır Lala adını alan oğulları doğmuştur.”¹³ “Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî, Sulucakarahöyük'e yerleştikten sonra, kimi gelir nasibini alır giderdi, kimi gelir, kalır, hizmet ederdi; kimisini de Hünkâr bir yere yollar, kendisine halifelik verirdi. Halife olan gittiği her yerde mürit, muhip edinir; halkı uyarırdı.”¹⁴

Hacı Bektâş-ı Velî'nin Sulucakarahöyük'te yaşadığı dönem, Anadolu'nun karışıklık ve sıkıntılarla dolu bir devir olmasına rağmen, aynı zamanda Baba İlyas, Mevlana, Ahi Evran ve Yunus Emre gibi Türk düşünce hayatını zamanımıza kadar etkileyen büyük insanların yaşadığı bir dönemdir. Bu büyük insanların her biri, bir başka yönden halkın maneviyatını yükseltmek, birlik ve beraberlik duygularını ayakta tutmak için çabalar harcamışlardır. “Düşüncelerinin temeli Pir-i Türkistan Hoca Ahmet Yesevi'nin şahsında gelişen, Türk tasavvuf geleneğine dayanan ve 13. yüzyılda Sulucakarahöyük (Hacıbektaş)'te kurduğu dergâhında kendisine müracaat eden öğrencilerini eğiten, onların öncelikle iyi bir Müslüman ve iyi bir insan alabilmeleri için gayret sarf eden Hacı Bektâş-ı Velî, eserleriyle öğrencilerinin ve genel olarak Türk toplumunun aydınlanmasına katkılar sunmuştur.”¹⁵

¹² Korkmaz, age., s. 18-19.

¹³ Noyan, age., s. 31.

¹⁴ Güzel, 2011, s. 67.

¹⁵ Kurtoğlu, Fatma Süreyya, “Kök Değerler Açısından Hacı Bektaş Velî'nin Eserleri”, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi**, Bahar 2019, S.89, s. 55-70.

Hacı Bektâş-ı Velî'nin vefatı ile ilgili *Vilayetname*'de geçen şudur: “Hacı Bektâş Hünkâr, bir gün namazını kıldı, evradını okudu ve halvete vardı, sonra Saru İsmail'i çağırarak, “Sen benim en değerli halifemsin. Bugün Perşembe, ben bugün ahirete göçeceğim. Ben göçünce kapıyı ört, dışarı çık ve Çildağı yönüne bak; oradan, yüzü yeşil peçeyle örtülü bir bozathlı gelecek. Bu kişi atını kapıda bırakıp içeriye girecek ve bana dua okuyacak. Attan inip selam verince selamını al, onu ağırla.” Bu rivayetin olduğu gün Hacı Bektâş Tanrı'ya niyazda bulunup Peygamber'e salavat getirdi; kendi kendisine dua okudu ve Tanrı'ya can verdi (Hakk'a yürüdü).”¹⁶ *Vilayetname*, Hünkâr'ın ölümünü bu şekilde verse de net bir tarih vermez. Hacı Bektâş-ı Velî'nin vefatı da doğumu gibi, ihtilaflıdır. Kaynakların çoğu onun 63 yıl yaşadığı, H. 606/1209'da doğup H. 669/1270'de vefat ettiğini kaydetmektedir. Müritlerinin doğum tarihiyle uyuşması açısından 1270'den sonra verilen tarihlerin de göz önünde bulundurulması gerektiğini hatırlatarak onun kesin olarak 13. yüzyılın sonu ile 14. yüzyılın başına rastlayan tarihlerde vefat ettiğini söyleyebiliriz.¹⁷

1.2. Hacı Bektaş Veli'nin Fikri ve Tasavvufi Yönü

Alevi Piri Hacı Bektâş-ı Velî, Kuran'ı “âşıktan maşuka yazılan bir risale ve Allah'ın bir kelâmı olarak telakki eder. Ona göre Kur'an, insanlara yol gösteren bir rehber ve bir hidayet kaynağı”¹⁸dır. Hacı Bektâş-ı Velî, Anadolu'nun İslamlaşması ve Türkleşmesi sürecinde önemli bir rolü olan, bu süreçte kalıcı izler bırakan büyük bir düşünürdür. O, 13. yüzyılda yaşamış, Moğol istilasından dolayı Horasan'dan Anadolu'ya gelmiş ve yaşamının belli bir kısmını Anadolu'da geçirmiştir, bu yüzden onun fikir ve düşünceleri ile İslam'ı yorumlayış biçimi, yüzyıllar boyunca Anadolu'da yaşayan Türk halk kitlelerini derinden etkilemiş ve sosyal yaşamlarını yönlendirmiştir.¹⁹

“Bâkî kelam mübarek ve hayrlu sözler Kur'ân tefsirinde ve hadis-i nebevide getirür (Baki kelam, kutlu ve hayırlı sözler Kur'ân tefsirinde ve Peygamber hadislerinde nakledilir).”²⁰ ifadesi ile *Makâlât* adlı eserini noktalayan Hacı Bektâş'ın insanlara bıraktığı en önemli mesaj, bu ifadeleri olabilir. Hacı Bektâş-ı Velî'nin bu

¹⁶ Korkmaz, age., s. 161-162.

¹⁷ Güzel, age., s. 68.

¹⁸ Arpa, Abdülmuttalip, “Alevilerin Kur'ân Tasavvuru; Adıyaman Aleviliği Örneği”, Bingöl Üniversitesi Yay., Bingöl, 2014, s. 537.

¹⁹ Yıldız, Harun, “Hacı Bektaş Veli'nin İslam Yorumu Üzerine Bazı Çözümlemeler”, Bingöl Üniversitesi Yay., Bingöl, 2014, s. 390.

²⁰ Yılmaz, Ali, ve vd. **Makâlât**, TDV., Ankara, 2011, s. 137.

ifadeleri onun dünya görüşünü açıklamak için oldukça önemlidir. “Hacı Bektâş-ı Velî öğretisi, Tanrı, insan ve tabiat sevgisi ile birlikte bilgiye değer verme ve farklı anlayışlara tahammül gösterme gibi çoğulculuğu destekleyen unsurlardan beslenmektedir. Bu unsurların temelinde elbette ki İslam'ın engin hoşgörüsüyle bezenmiş bir din anlayışı ve bu anlayışın da özünü oluşturan itikadi esaslar bulunmaktadır.”²¹

Horasan'dan bir görevlendirme ile Anadolu'ya gelen Hacı Bektaş'ın fikri yönünü oluşturan en temel kaynak Kur'ân-ı Kerim'dir. Anadolu'yu Türkleştirmek ve İslamlaştırmak amacıyla Horasan'dan Anadolu'ya gelen Hacı Bektaş, Kur'ân-ı Kerim'siz izah edilemez. Onun Kur'ân'a ve Sünnet'e olan bağı eserlerine de yansımıştır.

Hacı Bektâş-ı Velî'nin Anadolu'ya geldiği çağ olan 13. yüzyılda Anadolu Moğol zulmünün meydana getirdiği karışıklıklar içindeydi. Buna Selçuklu yöneticilerinin taht kavgaları beden basiretsizlikleri de eklenince çok yönlü kısıpca alınan halk çaresiz ne yapacağını bilemez bir durumdaydı. Böyle bir ortamda Türkistan'da Hoca Ahmet Yesevi'nin düşünceleriyle olgunlaştıktan sonra Anadolu'ya gelen Hacı Bektâş-ı Velî, Sulucakarahöyük'e (Hacın) (Hacıbektaş'a) yerleşmiş, ezilen, hor görülen Türkmenleri etrafında toplayıp aydınlatmış, onlara hep iyiyi doğruyu, gerçeği, dostluk ve kardeşliği telkin etmeye başlamıştır. Türk diline değer verip dua ve niyazların Türkçe yapılması için var gücüyle çalışan Hacı Bektâş-ı Velî'nin dünya görüşünde tasavvufî öğüt ve anlayışında ırk, din ve mezhep ayrılıkları yoktur. Onun bu konudaki tek ölçüsü tüm inançlara ve yetmiş iki millete aynı mesafede yaklaşmaktır.²²

Hacı Bektâş-ı Velî'nin Horasan'da doğup büyümesi sebebiyle onun Horasan'da ilk eğitimini almış olduğu bilinir. Doğduğu yüzyıllarda Horasan'da Melametilik anlayışı etkili ve doğal olarak Hacı Bektâş-ı Velî'de de bu anlayışın izleri vardır. Melametilik'te insanın iyiliklerinin Allah'tan, kötülüklerinin ise kendisinden kaynaklandığı prensibi, merkezi bir öneme sahiptir. Bu anlayışı benimseyen sufî, işte bu yüzden yapmış olduğu iyilikleri toplum içerisinde gizlemesine karşılık kötülükleri ifşa eder. Hacı Bektâş'ın İslam yorumu, genel anlamda bu hususiyetleri içermekle birlikte,

²¹ Korkmaz, Sıddık, **Alevilik Bektaşilik Geleneği ve İslam**, İz Yay., İst., 2016, s. 50-51.

²² Altınok, 2012, s. 173.

sadece kuru bir zühtten ibaret olmayıp ilahi aşkı merkeze alan cezbeci bir karaktere ve dünyayı, dünyevi amaç ve değerleri de küçümseyen bir özelliğe sahiptir.²³

Yalnızca Alevi-Bektaşî inancı içinde yaşayan canlara değil bütün insanlığa din, dil, ırk gözetmeksizin sevgiyi, hoşgörüyü, kin tutmamayı, yalan söylememeyi, cesur olmayı öğütlemiş, ideal diyebileceğiniz bir insan tasavvuru ortaya koymuştur. Daha dar anlamda ise Alevi Bektaşîliğin adabını açıkça ortaya koyan El, Dil, Bel, Üç Sünnet, Yedi Farz, Tevella-Teberra ilkelerine ve Dört Kapının Kırk Makamına uyan, bunları şekil olarak değil öz-kalben ve ruhen olarak uygulayan bir insan tasavvur etmiştir. Bu ilkelere ve makamlara göre insan ilim yolundan gitmeli, yaşadığı evrene hizmette bulunmalıdır. Sabırlı, cömert olmalı, gönlü, bedeni, giydikleri temiz olmalıdır. Helal kazanmalı, kendisinin olmayan herhangi bir şey benim dememeli. Bütün yaratılmışlara sevgi ve şefkatle davranmalı, hoşgörülü olmalı, yalan söylememeli. İnsan yaşadığı toplum içinde uyumlu olmalı, körü körüne bağlanmamalı, sorgulamalı, araştırmalıdır. Yani Hacı Bektaşî Veli ve Bektaşîlik kendini bilen, araştıran, sorgulayan, çevresi ile huzur içinde yaşayan insan tasavvur etmiştir.²⁴

“Akla, ilme, bilgiye önem veren Hacı Bektâş-ı Velî, hem ahlaki konularda (ikiyüzlülük, yalan, zina, hak, hukuk vs.) hem de dini konularda akli esas almakta, insanoğlunun kendinin de bir parçası olduğu kâinatı ve yaratılmışları akıl yoluyla incelemesi gerektiğine vurgu yapmaktadır.”²⁵ Ona göre akıl yoksa iman, kişinin içinde başıboşur ve her türlü tehlikeye açıktır.

Makâlât adlı eserinde Hacı Bektâş’ın dini konulardaki bilgisine ve görüşlerine yer verilir. Hacı Bektaş Veli bu eserinde insanın yaratılışını ve dünyaya gönderilmesi ile tekrar Allah'a Kâmil insan olarak nasıl dönebileceğini “Dört Kapı Kırk Makam” olgusu ile açıklar. Bunu yaparken de tüm söylemlerini ve ifadelerini Kur'an'dan ayetlerle ve Peygamber Sünneti ile destekler. Onun görüşleri Kur'an'ın ta kendisidir diyebiliriz. Çünkü Hacı Bektâş söylediklerini hiçbir şekilde ilahi kelimadan ayırmamıştır. Allah'tan

²³ Yıldız, Harun, agm., s. 391-392.

²⁴ Çukurluöz, Özge, **Hacı Bektaş Veli Düşüncesinde İnsan Anlayışı**, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2018, s. 85-86.

²⁵ Duran, Hamiye, “*Hacı Bektaş Veli'nin İman, Akıl, Amel Yorumu*”, IV. Uluslararası Alevilik Sempozyumu, s. 411-423.

gelip yine Allah'a döneceğimizi söylerken “Sizi yerden(topraktan) yarattık, oraya döndüreceğiz ve başka bir sefer yine oradan çıkaracağız”²⁶ ayetini dile getirir.²⁷

Hacı Bektâş-ı Velî, İslam dini yorumunu akli önceleyen diğer ekoller gibi, akla ve ilme bağlı bir biçimde yapmış bir Türk âlimi olarak, inanmayı, çalışmayı, insanı sevmeyi inanma ve ahlak ilişkisi içinde iyi insan olmayı, içinde yaşadığı topluma anlatarak benimsetmiş fikirleri, yüzyıllardan beri çeşitli fikir akımlarının içinden sıyrılarak günümüze ulaşmış önemli bir şahsiyettir.²⁸

1.3. Hacı Bektaş Veli'nin Eserleri

Hacı Bektâş-ı Velî'nin eserleri üzerine ihtilafli görüşler vardır. Çoğu araştırmacı onun eserleri içerisinde *Besmele Tefsiri*, *Fatiha Suresi Tefsiri* ve *Makâlât*'in yer aldığı görüşündedir. Ancak yapılan çeşitli çalışmalar neticesinde Hacı Bektâş'ın başka eserleri olduğunu da ortaya çıkarmıştır. Hacı Bektâş'ın bazı eserleri direkt kendisi tarafından kaleme alınmamıştır. Ancak onun hayat görüşleri etrafında şekillendirilmiş ve müritleri tarafından yazıya geçirilmiştir. “Özellikle Hacı Bektâş-ı Velî'nin en bilinen eseri *Makâlât*'ta bu eklentiler kolayca anlaşılacak türdendir.”²⁹

1.3.1. Besmele Şerhi

Bir nüshası Manisa Kütüphanesi'nde bulunmaktadır, Türkçedir. Rüştü Şardağ tarafından 1985'te neşredilmiştir.³⁰ Besmele'nin mana ve ruhunu, Kur'ân'dan ayetler ve Hz. Muhammed'den hadisler ve bazı kıssalardan da örnekler getirerek hazırlanmıştır.³¹

1.3.2. Kitâbü'l- Fevaid

Ahmet Yesevi'nin *Divan-ı Hikmet*'i örnek alınarak Farsça yapılmış bu eser her ne kadar üçüncü bir şahsın ağzından hikâye edilmekte ise de, anlatılanların Hacı Bektâş'ın kendi kaleminden çıktığı, eserin isminin bizzat onun tarafından verildiği belirtilmektedir.³²

²⁶ Tâhâ, 20/55.

²⁷ Yılmaz, 2011, s. 55.

²⁸ Duran, agm., s. 421.

²⁹ Özdemir, Ali Rıza, *Hacı Bektaş Veli*, Kripto Yay., Ankara, 2019, s. 146.

³⁰ *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli*, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Yay., Ankara, 1988, s. 46.

³¹ Güzel, age., s. 251.

³² Fıglalı, 2006, s. 131.

1.3.3. Fatıha Suresi Tefsiri

Hacı Bektâş-ı Velî'nin böyle bir eserinin bulunduğunu ilk defa *Fuat Köprülü* haber vermiştir.³³

1.3.4. Makâlât

Hacı Bektâş-ı Velî'nin en meşhur ve en hacimli esedir. Eserin aslı Arapçadır. “Eser üzerine ilk çalışmayı yapan Prof. Dr. Esat Coşan’dır.”³⁴ Hacı Bektaş Veli, bu esrinde eğitimini almış bulunduğu Yeseviye tarikatının da benimsediği Dört Kapının her birine onar makam ekleyerek kendi doktrinini oluşturmuş ve Dört Kapı Kırk Makam öğretisi ortaya çıkmıştır. Bunlar, insanın tanrıya ulaşabilmesi için geçmesi gereken evreler olarak betimlenmiştir. “Hacı Bektâş-ı Velî, her onluk bölüm, yani her kapının gereğini yerine getirebilenleri de, ayrı ayrı gruplar, kümeler halinde düşünmüş ve bu kümelere de bu kapılardan hangisinde kendini eğitmeye çalıştığına göre gruplandırmıştır.”³⁵

“*Makâlât*’ın tamamı bir mukaddime ve on bir babdan meydana gelmiştir. Kısa mukaddime de besmele, hamdele ve salveleden sonra eserin sahibi olan Hacı Bektâş-ı Velî’yi medheden bir giriş bulunmaktadır. Burası muhtemelen mütercim tarafından yazılmıştır.”³⁶

“*Makâlât*’ta dikkati çeken bir husus da, her makamda yapılması gereken şey söylendikten sonra, genellikle bunlarla ilgili âyet, hadis veya kelâm-ı kibar kabilinden bir söz getirilmiş olmasıdır. Bunların genellikle ayetler olduğu görülmektedir.”³⁷

‘*Makâlât*’ın aslında Hacı Bektâş-ı Velî’nin bizzat kaleme aldığı bir eser olmadığı bilinir. Eser Bektâş-ı Velî’nin müridi Said Emre tarafından kaleme alınmıştır. Ancak içeriğindeki tüm fikirler, görüşler Hacı Bektâş-ı Velî’ye ait olduğu için eser Hacı Bektâş’ın kabul edilir.

³³ Güzel, age., s. 251.

³⁴ **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli**, s. 46.

³⁵ Temren, Belkıs, **Bektaşiliğin Eğitsel ve Kültürel Boyutu**, T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1995, s. 70-71.

³⁶ Yılmaz, age., s. 28.

³⁷ Yılmaz, age., s. 33.

1.3.5. Şathiye

“İki sahifedir. Öz Türkçe oluşu çağının dil özelliklerini göstermesi bakımından önemlidir. Barak Baba'nın şathiyesine benzeyen bu parçayı, Enverî'nin (Tuhfetü's-Salikin) adı ile Türkçe olarak açıkladığı bilinir. Ancak Gölpınarlı bu eserin bulunduğu yeri zikretmemiştir.”³⁸

1.3.6. Hacı Bektaş'ın Nasihatleri

“Bir nüshası Hacı Bektaşî İlçesi Halk Kütüphanesi numara 29 da kayıtlı olan, diğeri de İstanbul Arkeoloji Kütüphanesi numara 891'de “Mecmuatü'r-Resail” de kayıtlı bulunmaktadır. Ancak eserin Hacı Bektaş'a ait olup olmadığı kesin değildir.”³⁹

1.3.7. Hacı Bektaş Veli'ye Atfedilen Diğer Eserler

Makâlât-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Ayniye, Üssu'l-Hakika, Fevâid ve Hurde-Nâme'dir. Ancak bu eserlerin ona ait olduğu ihtilaflıdır.

³⁸ Noyan, age., s. 38.

³⁹ **Türk Kültürü ve Hacı Bektâ-ı Velî**, s. 47.

İKİNCİ BÖLÜM

TERİM KAVRAMI VE ALEVİ-BEKTAŞİ KLASİKLERİNDEN

MAKÂLÂT TAKİ ALEVİLİK-BEKTAŞİLİK TERİMLERİNİN İNCELENMESİ

2.1. Terim Kavramı

Bir dilin sözcüksel sınıflamaları içerisinde terimlerin çok önemli bir yeri vardır. Ancak “terim” anlamlı sözcüklerin taşınması gereken pek çok özellik mevcuttur. Bunları bilmek terimin ne olduğunu bilmekten geçecektir. Zülfikar’ a göre anlamları dar ve sınırlı olan; bilim dallarının, sanat ve meslek kollarının mensupları arasında kısa yoldan anlaşmayı sağlayan sözcüklere terim denir.⁴⁰TDK’nin ise terim tanımı şöyledir: “ Bir bilim, sanat, meslek dalıyla veya bir konu ile ilgili özel ve belirli bir kavramı karşılayan kelime, ıstılah.”⁴¹Tanımlamalardan anlaşılacağı üzere terimler günlük yaşamda kullanılan kelimelerden sıyrılarak yeni özel anlamlar kazanırlar. Bu anlamlar daha çok belirli bir alanın bilimsel olarak var olan anlamlar dizisinin karşılığı olurlar. “Her dilde terimler, ilgili oldukları nesne ya da kavramların günlük kullanıma girmesi, yaşamda sık sık yer alması sonucunda terim olmaktan çıkar, dilin öteki sözcüklerine yaklaşır. Bugün örneğin röntgen, enflasyon, telefon gibi, aslında terim olan sözcükler böyle bir duruma gelmiştir.”⁴²

Türk dilinin terminolojik sıkıntıları yaklaşık olarak XIX. yüzyıla denk gelmektedir. Aslında Türk dilinin zenginliği ve önemi üzerine ilk çalışma 1072 tarihinde “Divan-ı Lügat-it-Türk” yazarı Kaşgarlı Mahmut tarafından yapılmıştır. Ancak İslam dininin de tesiriyle bu çalışma dâhil diğer tüm çalışmalar XIX. yüzyıla kadar istenilen düzeyde dikkatleri çekmemiştir. Kaşgarlı’nın yaptığı bu çalışmanın ardına Türk dili üzerine hassasiyet gösteren diğer isim Karamanoğlu Mehmet Bey olur. “Bugünden sonra divanda, dergâhta, bargâhta, mecliste ve meydanda Türkçeden başka dil konuşulmaya!” sözüyle akıllarda yer eder. “İslam uygarlığının bilim dili Arapça olduğu için, İslam bilimleri bu dille yazılmış ve böylece bilim terimleri Arapça olarak

⁴⁰ Zülfikar, Hamza, **Terim Sorunu ve Terim Yapma Yolları**, TDK, Ank., 1991, s. 20.

⁴¹ **Türkçe Sözlük**, (11. Baskı), TDK, 2011, s. 2330

⁴² Aksan, Doğan, **Anadilimizin Söz Denizinde**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2002, s. 175.

kurulmuştu. Türk bilginleri Arapça yazdıkları eserlerin yanı başında Türkçe eserlere de yer vermeye başlayınca ya da tanınmış eski eserleri Arapçadan Türkçeye çevirince, bilim terimlerini de olduğu gibi Türkçeye aktardılar. Böylelikle Arapça deyimler birer terim olarak Türkçede yerleşmiş oldu.”⁴³

Dilimizin Arapça ve Farsçanın tesiriyle kendi terim hazinesini oluşturma süreci epey gecikse de bu alanla ilgili Tanzimat Döneminden itibaren pek çok çalışmaya yer verilmiştir. Tanzimat Dönemi’nde Şinasi, Namık Kemal, Ahmet Vefik Paşa, Şemsettin Sami gibi isimler bu alanda çalışmışlardır. Ancak yaptıkları çalışmalar istenen düzeyde ileriye taşınamamış ve sadece yazıldıkları yüzyılda etkili olmuşlardır. Bu alanda yapılan çalışmalar arasında en çok dikkat çeken isimlerden biri Milli Edebiyat yazarı ve şairi Ziya Gökalp olur. “Türkçülüğün Esasları” adlı kitabında Türk dilinin üzerinde durarak dilin yabancı dillerin tesirinden kurtarılması gerektiğini belirtmiştir. Özellikle bilim dili olarak Türkçenin gelişimi için Türkçe terimlerin önemine değinmiştir. Gökalp’in terimler hakkındaki görüşleri şöyle özetlenebilir:

Yeni istihlalar aranacağı zaman ibtida halk lisanındaki kelimeler arasında aramak, bulunmadığı takdirde Türkçenin kıyasî edatlarıyla ve kıyasî terkip ve tasrif usulleriyle yeni kelimeler ibda etmek, buna da imkân bulunmadığı surette Arapça ve Acemce terkipsiz olmak şartıyla yeni kelimeler kabul etmek ve bazı devirlerin ve mesleklerin hususi ahvalini gösteren kelimelerle tekniklere ait alet isimlerini ecnebî lisanlarından aynen almak.⁴⁴

Gökalp’in aktardığına göre eğer yeni bir terim oluşturmak istenirse bunun için öncelikli olarak halkın dilinden yararlanmak gerekmektedir. Eğer bu başvuru işe yaramazsa Türkçe edatlar ve kurallar dikkate alınacaktır. Yine terim oluşturulamazsa o zaman Arapça ve Farsçaya başvurulabileceği dile getirilmiştir. Ancak terimlerin tamlama şeklinde değil Türkçe kelime halinde alınması gözetilecektir. O zamana kadar dile yerleşen bazı sözcüklerin de kabul edileceği vurgulanmıştır.

Gökalp’in terim yapma yollarını açıkladığı bu bildirisinden sonra Türk dili üzerine yapılan en etkili çalışma elbette ki 1932’de gerçekleşen Dil devrimi olmuştur. Yazı Devriminden sonra gerçekleşen bu devrim ile birlikte Türkçeyi bir bilim diline

⁴³ Levend, Âgâh Sırrı, **Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri**, TDK, Ankara, 1972, s. 68.

⁴⁴ Gökalp, Ziya, **Türkçülüğün Esasları** (Baskıya Haz: Mehmet Kaplan), Kültür Bakanlığı Yayını, İstanbul 1976, s. 130.

dönüştürme amaçlanmıştır. Bu devrimlerin yanında yine Türk Dil Kurumunun yaptığı çalışmalar oldukça önemlidir. “Türk Dil Kurumu, kuruluşundan on yıl sonra terim yapan ve yayan bir merkez durumunu almıştır. Terim üretmek, terim soruşturmaları yapmak, terim sözlükleri yayımlamak konularında ülkemizde öncülük etmekle kalmamış, bunların yayılmasında, tutunmasında da görev almıştır.”⁴⁵

“X. yüzyıldan beri İslam dünyasının etkisine giren Türk dünyası, Araplara Türkçeyi öğretmek amacıyla Arapçayla yazılmış birçok eserin Türk diline girmesine neden olmuştur.”⁴⁶ Bu sebeple bilim, edebiyat, sanat alanında Arapça ve Farsça terimler Türkçeye girmeye başlamıştır. O yüzyıllardan 1960’lı yıllara kadar terim oluşturma ilkeleri henüz netlik kazanmış bir durum değildi. Ancak 1960 ve sonrasında genel kurallar çerçevesinde terimler oluşturulmuştur. “Cumhuriyet dönemi, terim çalışmalarının bilinçli bir şekilde ele alındığı bir dönemdir. 1932 yılında TDK’nin kurulmasıyla başlayan süreçte Türkçe kökenlerden Türkçe eklerle çok sayıda terim türetilmiştir. Cumhuriyet döneminde terimlerin Türkçeleştirilmesi konusu dilin diğer sözcüklerinin Türkçeleşmesiyle eşzamanlı yürütülmüştür.”⁴⁷ Bu sayede Türk dilbilimi sadeleşme yolunda büyük çalışmalar yürütmüştür.

2.2. Alevi-Bektaşî Klasiklerinden *Makâlât*’taki Alevilik-Bektaşîlik Terimlerinin İncelenmesi

2.2.1. Semantik (Anlamsal) İnceleme

ÂBDEST: Abdest terimi, Türkçeye Farsçadan girmiştir. “Türkçede bir tür dini temizliği ya da ibadet temizliğini anlatmak için kullanılan ‘abdest’, Farsça âb (su) ve dest (el) kelimelerinden oluşan “el suyu” anlamına gelen birleşik bir sözcüktür.”⁴⁸

Arapça “güzellik ve temizlik” manasına gelen abdest, Makâlât’ta ve Alevilik Bektaşîlik inancında iki farklı anlama gelecek şekilde kullanılır. Birincisi maddi boyuttur ki bu abdestte vücudun/bedenin dış unsurlardan ve kirlerden arındırılarak yapılan temizliği –diğer bir ifadeyle boy/gusül abdesti- içerir:

⁴⁵ Zülfikar, 1991, s. 9-11..

⁴⁶ Korkmaz, Zeynep, **Gramer Terimleri Sözlüğü**, TDK Yayınları: 575, Ankara 1992, s. VII.

⁴⁷ Kahraman, Burcu İlkey, **Terimbilimi**, Bilge Yay., İstanbul, 2017, s. 37

⁴⁸ Atar, Fahrettin, “*Abdest Maddesi*” **İslam’da İnanç İbadet ve Günlük Yaşam Ansiklopedisi**, (ed. İbrahim, Kâfi Dönmez), Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, C. 1, İstanbul, 1997, s. 17.

“...Pes şöyle bilmek gerektür kim kendüyi arıtmayan ayrıkları dahi arıtmaya. Ammâ şerî’at kavlinde dona ve tene murdâr değse suyıla yunıcak hem donı hem teni arıdur. Ve hem **cenâbeti giderir** ve andan **abdesti** revâ olur. İllâ kim ârifler katında ne donı ne teni arıdur ve ne cenâbeti giderür ve ne **abdesti** revâ olur.” (s. 51)

İkincisi ise manevi boyutudur. Bu boyutta yapılan abdestte ise insanın bedeninden çok ruhunu, özünü her türlü kirden, şeytani fiillerden arındırmak amaçlanır. Eserde abdestin ikincil boyutu yani manevi yanı daha önemli görülür ve bunun üzerinde durulur. Zira şeklen yapılan bir ibadetin öze inmemesi halinde yapılan temizlik ne kişinin bedenini ne de ruhunu artırır:

“Zîrâ kim yuyıcı arı olmayınca yuduğı nice arı ola. Pes imdi âdem gerek suya yaraya ve su gerek **âbdeste** yaraya ve **âbdest** gerek namâza yaraya ve namâz gerek Çalap teâlâ’ya yaraya.”(s.51)

Tablo 2.1. Âbdest, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

Terim	Bağlamsal Anlam/Anlamlar	Kullanım Sıklığı
Âbdest	Boy abdesti/abdest anlamındadır.	3
	Manevi temizliği ifade eder.	1

ÂBİD: Sözlük anlamı kul olan âbid sözcüğünün kökeni Arapça olup çoğulu ‘ubbad’ şeklinde verilir. Dilimize Arapçadan girmiş bir terimdir.

Kaynaklarda abid, insan-ı kâmil aşamalarının ilkinin temsil ederek şeriat kapısıyla özdeşleştirilir ve kökenlerinin hava olduğu belirtilir.⁴⁹ Makâlât’ta Hacı Bektaş Veli, insanları dört gruba ayırarak abidleri bu grubun ilk sırasına koyar ve asıllarının yelden olduğunu söyler:

“... Evvel gürûh: **Âbidlerdür** kim bunlar şerî’at kavimleridür ve asılları yildendür. Pes yil hem sâfîdür hem kavîdür zîrâ ki yil esmeyince dâneler samanından ayrılmaz ve eğer yil esmeseydi mecmû’-ı âlem yiyiden helâk olaydı...”(s. 44)

Yine eserde hadis olarak geçen “Nefsini bilen Rabbini bilir.” den hareketle abidlerin, dünya için yaşayan insan grubunu temsil ettiği belirtilmektedir:

“Hazreti Resûl (a.s.) buyurur: Men arefe nefsehû fekad arefe rabbehû.” (s. 78)

⁴⁹ Korkmaz, age., s. 18.

“Men arefe nefsehû fekad arefe rabbehû. Ammâ **âbid**lerün ve zâhidlerün ve âriflerün tâatları ve halleri bir biri katında revâ olmaz. Zîrâ kim **âbid**ler ve zâhidler ve ârifler da'vî kavmleridür velâkin muhibler ma'nî kavmleridür.”(s. 67)

Hacı Bektaş Veli, abidleri arif ve muhiblerle karşılaştırarak abidlerin dedikodu ahlakı üzere bulduklarını söylemektedir:

“Pes imdi kâl u kıl da'vî ilme'l-yakîn **âbid**leründür. Velâkin tefekkür, sohbet, velâyet beklemek hakka'l yakîn ârifleründür. Ammâ münâcat ve müşâhede muhibleründür.”(s. 94)

Tablo 2.2. Âbid, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

Terim	Bağlamsal Anlam/Anlamlar	Kullanım Sıklığı
Âbid	Şeriat kapısının ilk aşamasında olan kişidir.	3
	Dünyaya dönük yaşayan kişidir.	1
	Dedikodu yapan kişidir.	1

ÂDEM: Terim, Türkçeye Arapçadan girmiştir.

a. İlk insan, ilk peygamber ve insanlığın atası olarak anılan kişidir.

HBV, eserde Hz. Âdem'in yaratılışı üzerinde dururken yaratılış esnasında gerçekleşen olayları da aktarmıştır. Bu olaylardan biri Hz. Havva'nın yaratılması ve insanın atasının Âdem ile Havva'dan geldiğidir:

“Ve haberde şöyle gelmişdür kim Hak subhânehû teâlâ **Âdem**'ün sol eyegüsinden Havvâ'yı yaratdı. Âdem'e yâr kıldı. Ve doksan karın zürriyeti doğdı.” (s. 122)

“Ka'be kıblenüz, Kur'ân inandüğünüz, Muhammed (a.s.) şefâ'atcunuz, **Âdem** atanuz, Havvâ ananız, bayrâm gününüz, Âzine günü tiryâkunuz.” (s. 109)

“Pes ol Pâdişâh-ı Kerîm eydür kim: İy kullarum! **Âdem** âlevhi's-selâm bir kez buyruk sıdı, iki yüz yıl ağladı ve her dâim bunu okurıdı.” (s. 76)

Âdem terimi, geçtiği bazı yerlerde Tanrı'nın kudretini göstermek için kullanılmıştır:

“**Âdem** (a.s.)'a uçmak içinde bir azâb işledüm ki tamuda ol azâb yok idi. Ve İbrâhîm'e od içinde bir bostân virdüm ki ol bostân uçmak içinde yok idi.” (s. 89)

b. “Tanrı’nın yeryüzündeki halifesi olan ve bütün gerçekleri kendinde topladığına inanılan kâmil insan. Arapça adam sözcüğünün Türkçeleşmiş biçimidir.”⁵⁰ İnsan olmak için Allah’ın yeryüzündeki tecellisini görmek gerekir. Bu metindeki asıl âdem olanlar Hakk’ı bilip Hakk’ı söylerler. Allah’ın varlığını ve birliğini bilmeden yaşayanların hayvanlardan dahi aşağı bir durumda oldukları söylenir. İnsanın diğer tüm canlılardan farklı olarak düşünen bir varlık olarak ve irade sahibi olarak yaratılması, onu diğer tüm varlıklardan farklı davranmaya iter. Bu sebeple hakiki âdemler –insanlar- daima Allah’ın razı olacağı hal ve hareketlerde bulunurlar ve Allah’a dost olmak için çabalarlar:

“...Pes her kim bu sözleri anlamadı kendüyi dahi bilmedi. Her çend ki **âdem** suretindedür; velâkin **âdemîlik** mertebesinde degüldür....”(s. 64)

“Ve **âdemîler** makâmı üçdür. Kavluhû teâlâ: ... min necvâ selâsetin illâ hüve râbi'uhüm velâ hamsetin illâ hüve sâdisühüm velâ ednâ min zâlike velâ eksera illâ hüve ma'ahüm eyne mâ'kânû (yû'adûn).

Ammâ degme kişileri **âdeme** saymadun her çend ki sûretde **âdemdür** velâkin "bel hüm adall"dür. Hasûdlerdür ve kendülerin bilmeyenlerdür.”(s. 67)

Tablo 2.3. Âdem, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

Terim	Bağlamsal Anlam/Anlamlar	Kullanım Sıklığı
Âdem	İlk insan olan Hz. Âdem için kullanılmıştır.	25
Âdem	İnsan anlamındadır.	10

ÂLEM: Arapça bir terimdir.

- a. “Yeryüzü ve gökyüzündeki nesnelere oluşturduğu bütün evren; gökyüzünde görünen veya görünmeyen gök cisimleri, yıldızlar, kâinat, dünya, cihan, yer yuvarlağı”⁵¹ anlamlarına gelir.

Terim, Hz. Peygamber’in yaratılması ile aydınlanan “dünya” yı ifade etmek için kullanılırken sadece dünyaya karşılık gelecek şekilde de söylenmiştir:

⁵⁰ Korkmaz, age., s. 20.

⁵¹ **Dinî Terimler Sözlüğü** (İmam-Hatip ve Anadolu İmam-Hatip Lisesi Öğrencileri İçin) Devlet Kitapları Müdürlüğü, Ankara, Yty, s. 14.

“Ve dahi selâm ve salavât ol peygamberler ulusına ve mürseller serverine olsun kim dükeli **âlemi** anun dostluğına yarattı ve dahi ol hazret-i Resûlün âline ve evlâdına ve ashablarına olsun kim yigrek kavmlerdür ve arı ehillerdür ve selleme teslîmen kesîrâ.” (s. 43)

“Ol sebebden **âlem** münevver olur. Pes yeddi kat gök firişteleri biribirine beşâret kılurlar ve hem birbirine kığır sözler eydürler. Bugün ne latîf kohular geldi dirler. Zihî kutlu gün diyüp ol çiçekleri direrler.” (s.56)

Dünyanın kötü kokulardan temizlenmesi rüzgâr sayesinde. Eserde, rüzgâr esmediğinde, dünya kötü kokular etkisi altında kalacağı, yok oluşa sürükleneceği belirtilmiştir:

“Pes yil hem sâfidür hem kavîdür zîrâ ki yil esmeyince dâneler samanından ayrılmaz ve eğer yil esmeyeydi mecmû'-ı **âlem** yiyiden helâk olaydı.”(s. 44)

b. Âlem sözcüğü, kainat anlamına gelecek şekilde de kullanılmıştır:

“Nitekim ol **âlem** fahri Muhammed Mustafâ (a.s.) buyurur: "Her kimün tâatı yok ise kamu itdüğü hayr kabul olmaz."(s.59)

“Düşmeniniz İblîs görmege gelür. Ortada dikilen günahunuzu görüp eydür: "Çalabuhuza âsîmişsiz," dir, tama'ın keser. Kaçan kıyâmet günü ola, günâhlarunuz yabana birağam, kendü fazlumla 'kulluğunuzı afv denizine koyam, **âlemlere** gösterem. Sizleri kerâmet birle şâd u hurrem idem." (s. 94)

Tablo 2.4. Âlem, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

Terim	Bağlamsal Anlam/Anlamlar	Kullanım Sıklığı
Âlem	Dar anlamda dünyayı ifade eder.	3
	Diğer anlamı ise kâinattır.	2

ÂLİM: Adı geçen terim Türkçeye Arapçadan girmiş bir terim olmakla beraber ilim sahibi kimseler için kullanılır.

Terim, Allah'ın doksan dokuz isminden biri olup ayrıca insanlar için de kullanılır. Bilgili anlamına gelir. Allah'ın insanlara vermiş olduğu nimetleri görebilen, Allah'ın yüceliğini ve kudretini idrak edebilen gerçek bilginleri işaret eder. Eserde de âlim

sözcüğü bilgili kimse anlamında kullanılır. Ancak bu bilgi Allah'ın kudretini görerek elde ediliyorsa bu kişi gerçek âlimdir. Gaflet içindeki âlimler ise gözünü ve gönlünü dünyaya çevirir ve dünyalık işler peşinde koşarlar. Ömürlerini helak edip öteki âlemde de yerlerini cehennem eylerler.

Âlimler, dünyaya bir umut ışığı olarak gönderilmişlerdir. Zira dünyanın cehennem ateşinden kurtulmasına vesile olanlar gerçek âlimlerdir:

“Zîrâ kim, ata, ana, ayalcukların dünyâ belâsından beklerler. Ve âlimler müs-lümânları âhiret belâsından ve odından saklarlar.” (s. 133)

HBV, âlimleri çeşitli alanlarda bilgi sahibi olan kişiler olarak dile getirmiştir. Bunlardan ilki İslam hukukunda din ve dünya işleri ile ilgili ana kaynaklardan yararlanarak konulmuş olan kuralları bilen kişiler, fıkhi bilgisi olan âlimlerdir; diğeri ise yine İslam dini üzerine farzlar ve özellikle miras hukuku üzerine ihtisaslı olan âlimlerdir:

“...Ve hem dünyâda âlimler var ki; kimi fıkıh ve kimi ferâiz ilmün bilürler. Hâliya sözden terk yok. Ağız datlu ve acı bilür, gönül hoşluk ve nâhoşluk bilür...” (s.102)

Eserde âlimlere anne ve babadan daha çok hürmet edildiği ve saygı gösterildiği belirtilmiştir:

“Lâkin akl tamâm olıcak ne artar ve ne eksilür. Ve hem âlimlere atadan ve anadan pek hürmet idün.”(s. 130)

Tablo 2.5. Âlim, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

<i>Terim</i>	<i>Bağlamsal Anlam/Anlamlar</i>	<i>Kullanım Sıklığı</i>
Âlim	Gerçek bilgi sahibi olan kimsedir.	3

AMEL: Arapçadan dilimize geçen bir terimdir. “Dini değerlendirmeye tabi olan her türlü fiil. Amel kelimesi sözlükte iş, eylem, didinme, çaba harcama gibi anlamlar taşır ve bu bakımdan fiil kelimesiyle eş anlamlı kabul edilir.”⁵² Şunu belirtmek gerekir her amel fiildir ancak her fiil amel değildir. Çünkü fiiller bilmeden ve amaçsız olarak yapılan işleri de içerir. Ancak amel sözcüğü dini manada “emir ve yasaklara uyararak” yapılan sonunda ise ödülü ya da cezası bulunan eylemleri kapsar. Fiil kelimesine göre amel kelimesi daha dar kapsamlı bir terim olarak karşımıza çıkar. Amel sözcüğü sadece

⁵² Yavuz, Yusuf Şevki, “Amel Maddesi”, **İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşam Ansiklopedisi**, (ed. İbrahim, Kâfi Dönmez), Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, C. 1, İstanbul, 1997, s. 126.

edim olarak karşımıza çıkmaz. Ayrıca insanın sözlerini ve inanma davranışını da barındırır.

Makâlât'ta, kötü amel etmiş olanlar yani günah işleyenler için ahiret gününde bunun karşılığını alacakları söylenmiştir. İnsanoğlu özünde neyi taşıyorsa aslı odur; içinde iyilik barındırır ve buna uyarsa aslı cennet, içinde kötülük barındırıyor ise aslı cehennemdendir ve o büyük gün herkes ait olduğu yere gidecektir:

“İmdi yavuz hulkum yavuz amelüm var ise, pes bilün asl aslına döndüğü ve benzedüğüdür. Ve hem ârif muhibbe sorar: ‘Asl ata mıdır veyâ ana mıdır?’ Ve çoklar eydürler kim ana asıldur ve ata kökdür; ammâ bizim katumuzda ata asıldur, ana kökdür. Zîrâ kim asl tohumdur, yire ekilicek kök olur.” (s. 55)

Gerçek iman etmiş olanlar amellerini bu iman çizdiği kurallar çerçevesinde işlerler. Eserde, bu kurallara uymayanların bütün iyi amellerini heba edecekleri ifade edilmiştir:

“Ve gönüyle inanmazsa, veyâhud oşr u zekât virmese, veyâhud Tanrı hükümlerinden birin bâtil dutsa, veyâhud Muhammed Mustafâ'ya inkâr itse, veyâhud âl-i evlâdun birine nâ-hak dişe, dükeli işlediği amelleri hebâen mensûrâ olur.” (s.82)

Kıyamet günü geldiğinde idrak etme ve akıl sahibi olma özellikleri ile donatılarak yaratılan insanın yani yaratılmışların en yücesinin işledikleri iyi amelleri kendisine hatırlatılacaktır. HBV, bu günün her şeyi açığa çıkaracağını belirtmiştir:

“...Pes imdi azîz-i men! Key sakınmak gerek ki Çalab teâlâ buyuruğun cehl eyleyüp komamak gerek ve yığln didüğünden yığılmak gerek. Pes imdi Âdem olanlar kendülerin tiz ulu bileler ve bu resme olan kişilerin amelleri ne idüğün ma'rifet gelüben cânı diri kıldığı yerde yâd kılâgör inşâ'llâhu teâlâ...” (s.44).

Tablo 2.6. Amel, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

Terim	Bağlamsal Anlam/Anlamlar	Kullanım Sıklığı
Amel	İnsanların davranış ve düşüncelerinin tümünü içerir.	3

ARI OLMA/ ARILIK: Türkçe bir terimdir. Su ile yapılan temizlenme durumunu verir.

Eserde su ile yapılan temizliğin suya benzeyerek temiz olacağı vurgulanır; suyun temas ettiği her şey suya benzer, temizdir, arıdır. HBV, eserde maddi temizliğe dikkat çeker:

“... *Pes su arılığı tâhirdür, kangı kaba girerse ol kab gerek kim suya döne pâk ola ve hem kendüden ayruk nesne ana benzemez ve levni ma'lûm olur ve hem murdârı taşra bırağurlar.*” (s. 51)

b. Nefsin heva ve isteklerinden sıyrılarak nefsi terbiye etme. İnsan-ı kâmil olabilmek için müritlerin yapmaları gereken en mühim işleri nefislerini terbiye etmektir. Nefsi terbiye aşamalıkt ihtiva eder. Nefs-i emareden başlayıp nefsi-i kâmile kadar süren uzun bir yoldur.

İnsanın kalbi ve ruhu her türlü şeytani fiilden temizlenmediği sürece kılık kıyafetinin temiz olması hiçbir önem arz etmez. İnsan odur ki kalbinin temizliği ile bilinir ve çevresine de bu özelliğiyle ışık saçır.

Kişi kendisi manevi temizliğe ulaşmadan başkalarını arındıramaz, temizleyemez. Eserde manevi temizliğin yokluğu halinde maddi temizliğin de mümkün olmayacağı vurgulanmıştır:

“*Zirâ kim yuyıcı arı olmayınca yudığı nice arı ola.*” (s 51)

Asıllarının su olduğu söylenen ariflerin asıllarının temiz olduğu ve şirke bulaşmayacakları dile getirilirken manevi temizliği bu sayede yakaladıkları belirtilir. Söz konusu eserde, şirkin insanı manevi temizlikten uzaklaştırdığı dile getirilir:

“*Ve hem ârifler katında şirk murdârdur içlerinde komazlar, daşra bırağurlar, kendülerün arıdurlar. Pes şöyle bilmek gerekdür kim kendüyi dahi arıtmayan ayrukları dahi arıtmaya.*” (s. 51)

Tablo 2.7. Arı Olma, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

<i>Terim</i>	<i>Bağlamsal Anlam/Anlamlar</i>	<i>Kullanım Sıklığı</i>
Arı olma-Arılık	Maddi temizlik demektir.	2
	Manevi temizliği ifade etmek için kullanılmıştır.	2

ÂRİF: Arapçadan Türkçeye geçen terimlerdenidir. Arapça, irfan sahibi anlamındadır. Allah'ı gerçek yönüyle bilen kişi demektir. Âlim gibi bilen manasına gelirse de ondan

farklıdır. “Âlim ilmi bir tahsil ve çalışma sonucu elde eder. Ârif ise, irfana, ilham ve hal ile ulaşır. Cenab-ı Hakk’ı keşif ve müşahade yoluyla bilen kişi. Bu bakımdan ümmi bir insana da ârif denilir, ancak âlim denemez.”⁵³ Maddî, kitabi bilgilerden ziyade, manevi bilgisiyyle gerçeği ve yaratıcıyı bilen; eşyanın hakikatine sezgi ve tecrübesiyyle ulaşan kimse. Arif gönül gözü açık, irfan sahibi, zeki insandır. Arifin bilgisine marifet denir.⁵⁴

1. Arif olan kişi bütün çabasını Allah için harcar. Sahip olduğu her şeyin Allah’ın bir lütfu olduğunu düşünür. Dünyalık her şeyi terk ederek Allah’a yönelir. Arif ile âlim arasındaki temel fark şudur: Âlim Allah’tan korkar ve O’nun emir ve yasaklarına uyarak kendi nefsi için cenneti ister; Arifler ise her şeyde Allah’ı düşünür. Nefsi için bir şey istemez ya da bir şeyden korkmaz.

Makâlât’ta ariflerin kendilerini bilerek, Allah’ı düşünüp onun razı olacağı hallere bürünerek, dünyanın heva ve heveslerinden uzaklaşarak yaşadıkları ve bu sayede dünyalık ya da ahiretlik hiçbir korku ve endişelerinin olmayacağı söylenir:

“Ve dahi âriflerün er kendü özin bildüğü yirde yâd kılavuz inşâallâhu teâlâ. Ve dahi bilmek gerek kim âriflerün tâatı tefekkürdür ve hem dünyâyı terk ve âhireti terk itmekdür ve hem nazarıla velâyet beklemekdür. Ve hem âriflerün halleri cümle varlığa degşirülmekdür ve hem yavuz endîşe kılmazlar.” (s.52)

2. Marifet kapısında olan ve asılları sudan oluşan dört tür insandan ikincisidir. Asılları sudur:

“... Üçüncü gürûh: Âriflerdür. Bunların aslı sudandır ve bunlar ma’rifet kavmidür.” (s. 48)

“Ârif aslı sudandır ârifün içinde murdâr nesne eglenmez.”(s. 52)

Arif olmak demek hem kendi özünü bilmek, kendini tüm nefsanî duygulardan arındırmak ve manevî anlamda temiz olmak hem de bu temizliği çevresine yaymaktır. Yani arifler sadece farz ve nafile ibadetleri yapan abidler gibi sadece bireysel arınma hedeflemezler. Ariflerin amacı bildiklerinden herkese yarar sağlayabilecek eylemlerde bulunmaktır. HBV, ariflerin çevresini de kendine benzetmeleri gerektiğini dile getirir:

“Pes su hem arıdur ve hem arıdıcıdur. İmdi ârif gerekdür kim arı ola ve hem arıdıcı ola. Eğer suâl itseler: ‘Arısı nedür ve arıduğı nedür?’”(s.48)

⁵³ Cebecioglu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (3. Basım), Anka Yayınevi, 2004, s. 23.

⁵⁴Karataş, Turan, *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü* (5. Baskı), Perşembe Kitapları, İstanbul 2001, s. 43.

Ârifler, ibadetlerini kendilerine cenneti getirmesi için yapmazlar. Onlar hayatlarının temel amacı olan Tanrı rızasından başka bir şey gözetmezler:

“Pes zâhid ibâdet eylemek, bilmedin mu’âmele eylemekdür. Ve ârif tefekkürü Hâlık sun’ıyla mu’âmeledür. Ve hem muhibb münâcâtı sevgiliye mu’âmeledür.” (s. 64)

Tablo 2.8. Ârif, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

<i>Terim</i>	<i>Bağlamsal Anlam/Anlamlar</i>	<i>Kullanım Sıklığı</i>
Ârif	İrfan sahibi kişidir.	5
	Dünyalık heva ve heveslerden kaçınan kişi.	12
	Kendini bilen, Rabbini bilen ve çevresine de bunu yansıtan kişi.	6

‘**ARŞ**’: Aslen Arapça olan bir kelimedir. Sözlükte ev, evin tavanı, çatısı, çardak vb. anlamlara gelir. Dini terim olarak ise arş; “nasıllığını, niceliğini, mahiyetini, ölçü ve sınırını insan aklının kavrayamayacağı, gerçek içeriğini ancak Allah’ın bildiği; bütün âlemi, yeri, gökleri, cenneti, sidreyi, kürsîyi kaplayan ilahi taht ve hükümdarlık”⁵⁵ olarak açıklanır:

Eserde arş terimi kulların Allah’a niyazları ve Allah’a seslenmeleri ile bu seslerinin toplanıp biriktiği göğün en yüksek katı olarak geçer:

“Ammâ cân anun için dirler, zîrâ kim dördüncü cân ma’rifetdür ve beşinci cân işkdur. Nitekim Hazret-i Resûl (a.s.) buyurur: “Kaçan kim velîlerden birisi ‘Ya Rabbi’ dise Hak sübhânehû ve teâlâ ‘lebbeyk’ âvâzın ol velînün kulağına degürür. Ve ol velînün ‘Ya Rabbi’ dimekliğiyle Allah teâlâ hazretinün ‘lebbeyk’ dimekliği arşa birikir. Bu ikisinün arasından bir nûr çıkar...” (s. 56)

HBV, göğün en yükseğinden Ülker yıldızı olarak geçen Süreyya yıldızına kadar yaratılmış her şeyin hepsinin insanın gönlünde olduğunu belirtir:

“...Gönül bir şehristândur. Hak subhânehû ve teâlâ arşdan tâ süreyyâya degin ne ki yaradıldıysa ol şehristânda vardur. Ve hem ol şehre sığar...”(s. 85)

⁵⁵ Bulut, Mehmet, “Arş Maddesi” **İslam’da İnanç İbadet ve Günlük Yaşam Ansiklopedisi**, (ed. İbrahim, Kâfi Dönmez), Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, C. 1, İstanbul, 1997, s. 158.

Tablo 2.9. ‘Arş, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

<i>Terim</i>	<i>Bağlamsal Anlam/Anlamlar</i>	<i>Kullanım Sıklığı</i>
‘Arş	Allah’ın kudretini gösteren sonsuzluk ifadesi.	4

‘AŞK/ ‘İŞK: Arapçadan Türkçeye geçen bir terimdir. Aşk, sevgi ve muhabbette sınırı aşmak demektir.

Aşk iki türdür. Birincisi insanlar arası sevgiyle alakalı olan aşk; ikincisi ise ilahi aşk, Allah aşkıdır. Fani olan insanların, yani ölecek olanların aşkı asla sonsuza dek sürmez. Fakat gerçek aşk, ölümsüz olan aşk, Allah aşkı her zaman tazedir ve sonsuza kadar da bu tazeliikle kalır.

“İslam tasavvuf anlayışına göre, gerçek aşk Allah’ın güzelliğine duyulan sevgidir. Bu görüşe göre âlem, Allah’ın varlıklara duyduğu âlemdeki her zerrede aşkın izini görmek mümkündür.”⁵⁶ Makâlât’ta, âşık olan birinin, bu aşk duygusuna düşünce kendi benliğini unutarak maşuk için yaşadığı dile getirilir. Allah’a duyulan aşk da böyledir. Âşık kişi kendi benliğini unuttur ve sadece Allah için yaşar, âşığın canı yansa bile bu acıyı aşkından hissetmez:

“*Pes dost dostun işkından cân acığın duymasa aceb degül.*” (s.59)

“*Onuncu Makâm: İşkdur ve şevkdür ve fakîrluktur.*” (s.78)

“*Çalap işkına eğer muhibler suâl itsele, "Çalap Tanrı'yı nite bildünüz?" dilerse, pes cevâb budur ki: "Çalap Tanrı'yı kendümüzde bildük ve hem kendü özümüz Çalap Tanrı'dan bildük. Sözümüzün delîli budur kim Hazret-i Resûl (a.s.) buyurur: Men arefe nefsehû fekad arefe Rabbehû. Pes muhiblerün sözi sağlığı âdem sûreti içindedür; ayrık yirde isteyen nite bulısar.*” (s. 55)

Eserde aşkın Allah’ın kendi kudretinden doğduğu söylenir. Ve bu aşkın bütün dünyayı sardığı belirtilir. Ayrıca bu aşkın ateşinin erenlerin gönlünde bulunduğu, bu ateşin de muhabbet ateşi olduğu dile getirilmiştir. Aşk sayesinde insanlara canlılık gelir ve bu aşk ateşiyle kendi benliklerini yakar, Allah aşkıyla yaşarlar:

⁵⁶ Bulut, Mehmet, “*Aşk Maddesi*” **İslam’da İnanç İbadet ve Günlük Yaşam Ansiklopedisi**, (ed. İbrahim, Kâfi Dönmez), Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, C. 1, İstanbul, 1997, s. 179-180.

“**Işk** didükleri Allah teâlâ hazretinün kendüligi odıdur kim dükeli âlemi dutupdur. Ve hem ol odun ocağı erenlerün gönlüdür. Pes **ışk** câna hareket getirür ve göyündürür. Bu oda mahabbet odı dirler.”(s. 59)

“Kaçan kim kişi kendüyi bilse **ışk** gelüp Çalab'dan yana okur. Ne kadar kim devlet vâir ise anca ilerü vardır.” (s. 64)

Tablo 2.10. ‘Aşk, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

Terim	Bağlamsal Anlam/Anlamlar	Kullanım Sıklığı
‘Aşk-‘Işk	İnsani duygulardan biridir.	1
	Kul ile Allah arasındaki dostluk, sevgidir.	5

ÂŞIK: Arapçadan Türkçeye geçmiş bir terimdir. Çok seven anlamına gelir.

- a. Alevilik ve Bektaşiliğe ilgi duyan ama henüz üye olmayan meraklı dost demektir. Duygusal açıdan ya da dinsel açıdan kendisini sevgiye, muhabbete, söze fazla kaptırılmış olan, maşukun karşısında bulunan, ona kavuşmaya çalışan kimse olarak da açıklanır.⁵⁷ Alevi-Bektaşi inancında ve Makâlât’ta amaç Hakk’ın sırrına erişmek ve onunla bir olmaktır. Bu amaca erişmenin yolu ise aşktır. Âşık her şeyde Hak’ın güzelliğini görür. İnsan da bu güzelliğin bir parçasıdır. Çünkü Hak insanı yaratırken kendi nurunu ve güzelliğini ona vermiştir. Âşık olmak benlikten kurtulup kendini yola adanmayı gerektirir. Âşıklar Allah’ı andıkça güzelleşirler:

“...Üçüncü cân cömerdlüğü **âşıklar**undur....”(s.60)

“Pes imdi mü’minler gönli Ka’be’ye benzer. Ka’be’ye varanlar ayağ ile yürürler. Gönül isteyen yüzi üzre yürüse gerekdür. Anun için **âşıklar** yüzün yire sürerler. Ve hem Ka’be’de ihrâm giyerler.”(s. 105)

Tablo 2.11. Âşık, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

Terim	Bağlamsal Anlam/Anlamlar	Kullanım Sıklığı
Âşık	Allah’a karşı aşırı sevgi duyma hissidir.	4

⁵⁷ Elibol, Mehmet, Arzu Kök, **Alevi – Bektaşi İnancında Terim ve Kavramlar**, Yty., s. 20.

ÂYET: Arapçadan Türkçeye geçmiş bir terimdir.

a. Kur'an'ın surelerini oluşturan cümlelerden her birine ayet denir. "Arapça sözcük anlamında açık alamet ya da nişane (iz) demektir. Dolayısıyla herhangi bir şeyin tanınmasını sağlar. Bu yüzden, Tanrı'nın varlığını tanıttığından evren de bir ayet sayılmıştır. Bu anlamda peygamberlerin mucizeleri de kendilerini tanıtan birer ayettir."

Eserde anlatılanların hadis ve ayetlerle desteklendiği görülür. Bu da Alevilik-Bektaşilik inancının da kaynağının Kuran ve hadis olduğu gerçeğini ortaya çıkarır:

"Pes bu âyet Tevrât'da ve Zebûr'da ve İncil'de ve Furkân'da var mıdır?" dedi. Pes İsâ (a.s.) eyitdi: "İncil'de ve Furkân'da ve Tevrât'da ve Zebûr'da dahi bu âyet vardur." dedi." (s. 47)

"Pes İsâ (a.s.) du'â kıldı. Şolok sâat ol dağ ditremekden durdı ve hem acı suyu dahi datlu oldu. Andan ol dağ eyitdi: "Ya Ruhullâh! Benüm içümde bir Pîr vardur. Tâ Benî İsrâîl zamânından berü kalmışdur kim Muhammed'i göre veyâhud ümmetin göre. Likin ol yigit kaçan kim, kavluhû teâlâ fe'tteku'n-nâra'lletî vekudüha'n-nâsü ve'l-hicâratü âyetin okudı." (s. 47-48)

Tablo 2.12. Âyet, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

Terim	Bağlamsal Anlam/Anlamlar	Kullanım Sıklığı
Âyet	Allah'ın kitabında yer alan her bir cümle.	10

AZRAİL: Aslı Arapça olan bir terimdir.

a. Tarikat yolundaki gelişimin marifet aşaması olarak algılanan âlem-i lahutu temsil ettiğine inanılan melek.

Âlem-i lahut: Tarikat yolundaki gelişimin tarikat aşaması olarak algılanan ve Mikail tarafından temsil edilen âlem.

b. İnsanlarının canını almakla görevli olan dört büyük melekten ölüm meleği olandır. Metinde de Hz. Âdem ile aralarında geçen kıssada ismi geçer:

"...Evvel toprak idi, andan sûret oldu, andan bî-hisâb yıllar yatdı. Andan Azrâîl uğradı, belinledi ürkdi. Üstine geldi, bir zaman bakdı, yürüdi, gögsin kakıdı..."(s.114)

"Ve hem Âdem'in toprağın Azrâîl eline virdi, rahmet suyula yoğurdi." (s.113)

Tablo 2.13. Azrail, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

<i>Terim</i>	<i>Bağlamsal Anlam/Anlamlar</i>	<i>Kullanım Sıklığı</i>
Azrail	Dört büyük melekten biri, ölüm meleği.	7

BÂTİN: İç, öz, gizli, sır, anlaşılamayan anlamlarına gelen bir terimdir. “Allah'ın isminden (Evvel-Âhid-Zahir-Batın) birisi batındır. Kuran'ın bir iç (batın), bir de dış (zahir) sırları vardır. Bâtın Allah'ın kimseye bildirmediği sırlar olup bu sırlara belli bir terbiye sonrası ulaşılır. Bunu başaranlara “ehl-i batın” denilir. Ehl-i batın için zahirin bilimi olan *şeriatın* gereği kalmaz ve *marifet* yeterlidir.”⁵⁸

Eserde geçen batın sözcüğü insanın kendisinin bilip kimsenin bilmediği yanına ithafen kullanılmıştır. Buna göre mürit, görünen yanıyla şeyhinin istediklerini yerine getiren biri olabilir ancak özünde istemezse şeyhinin dilediği derecelere ulaşp insan-ı kâmil olamaz.

“..Ve emmâ mürîd-i mecâzi oldur kim, zâhirde şeyhi dileğinde ola ve **bâtında** kendi dileğinde ola. Ve emmâ mürîd-i mürted oldur kim şeyhinün bir dürlü halini göricek der-hâl yüz döndüre...” (s.77)

Bâtın terimi, Allah'ın görünmeyen kudretini işaret eder. Bu dünya Allah'ın görünen tecellisidir. Ancak sonunda helak olup gidecektir. Aslolan bâtına yönelmek ve ahireti kazanmak için yaşamaktır:

“Ve hem Çalab Tanrı'nun zâhiri ve **bâtını** var. Zâhiri bu cihân ve **bâtını** o cihân. Velâkin bu cihân ahır harâb olıserdür.” (s. 109)

Tablo 2.14. Bâtın, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

<i>Terim</i>	<i>Bağlamsal Anlam/Anlamlar</i>	<i>Kullanım Sıklığı</i>
Bâtın	Kişinin ikinci kişilerce görülmeyen maneviyat düzeyi.	1
	Allah'ın asıl kudretini saklayan öteki âlem.	1

BEZM-İ ELEST: “Farsça'da “sohbet meclisi” anlamına gelen bezm kelimesiyle Arapça'da “ben değil miyim” mânasında çekimli bir fiil olan elestüden oluşan bezm-i elest terkibi, “Ben sizin rabbiniz değil miyim” hitabının yapıldığı ve ruhların da “evet”

⁵⁸ Kaya, Doğan, **Türk Dünyası Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Kavramları ve Terimleri Sözlüğü**, Akçağ Yay., Ank., 2014, s.155.

diye cevap verdikleri meclis anlamını ifade eder.”⁵⁹ Bu meclise göre insanoğlu Allah’ın Rablığını itiraf etmiş, Allah’ın onlara verdiği ‘akıl’ ile her yerde yaratılmışların Rabbini göreceklerine dair söz vermişlerdir.

Makâlât’ta da bu terim insanoğlunun yaratılışı sırasında oluşan ahitleşmeyi hikâye ederken kullanılmıştır:

“...Allâh teâlâ: **Elestü bi-rabbiküm didi. Anlar ki Hakk’a lâyıklar idi, işitdiler. Ve kulaksızlar işitmediler. Ve dilsizler cevâb virmediler. Ve bir niceler ‘belî’ didiler. Bir nicesi ‘lâ’ didiler. Ve bir nicesi tınmadılar. İki kez Hak subhânehû teâlâ: **Elestü bi-rabbiküm didi, ‘belî’ diyenlerin bir nicesi ‘lâ’ didiler....**” (s.121)**

Tablo 2.15. Bezm-i Elest, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

<i>Terim</i>	<i>Bağlamsal Anlam/Anlamlar</i>	<i>Kullanım Sıklığı</i>
Bezm-i Elest	Yaratılıştta gerçekleşen Allah ile kul ahitleşmesini ifade eder.	1

CÂNÂN: Farsça kökenli bir sözcüktür.

a. “Yar, maşuk, sevgili. b. Mevlâ, Rab, Allah. Allah’ın kayyumiyet sıfatı. Tüm varlıklar bu sıfat sayesinde varlıklarını korur ve sürdürür. Kayyumiyetle ilişkisi kesilen varlıklar bir daha var olmazlar, derhal yok olup giderler.”⁶⁰

Cânân, terimi eserde “Mevla, Allah” için kullanılır. İnsanoğlunun asıl sevgilisi Allah’tır. Aşk onda güzeldir. O’na güzeldir. Ancak her kişi bu aşka erişemez. Gerçek ilim sahipleri ancak bu aşkın mânâsına varabilir ve cânâna kavuşabilirler:

“... Ma’rifetsiz cân hayvanlar cânıdır. Cân ölü midür yohsa diri midür? Anların kim tenleri ölür, âşıklardur cânları ölmez. Ammâ cân ikidür. Biri cân ve biri cânân...” (s.86)

Tablo 2.16. Cânân, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

<i>Terim</i>	<i>Bağlamsal Anlam/Anlamlar</i>	<i>Kullanım Sıklığı</i>
Cânân	Sevgili. Allah.	1

⁵⁹ Yavuz, Yusuf Şevki, “*Bezm-i Elest*” Maddesi, **İslam’da İnanç İbadet ve Günlük Yaşam Ansiklopedisi**, (ed. İbrahim, Kâfi Dönmez), Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, C. 1, İstanbul, 1997, s. 108.

⁶⁰ Uludağ, Süleyman, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü** (2. Basım), Kabcacı Yay., İst., 2016, s.83.

CÖMERTLİK: Aslen Farsça bir terimdir ve “cevanmerd” şeklinde telaffuz edilir. Türkçeye Farsçadan geçmiştir. Kuran’da övülen el açıklığını ifade eder.

Cömertlik eserde kibirli olmanın zıddı olarak verilir. Hacı Bektaş’a göre kibir şeytandan, cömertlik Allah’tandır. Birinin olduğu yerde diğeri barınmaz. Ayrıca eserde cömertlik dört çeşit olarak açıklanır. Bunlar: mal cömertliği, beden cömertliği, can cömertliği ve gönül cömertliğidir. Bu gruplama aslında bize şunu gösterir; cömertlik de tıpkı tasavvufun diğer boyutlarında olduğu gibi maddi başlayıp manevi olarak biter ve zirveye ulaşır. Kişioğlu malından yana cömert değilse gönülden yana da cömert olamaz. Bu sebeple Allah’ın razı olacağı bir kulun başkalarıyla öncelikli olarak malını paylaşması, daha sonra ise muhabbetini, aşkını paylaşması gerekir.

HBV, eserinde cömertliği açıklarken bütünleyici bir özellikler sarmalı oluşturmuştur. Yani kullar Allah’ın razı olacağı kişilerden olmak diliyorsa edepli, sabırlı, gözü tok, gönlü bol kişilerden olmalıdır. Bu özellikler birbiriyle bağlantılıdır. Biri varsa diğeri de mevcuttur:

*“İmdi azîmet sûreti Çalab Tanrı dileğine döndermek gerek. Zirâ kim edeb dileğini korku sever ve korku dileğini perhizkârluk sever ve perhizkârluk dileğini sabır sever ve sabır dileğini utanmak sever ve utanmak dileğini **cömerdlük** sever ve **cömerdlük** dileğini miskînlük sever ve miskînlük dileğini ilm sever ve ilm dileğini ma’rifet dileğini Çalab teâlâ sever.”(s.60)*

Eserde cömertlik dört çeşit olarak verilir. Bunlardan ilki zengin kimselerin malları açısından cömert olmasıdır. İkincisi gazilerdir ki bunlar vücutları yönüyle cömerttirler. Üçüncüsü can cömertliğidir ve âşıkların taşıdığı bir özelliktir. Sonuncusu ise gönül cömertliğidir ve bu cömertlik arif olan kişilere mahsustur.

Ancak şunu belirtmek gerekir ki kişi, Allah aşkı ile yaşamıyor ve bu aşk ile davranmıyorsa hiçbir cömertlik türü onun bünyesinde barınmaz:

“Pes imdi cömerdlük gürûhı dördür:

*Evvel mâl **cömerdlüğü**, bâylarundur.*

*İkinci ten **cömerdlüğü**, gâzileriüdür.*

*Üçüncü cân **cömerdlüğü**, âşıklarundur.*

*Dördüncü gönül **cömerdlüğü**, ariflerindir.*

İmdi azîmet sûreti Çalab Tanrı dileğine döndermek gerek.”(s. 60)

Cömertlik, Mmakâlât’ta marifet kapısının altıncı makamı olarak verilir:

“Altıncı Makâm: **Cömerdlik**dür.” (s. 78)

İnsanı etkisi altına alan yedi kötü özellik vardır. Esere göre bu kötü huylardan kişiyi muhafaza eden iyi huylar bulunur. Ve bu huylar adeta birer kale muhafızı gibidirler. Kişiyi her türlü kötü davranış, düşünce ve histen korurlar. Bunlardan biri de cömertliktir:

“Ve yüregün sağ kulağında yedi kal'a. vardır ve her kal'ada Hakk subhânehû ve teâlâ bir dizdâr müvekkel koyupdur. Ve ol dizdârlarun adı bir bir ma'lûmdur. Evvelki dizdârun adı ilmdür. İkinci dizdârun adı **cömerdlük**dür. Üçüncü dizdârun adı ud ü hayâdur.”(s. 85)

Tablo 2.17. Cömertlik, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

Terim	Bağlamsal Anlam/Anlamlar	Kullanım Sıklığı
Cömertlik	Kuran'da övülen el açıklığıdır.	8

ÇALAB: Türkçe bir terimdir. “Oğuz Türkçesinde yüce Tanrıya verilen isim.”⁶¹ Tasavvuf dilinde ise Allah'ı anmak için kullanılan bir isim; yaratıcı, mevla.

“**Çalab** -celle celâluhû- cümle nesnenün varluğun Kur'ân içinde yâd kıldı.”(s. 44)

“Ârif aslı sudandım ârifün içinde murdâr nesne eglenmez ve hem suyun aslı yaşıl gevherdendir ve gevher aslı **Çalab** Tanrı'nun kudretindedir.”(s. 52)

“...Kul, **Çalab** Tanrı'ya kırk makâmda irer, dost olur. Onı şerî'at içinde, onu tarîkat içinde, onu ma'rifet içinde, onu hakikat içindedir...”(s.68)

“Ammâ muhiblerün tâatı münâcâtdur, seyirdür ve müşâhededir ve ârzûlarına irmekdür ve **Çalab** Tanrı'yı bulmakdur ve kendülerin yavı kılmakdur ve halleri biriküp bir olmakdur.” (s. 55)

Tablo 2.18. Çalab, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

Terim	Bağlamsal Anlam/Anlamlar	Kullanım Sıklığı
Çalab	Allah'ı ifade eden sözcüklerden biridir.	42

⁶¹ Gündüz, Şinasi, **Din ve İnanç Sözlüğü**, Vadi Yay., Ankara, 1998, s.86.

ÇIRAK-ÇERAĞ: Terim Farsçadır. Farsçadan Türkçeye geçmiştir.

a. “Tanrı’nın ışık biçiminde görünüşe taşınması, Hz. Muhammed’in Tanrı’dan gelen ilk ışık olması, Hz. Ali ve soyunun bu ışığın sürekli taşıyıcısı durumunda bulunması anısına, ruhun aydınlanmasının bir sembolü olarak algılanan ve cem törenlerinde kullanılan kandil, lamba, mum ya da çıra.”⁶²

b. Hacı Bektaş Veli için kullanılan bir sıfattır. Buna göre Hacı Bektaş, insanlara yol gösteren bir rehber konumundadır.

Alevi-Bektaşî inancına göre Hacı Bektaş, dinin öncüsü, yol göstericisi ve kiblesidir. Onun yapıp ettikleri, düşünceleri ve öğütleri tüm taliplere, dervişlere ve mürşitlere yol gösterir, onların yolunu aydınlatır. Eserde de bu terim açıklanan Bektaş Veli’ye atfen söylenen bir sıfat olarak geçer:

“...Makâlât ıssı ve şerî’at suyu ve tertîb-i ma’rifet ve genc-i hakikat ve makâm ehli sevmedi cehli ve sâhib-i genc-i ulûm o kutb-ı ma’lûm Sultân Hacı Bektâşî el-Horasânî –Kaddesa’llâhu sırrahu’l-azîz- ol din **çırağı** iman nurunun yağı...” (s.43)

Tablo 2.19. Çırak- Çerağ, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

<i>Terim</i>	<i>Bağlamsal Anlam/Anlamlar</i>	<i>Kullanım Sıklığı</i>
Çırak-Çerağ	Hacı Bektaş Veli için kullanılan sıfatlardan biri.	1

DERVÎŞ: Farsça kökenli bir terimdir. Alevi-Bektaşî inancına göre muhipten sonra gelen kişi. Sözcük, yoksul ve dilenci anlamına gelir. “Tasavvuf, insanların benliğini öldürme ve dünya nimetlerinden kurtulup erdemli insan olmayı öğütler. Bu durum yoksulluğun bir simgesi gibi düşünüldüğü için, tarikat yoluyla olgunlaşmış insanlara “derviş” denilmiştir.”⁶³

Makâlât’ta tarikata bağlanmış, tarikatın kurallarına ve törelerine uyan, aynı zamanda fakirliği ve çile çekmeyi kendi rızasıyla tercih eden hoşgörülü, alçak gönüllü kimse, anlamında kullanılmıştır. Ayrıca eserde derviş olan kişilerin uzak durması gereken şeyler de açıklanmıştır. Bunlar; yalan söylemek, gıybet etmek, insanların sırrını ya da ayıbını ortaya çıkarmaya çalışmak, tarikat kurallarına aykırı davranmak, söz verip sözünde durmamak, ilim öğrenmekten kaçınmak gibi dervişliğin özüne aykırı özelliklerdir:

⁶² Korkmaz, age., s.169.

⁶³ Baba, Okan Mustafa, **Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü**, Heyamola Yay., İst., s.38.

“...Velâkin tefekkür, sohbet, velâyet beklemek hakk'al yakîn ârifleründür. Ammâ münâcât ve müşâhede muhibleründür. Bâkî **dervîş**lük ezeli ve devlet ebedi. Kime kim degse rahatlık anundur...” (s.94)

Tablo 2.20. Dervîş, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

Terim	Bağlamsal Anlam/Anlamlar	Kullanım Sıklığı
Dervîş	Tarikatın olgunlaştırdığı kimselerden biridir.	1

DÎDÂR: Farsçadan Türkçeye geçen terimlerden. “Yüz, göz, görme, seyretme. Tasavvufta, sevgiliyi, ilahi güzelliği seyretme anlamına gelir.”⁶⁴

Terimin eserdeki anlamı Allah'ın güzelliğini görebilmedir. İnsanoğlu kâinatı seyrettikçe, etrafındaki yaratılmışları gördükçe Rabbinin güzelliğini idrak eder:

“Ve bunları saklamayan Çalap Tanrı'dan irak olur. Ve bilmekten dahi irak olur. Allah **dîdâr**ından mahrûm kalur.” (s.63)

Tablo 2.21. Dîdâr, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

Terim	Bağlamsal Anlam/Anlamlar	Kullanım Sıklığı
Dîdâr	İlahi güzelliği görebilme.	1

DİZDÂR: Farsçadan Türkçeye geçen bir terimdir. “Kale, hisar” anlamına gelen Farsça diz kelimesinden türetilmiştir. Kale muhafızlarının kumandanı anlamına gelir.”⁶⁵

Dizdar sözcüğü, eserde kalbi kötü duygu ve fikirlerden korumakla görevli iyi duygu ve fikirler için kullanılır. Hangi taraf beslenip güçlendirilirse diğer tarafa galip gelir. Eserde dizdar sözcüğü kişiyi kötü huylar ve alışkanlıklardan korunması amacıyla görevlendirilen ve kendi benliğinde yer alan iyi huyları simgeler:

“Pes yüregün sol kulağında yeddi kal'a vardur. Ve her kal'ada bir **dizdâr** müvekkeldür. Değme bir **dizdâr**un yüz bin subaşı vardur. İmdi hased buhl, dünyâyı terk itmeklûkle, bunlarun kamusu sabr itmekle îmân olur.” (s.60)

⁶⁴ Kaya, age., s.260.

⁶⁵ Oğuzoğlu, Yusuf, “Dizdâr” Maddesi, **TDVİA**, C. IX, 1994, s. 480-481.

Tablo 2.22. Dizdâr, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

<i>Terim</i>	<i>Bağlamsal Anlam/Anlamlar</i>	<i>Kullanım Sıklığı</i>
Dizdâr	İnsanı kötü duygu ve düşüncelerden korumakla görevli iyi duygu ve düşünceler.	6

DON: Türkçe bir terimdir. ‘Don’ kelimesi aslen elbise, giysi gibi giyim için kullanılan bir sözcüktür. Ancak bu sözcük tarikatlere göre ya da tasavvufi olarak bakıldığında gerçek anlamından çok daha ötede bulunan bir terimsel anlam kazanmıştır. Tenasüh inancına benzeyen “don değiştirme” terimi oldukça mühimdir.

***Don değiştirmek:** “Bir tarikat, yol ulusunun, keramet göstererek yeni bir görünüşe bürünmesi.”⁶⁶

Ancak eserde don değiştirme teriminden ziyade bu terim karşımıza “elbise” anlamında kullanılan bir sözcük olarak çıkmıştır. Özellikle yol ehlinin sahip olması gereken erdemlerden bahsederken hem dışını hem de içini her türlü pislikten ve kötülükten arındırması beklenir. Beden temizliği ve dış temizlik bunların başında gelir.

Eserde don değiştirme yerine gerçek anlam içeren “elbise, giysi” anlamındaki don sözcüğü kullanılmıştır. Ariflerin temiz kişiler olarak bilinmesine dayanarak temizliğin boyutları anlatılan eserde öncelikli olanın kişinin kendini maddi olan temizliğe tabi tutmasıdır:

*“Ammâ şerî’at kavlinde **dona** ve tene murdâr değse suyıla yunicak hem donı ve hem teni arıdur. Ve hem cenâbeti giderür ve andan abdesti revâ olur. İllâ kim ârifler katında ne **donı** ve ne teni arıdur ve ne cenâbeti giderür ve ne abdesti revâ olur.”(s.51)*

Terim, ayrıca şehitlerin gömülmesinin nasıl yapıldığı ile peygamberlerin gömülmesinin nasıl olduğunu karşılaştırır. Buna göre peygamberlewein elbisesi çıkarılıp kefenlendiği, şehitlerin ise elbisesi ile gömüldüğü anlatılır:

*“Evvel, öliceğ peygamberlerim **donın** çıkardılar şehîdlerin çıkarmadılar.”*
(s.133-134)

⁶⁶ Korkmaz, age., s.196.

Tablo 2.23. Don, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

<i>Terim</i>	<i>Bağlamsal Anlam/Anlamlar</i>	<i>Kullanım Sıklığı</i>
Don	Elbise, giysi.	4

DOST: Farsçadaki “dûst” sözcüğünün Türkçeleşmiş biçimidir. Allah’ı anmak için kullanılan bir terimdir. “Sözcük anlamında Farsça *sevilen* demektir. Yaratıcının varlığını gerektirir, evren varsa demek ki onun bir yaratıcısı da vardır.”⁶⁷

Terimin eserde kullanım şekillerinden biri insanlar arası iyi geçinen kimseleri niteleyen bir özellik anlamındadır. Dost, dostun sevgisiyle canının yandığını hissetmez. Hz. Yusuf kıssasının geçtiği bölümde, Hz. Yusuf’un güzelliğini gören kadınların bu güzelliğin etkisiyle ellerini kestiklerini ancak o sarhoşluk haliyle canlarının yandığını fakat kadınların bunu hissetmediklerini açıklar:

“Nitekim Mısır hâtonları Yûsuf peygamberi göricek hayrân olup ellerin doğradılar, duymadılar. Pes dost dostun ışıktan cân acığın duymasa aceb degül. İmdi dost dosta cefâ kılmak nite revâ ola.” (s.59)

Kimi yerlerde Allah (c.c.), sevdiği kullarına ‘dostum’ diyerek hitab etmiştir. HBV de bunu aktarır:

“...Âdem(a.s.)’a uçmak içinde bir âzâb işledüm ki tamuda ol azâb yok idi. Ve İbrâhîm’e od içinde bir bostân virdüm ki ol bostân uçmak içinde yok idi. Ve Firavn’ı Nil ırmağında boğdum ve Mûsâ’yı Fir’avn’dan kurtardum. Dostumu saklayup düşmânlarum helâk kıldum ve hem yüz bin hezârân yüz bin firîştelerüm göyündürdüm...”(s.89)

Hz. Âdem yaratıldığında şeytan kendinin aslının ateşten, âdem’in ise aslının topraktan olduğunu söyleyerek kibirlenmişti. Eserde de bu kibir neticesinde Allah’ın şeytanı cezalandırdığı belirtilir:

“Evvel İblîs aleyhi'l-lâ'ne oda dostum didi. imdi Çalab katında güç yokdur. Dostu dostdan ayırmaz. Âhır İblisi oda yakdı.” (s. 63)

⁶⁷ Hançerlioğlu, age., s. 57.

Terim, eserde Allah'ı kendine dost bilenlerin, Allah'ın merhametiyle muamele göreceği belirtilir. Bu doğrultuda eserde Hz. Muhammed'in Allah'ı kendine dost olarak seçmesi ve ona sığınması üzerine Allah'ın da Hz. Muhammed'i koruduğu dile getirilir:

“Üçüncü Muhammed Mustafâ (a.s.) Tanrı **dostluğuna** söykendi. Pes Hak teâlâ buyurdu kim: "**Dosti dostından ayırmayam.**" Kavluhû tealâ: 'Yuhubbûnehum kehubbi'llâhi ve'llezîne âmenû eşeddu hubben li'llâh.' Pes Hak teâlâ kerem ü lutfından buyurdu kim: "Yâ sevgülü kullarum! Ben sizünven, siz şükreylen." dir." (s. 64)

Tablo 2.24. Dost, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

Terim	Bağlamsal Anlam/Anlamlar	Kullanım Sıklığı
Dost	Allah'ın sevdiği kulu.	4
	İnsanlar arası bir bağ.	5

DÖRT KAPI, KIRK MAKAM: Terim Arapça Türkçe karışık olarak oluşmuştur. *Şeriat, tarikat, marifet* ve *hakikati* esas alan ve Alevi-Bektaşî edebiyatında önemle üzerinde durulan inanç sistemidir. “Hacı Bektaş Veli tarafından geliştirilen dört ana aşama ve kırk alt aşamadan oluşan eğitim öğretisi.”⁶⁸ Bu öğretiye göre insan-ı kâmil olabilmek için ilk olarak şeriat kapısı ve onun on makamını yerine getirmek gerekir. Ardından diğer kapılar ve bu kapıların makamlarını teker teker ve eksizsiz olarak yerine getirmek zorunludur. Talibin son olarak hakikat kapısı ve hakikatte yer alan on makamı kendisiyle özdeşleştirerek bir yaşam biçimi halini alması lazımdır. Hiçbir kapının ya da makamın yeri değiştirilemez, aralarında belli bir hiyerarşi söz konusudur. Bu öğretinin dört kapısı ve kırk makamı şöyledir:

1. Şeriat Kapısı: iman etme, bilim öğrenme, ibadet etme, helal kazanma ve haramdan uzak durma, nikâh kıyma, çevreye zarar vermeme, sünnet ve cemaat ehli olma, şefkatli olma, arı (temiz) yeme-giyme, iyilik yapma- kötülüklerden kaçınma.
2. Tarikat Kapısı: el alıp tövbe etme, talip olma, saçını sakalını kesme ve temiz giyinme, iyilik yolunda savaşıma, hizmetli olma, haksızlıktan korkma, umutsuzluğa düşmeme, hırka-zenbil-makas-post alma ve ibret alma-hidayet etme, nimet dağıtma, aşka-şevke ererek özünü fakir görme.

⁶⁸ Korkmaz, age., s. 198.

3. Marifet Kapısı: edepli olma, bencillik ve kinden uzak durma, perhizli olma, sabır gösterme, utanma, cömert olma, bilim öğrenme, gösterişsiz yaşamak, arif olma, özünü bilme.
4. Hakikat Kapısı: toprak olma, tüm insanları bir görme, elinden geleni esirgememe, kimsenin ayıbını görmeme, tevhit anlayışında olma, vahdet-i mevcut anlayışında olma, anlamı bilerek sırrı öğrenme, seyri sülûğü tamamlama, gerçeği gizlememe, münacat ve müşahede.

HBV, eserin ana hatlarını dört kapı kırk makam öğretisine göre çizmiştir. İnsan-ı kâmil olabilmek için müritlerin şeriat kapısından başlayıp hakikat kasışına kadar oluşan manevi olgunluk aşamalarını tamamlamaları gerekmektedir. Bu aşamaların biri eksik olursa hakikate erişilemez:

*“...Pes **Makâm-ı Kırk** budur kim bildün. Ve dahi yigrek bilürsen eydivir. Eğer bu **Kırk Makâm**un birisi eksük olursa hakikat tamâm olmaz. Zirâ kim eksük olur...”* (s.81)

“Pes azîz-i men! Kırk Makâm’da birisü eksük gerekmez. Zirâ kim makâmda hiç nesne eksük yok.” (s. 82)

Eserde insanların Allah’ın dostluğunu kazanabilmelerinin yalnız kırk makamın kırkını da yerine getirmeleriyle mümkün olduğu belirtilir. Kırk makamın da dört kapıya onar makam olarak bölündüğü dile getirilir:

*“Kul, Çalab Tanrı’ya **kırk makâm**da irer, dost olur. Onı şerî’at içinde, onu tarîkat içinde, onu ma’rifet içinde, onu hakikat içindedür.”* (s. 68)

Tablo 2.25. Dört Kapı, Kırk Makam, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

<i>Terim</i>	<i>Bağlamsal Anlam/Anlamlar</i>	<i>Kullanım Sıklığı</i>
Dört Kapı, Kırk Makam	HBV’nin öğretisi. İnsan-ı kâmil olmanın şartlarını içerir.	3

DÖRT NESNE: “Dört öge. Dört Kapı Kırk Makam öğretisine göre her bir kapıyı temsil eden insanların (abid, zahid, arif ve muhib) kökeni olarak bilinen toprak, hava, ateş ve su’dur.”⁶⁹

⁶⁹ Korkmaz, age., s.198.

Eserde insanoğlunun yaratılışı oldukça önemli bir yere sahiptir. Allah'ın insanları dört grupta yarattığı ve bu dört tür insanın da özünün dört nesneye dayandığını açıklar. Buna göre abid, zahid, arif ve muhipler dört tür insanı oluştururken; toprak, hava, ateş ve su ise bu insanların özünde yer alan dört nesneyi verir:

“Hak subhânehû teâlâ Âdemi dört dürlü nesneden yarattı ve hem dört gürûh kıldı ve hem dördin dört dürlü tâatda kodı ve dört dürlü hâlleri ve dört dürlü ârzûları vardır. İmdi dört dürlü nesneden kim yarattı evvel toprakdan ikinci sudan üçüncü oddan dördüncü yilden.” (s. 44)

Tablo 2.26. Dört Nesne, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

<i>Terim</i>	<i>Bağlamsal Anlam/Anlamlar</i>	<i>Kullanım Sıklığı</i>
Dört Nesne	İnsanın aslını oluşturan hava, su, toprak ve ateş.	8

DÖRT SU: Alevilik-Bektaşilik inancına göre dört su'dan kasıt dört tattır. Bu dört tat ise acı, ekşi, tatlı ve tuzludur.⁷⁰

Eserde suyun insan vücudundaki dört farklı yeri ve bu suyun özellikleri verilmiştir:

“Ammâ tende dahi dört su var: Evvel ağız suyu, datludur. İkinci göz suyu, acıdır. Üçüncü, kulak suyu, yi[yi]rdür. Dördüncü burun suyu koyudur.” (s. 101)

Tablo 2.27. Dört Nesne, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

<i>Terim</i>	<i>Bağlamsal Anlam/Anlamlar</i>	<i>Kullanım Sıklığı</i>
Dört Su	İnsan vücudundaki sular.	1

DUA/DUA KILMAK: Arapça yakarış, niyaz, istek⁷¹ anlamlarına gelen bu terimi TDK ise şöyle açıklar: “Hakk’a duyulan özlemi dile getirmek; Hakk’a yakarmak. Tanrı’ya yalvarmak.”⁷² İnsanoğlunun Hakk’a isteklerini, dileklerini ilettikleri bir ibadet şeklidir. Dua etmenin herhangi bir zamanı, mekânı veya şartı bulunmaz. İstenilen her durumda dua edilebilir.

⁷⁰ Korkmaz, age., s. 199.

⁷¹ Bayat, Fuzuli, **Orta Türkçe Sözlük** (Birinci Basım), Yalın Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 129.

⁷² TDK, 2011, s.720.

Alevilik-Bektaşilik inancında dua etmenin bir çeşidi olarak kullanılan “gülbank”lar, dua etmenin kendine özgü bir tavır kazanmış halidir. Gülbanklar sesli şekilde ve belli bir ezgi ile okunan duaları, yakarışları kapsar. Ancak daha genel anlam içeren duanın özel bir tavrı ya da edası yoktur. İstenen yer ve zamanda istenilen şekilde kullar, Allah’a yakarışlarını dile getirebilirler.

Adı geçen eserde Hz. İsa’nın duasıyla dağların titremelerinin kesildiği, acı suların tatlı olduğu dile getirilir. Ayrıca pirin çokça ağlaması üzerine acılaşan sular da Hz. İsa’nın duasının gücüyle tatlı olmuştur. Pirin de bu dua ile içinin ferahladığı anlatılmıştır:

“*Pes İsa (a.s.) du’â kıldı. Şolok sâat ol dağ ditremekden durdı ve hem acı suyu dahi datlu oldı.*” (s. 47)

“*Pes bu yir dün gün ağlardı. Bu acı su anun göz yaşıdır. Ve hem bu pîrün gözi yaşı çok sulara karışdı. Acı kıldı, imdi meğer senün du’ân berekâtından ağlamaklığı sâkin oldı. Ve hem acı sular dahi datlu oldı.*” (s. 48)

Tablo 2.28. Dua, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

<i>Terim</i>	<i>Bağlamsal Anlam/Anlamlar</i>	<i>Kullanım Sıklığı</i>
Dua	Allah’a yakarıшта bulunmak.	6

EDEB: Arapçadan Türkçeye geçen terimlerdenidir. “Güzel terbiye, zarafet, iyi ahlak, utanma, usluluk, insanlara güzel söz ve davranışta bulunma. Bektaşilikte; “*Ele, Dile, Bele*” sahip olma düsturundaki kelimelerin ilk harfleri de edep sözünü ihtiva eder. Edepler sünnetleri, sünnetler vacipleri, vacipler de farzları güçlendirir.”⁷³

Hacı Bektaş Veli’nin “Eline, diline, beline sahip ol!” sözünün gizeminden yola çıkılarak ortaya konmuş bir terimdir. Bu sözde yer alan *el, dil, bel* kelimelerine dikkatli bakıldığında aslında gizli bir “edep” sözcüğünün varlığı dikkat çeker. Edepli olma durumu bu üç uzva hâkim olmaktan geçer. Eline, diline ve beline sahip olanlar nefesine hâkim olanlardır. Nefsini bilen, kendini bilir; kendini bilenler de Hakk’ı bilirler.

HBV, bu terimi Marifet Kapısı’nın ilk makamı olarak açıklar:

“... *Ma’rifetün Evvel Makâmı: Edebdür...*” (s.78)

⁷³ Kaya, age., s.315-316.

Makâlât'ta kulların Allah'ın razı olacağı hallerde bulunması gerektiği belirtilir. Buna göre edep sahibi olmak lazımdır. Ancak edep sahibi olan birinin de Allah'tan korkması, nefisini terbiye ederek heva ve isteklerden kaçınması, sabır ve hayâ içinde gönlü bol olarak yaşaması gerektiği belirtilir. Yani edep sahibi kişinin bu gibi davranışları bünyesinde barındırmamış olası edebinin hakiki olmadığını gösterir:

*“İmdi azîmet sureti Çalab Tanrı dileğine döndermek gerek. Zîrâ kim **edeb** dileğini korku sever ve korku dileğini perhizkârluk sever ve perhizkârluk dileğini sabır sever ve sabır dileğini utanmak sever ve utanmak dileğini cömerdlük sever ve cömerdlük dileğini miskînlük sever ve miskînlük dileğini ilm sever ve ilm dileğini ma'rifet sever ve ma'rifet dileğini cân sever ve cân dileğini akl sever ve akl dileğini Çalab teâlâ sever.” (s. 60)*

Tablo 2.29. Edep, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

<i>Terim</i>	<i>Bağlamsal Anlam/Anlamlar</i>	<i>Kullanım Sıklığı</i>
Edep	Marifet kapısının ilk makamı.	1
	Güzel ahlak sahibi olma.	1

EHL-İ BEYT: Hz. Muhammet'in ailesi ve onun soyundan gelenleri ifade etmek için kullanılan bir terimdir. Eserde “âl-i evlât/âl” şeklinde kullanılmıştır. Bu terim için Yavuz şöyle der:

Ehl-i Beyt sözlükte ‘aile, akraba’ gibi anlamlara gelen “ehl” ile ev ve mesken anlamına gelen “beyt” kelimelerinden oluşmuş bir isim tamlaması olup dar manada evin hanımı geniş manada ise evin halkı, bir evde yaşayanlar demektir. Bu tamlama geniş manası ile kullanıldığında evin sahibini, eşini, çocuklarını ve torunlarını kapsar. Âl-i beyt de aynı anlama gelir. Ehl-i Beyt tabiri cahiliye devri Arap toplumunda kabilenin hâkim ailesini ifade ederken İslami dönemde başlangıçtan günümüze kadar Hz. Peygamberin ailesi ve soyu manasında kullanılan bir terim olmuştur.⁷⁴

Ehl-i beyt sözcüğü ilerleyen zamanlarda Hz. Peygamberin torunları Hasan ve Hüseyin'in soylarına bağlanmış olup bazı tarikatlerce de kabul görmüş olan “seyit” terimi türetmiştir. Evvelde Hz. Hasan soyundan gelenlere “şerif” denmiş; Hz. Hüseyin

⁷⁴ Yavuz, Yusuf Şevki, “Ehl-i Beyt” Maddesi, **İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşam Ansiklopedisi**, (ed. İbrahim, Kâfi Dönmez), Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, C. 1, İstanbul, 1997, s. 449.

soyundan gelenlere ise “seyit” denmiştir. Ancak daha sonra bu iki farklı söylem yerini tekil olarak “seyit” terimine bırakmıştır.

Alevilik-Bektaşilik inancına göre ehl-i beyt terimi Peygamberin ailesini, torunlarını da kapsar. Bu sebeple ehl-i beyt terimi inanç için oldukça önemlidir. Seyitlik kurumunu temellendiren ana kaynak olma özelliğini barındırmış olur.

Eserin başlangıç ifadelerinden bir kesit olarak alınan alıntıya göre HBV, Allah’a şükrettikten sonra Hz. Peygambere ve onun ailesine selam ve salavatlar sunmuştur:

“Ve dahi selâm ol salavât ol peygamberler ulusına Mürseller serverine olsun kim dükeli âlemi anun dostluğına yarattı ve dahi ol hazret-i Resûl’ün âline ve evlâdına ve ashoplarına olsun kim yigrek kavmlerdür ve arı ehillerdür...” (s. 43)

HBV, eserinde insanların kırk makamın kırkına da uymaları gerektiğini belirterek birinin eksikliği halinde iman etmiş olmayacaklarını dile getirmektedir. Bunu açıklarken insanların ağzıyla iman edip gönlüyle buna inanmamaları durumunu, zekât vermeme halini, Allah’ın emir ve yasaklarının birine aykırı davranmayı, Hz. Peygamberi inkâr etmeyi ya da Hz. Peygamberin ailesi ve evlatlarına haksız denmesi durumunu örnek vermiştir. Kişi bu hallerden birine düşerse imanı eksik olur hatta iman etmiş olmaz:

“...Pes Makâm-ı Kırk budur kim bildün. Ve dahi yigrek bilürsen eydivir. Eğer bu Kırk Makâmın birisi eksük olursa hakikat tamâm olmaz. Zirâ kim eksük olur. Meselâ biregü diliyle îmân getirse ve gönliyle inanmazsa, veyâhud oşr u zekât virmese, veyâhud Tanrı hükümlerinden birin bâtil dutsa, veyâhud Muhammed Mustafâ’ya inkâr itse, veyâhud âl-i evlâdun birine nâ-hak dise, dükeli işledüğü amelleri hebâen mensûrâ olur...” (s.81-82)

Tablo 2.30. Ehl-i Beyt, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

Terim	Bağlamsal Anlam/Anlamlar	Kullanım Sıklığı
Ehl-i Beyt	Hz. Peygamber’in ailesi.	1

EL ALMAK: “Tarîkata girmeye, belli bir şeyhe intisap etmeye ve ondan ders almaya el almak dendiği gibi şeyhin bir şahsı tarikatına kabul edip ona ders vermesine de el vermek denir.”⁷⁵

⁷⁵ Uludağ, age., s.120.

El alma ifadesi, tarikata giren taliplerin, mürşitlerine bağlanmalarını ifade eden bir terimdir. Talip, tarikata girdiğinde, bir mürşide bağlanır ve onun kendine vereceği görev ve sorumlulukları eksiksiz yerine getirir. Eserde el alma terimi Tarikat Kapısı'nın ilk makamı olarak verilir. Bu makama göre el alınır, tövbe edilir, tövbeden sonra talip tarikata kabul edilir. Böylece talibin vazifelendirmeleri yapılır. Bu vazifelerle de onun insan-ı kâmil olma yolundaki çabaları gözlenir.

Tarikat kapısının ilk makamının el alma olduğunu söyleyen HBV, mürşidin el aldıktan sonra tövbe etmesi gerektiğini dile getirir:

“...*Tarikat'un Evvel Makâmı: **El alup** tevbe kılmakdur...*” (s.75)

Tablo 2.31. El Almak, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

<i>Terim</i>	<i>Bağlamsal Anlam/Anlamlar</i>	<i>Kullanım Sıklığı</i>
El almak	Şeyhe bağlanarak ondan ders alma durumu.	1

EMİR/BUYRUK: Arapça isim olan emir sözcüğü “buyruk” anlamına gelir. Daha kapsamlı bir açıklama yapılacak olursa İslami inançlara göre Tanrı'nın buyruklarını dile getiren bir sözcüktür.

Emr-i maruf: Yaramaz işlerden sakınma.⁷⁶

Şeriatın onuncu makamı olarak açıklanır. Şeriat kapısının gereği olarak dinin dış unsurlarına yani farzlara, vaciplere uymak gerekir. Haram kılınan ya da günah olan işlerden uzak durmak emrimarufa uymak olarak dile getirilir:

“*Onuncu Makâm: **Emr-i ma'rufdur** ve yaramaz işlerden sakınmakdur.*” (s. 75)

Tablo 2.32. Emir-Buyruk, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

<i>Terim</i>	<i>Bağlamsal Anlam/Anlamlar</i>	<i>Kullanım Sıklığı</i>
Emir/Buyruk	Allah'ın emir ve yasaklarıdır.	5
Emr-i maruf	Günah sayılan eylemlerden uzak olma.	1

EREN: “Benliğinin geçici tutkularını yenerek olgunluk aşamasına varan, ermiş olan tarikat üyesi, yol eri olan kimse.”⁷⁷

⁷⁶ Korkmaz, age., s. 222.

Allah'ın aşk ateşinin bulunduğu ocak erenlerin gönlüdür. HBV, erenlerin daima bu ateş ile aşk ile yaşadıklarını belirtir:

“*Ve hem bir pulad demiri daşa ururlar. Ve ol daşun içinden od çıkar, yanar, tütünü göğe ağar ve odu ocakda kalur. Pes gül-i reyhân didükleri ışk çiçeğidür. Işk didükleri Allah teâlâ hazretinün kendüligi odıdur kim dükeli âlemi dutuptur. Ve hem ol odun ocağı erenlerün gönlidür.*”(s.59)

Eserde HBV'nin Makâlât'ın yazarı olduğu, cehaleti sevmeyen, ilme âşık, din meşalesini elinde taşıyan ve kişilere öncü olan, erenlerin onun bilgisi etrafında toplanan yüce bir zat olduğu belirtilir:

“*...Makâlât ıssı ve şerî'at suyu ve tertîb-i ma'rifet ve genc-i hakikat ve makâm ehli sevmedi cehli ve sâhib-i genc-i ulûm o kutb-ı ma'lûm Sultân Hacı Bektâşî el-Horasânî –Kaddesa'llâhu sırrahu'l-azîz- ol din çırâğı îmân nurunun yağı ve erenlerün durağı böyle beyân kılur ...*” (s.43-44)

Tablo 2.33. Eren, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

Terim	Bağlamsal Anlam/Anlamlar	Kullanım Sıklığı
Eren	Tarikat üyesi ermiş kimse.	2

EVLYYÂ: Arapçada ‘veli’ sözcüğünün çoğuludur. “Ruhsal arınma aşamalarından geçerek Tanrı'ya yaklaşan, O'nun sevgi ve dostluğunu kazananlar; ermişler, erenler.”⁷⁸

Makâlât'ta HBV, Allah'ın kullarına seslenerek onların ilahi kudreti görüp idrak etmeleri gerektiğini belirtir. Evliyalarına bakarak da Hakk'ın sırrını, hazinesini görmemizi ister:

“*İy ibretlü kullarum! Yire bakun, pâdişahluğum görün. Dağlara bakun, anbârum görün... Evliyâlaruma bakun, hazînelerüm görün. Sizlerü sevdiğüm için bunca dürlü kerametler sizlere verdüm.*” (s.109)

Tablo 2.34. Evliyâ, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

Terim	Bağlamsal Anlam/Anlamlar	Kullanım Sıklığı
Evliyâ	Allah'ın dostluğunu kazanmış kimse.	1

⁷⁷ Korkmaz, age., s. 224.

⁷⁸ Korkmaz, age., s. 230.

EZEL: “Yalnız Tanrı’nın bildiğine ve insanların bilemeyeceğine inanılan öncesiz zaman. Başlangıcı olmayan anlamındadır. Sonu olmayan anlamındaki *ebed* deyimiyile birlikte İslam dininde ve tasavvufunda çeşitli inançlara konu olmuştur.”⁷⁹

“...*Ve hem muhibbler Çalab Tanrı’yu buldılar hakka’l-yakîn içinde. Zîrâ ilme’l-yakîndür. Bir dahi gümân ile yakîndür. Pes imdi kâl u kâl da’vî ilme’l-yakîn âbidleründür. Velâkin tefekkür, sohbet, velâyet beklemek hakka’l-yakîn ârifleründür. Ammâ münâcât ve müşâhede muhibleründür. Bâkî dervîşlük ezeli ve devlet ebedî. Kime kim degse râhatluk anundur...*” (s.94)

Tablo 2.35. Ezel, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

<i>Terim</i>	<i>Bağlamsal Anlam/Anlamlar</i>	<i>Kullanım Sıklığı</i>
Ezel	Sadece Allah’ın bildiği bir zaman dilimi.	1

FAKİR: Arapça “fakır” kökünden türemiş bir isimdir. Maddi olarak zayıf durumda bulunan kişileri ifade etmek için kullanılan bir sözcüktür.

“Fakir, bir şeye ihtiyaç duyan, ona muhtaç olan kimsedir. Allah’tan başka ne varsa hepsi fakirdir. Çünkü varlığının devamına muhtaçtır. Bunların varlığı Allah’ın lütfundan kaynaklanır. İhtiyaç duyduğu şeylere göre kulun ihtiyacının sınırı yoktur.”⁸⁰

Tarikatın onuncu makamı olarak açıklanan fakirlik, eserde Hz. Peygamber’in “Fakirlik benim övüncümdür, kıyamet günü onunla övüneceğim.” hadisine ve başka ayetlere dayandırılır. Tarikatın yolcusu olan kimseler aza tamah ederler ve dünyalık mallarda gözleri olmaz:

“*Onuncu Makâm: İşkür ve şevkdür ve fakîrlükdür.*” (s. 78)

Tablo 2.36. Fakîr, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

<i>Terim</i>	<i>Bağlamsal Anlam/Anlamlar</i>	<i>Kullanım Sıklığı</i>
Fakîr	İnsanın nefsinin dünyalıklardan bilerek uzak tutması.	1

⁷⁹ Hançerlioğlu, age., s. 185.

⁸⁰ Enginli, Zafer, Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, (1. Baskı), Kalem Yay., İstanbul, 2006, s. 224.

GARK OLMA: Arapça “batma, boğulma” anlamlarına gelen bir isimdir. “Fakr makamından geçerek cem mertebesinde kaybolma, neşe ve coşku içinde kendinden geçme.”⁸¹

Eserde gark olma terimi, gaflet terimine benzer bir manaya gelecek şekilde kullanılmıştır. Gaflete düşen kişi de dünyanın geçiciliğini unuttur ve zevk ile eğlenceye kapılır. Eserde, dünya nimetinin cezbesine kapılan gark olan kişilere dikkat çekilmiştir. Hz. Peygamber’in hadisi de bunu açıklar:

“*Hazret-i Muhammed (a.s.) buyurur: ed-dünyâ bahrün amîkun kesirun [mine]’n-nâsi... Manisi budur kim: Dünyâ bir derin denüzdür. Âdemîler anun içinde gark olmuşlardır. Pes zâhidlerün tâatı dün gün Tanrı’yı zikr itmekdür...*” (s. 48.)

Tablo 2.37. Gark Olma, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

<i>Terim</i>	<i>Bağlamsal Anlam/Anlamlar</i>	<i>Kullanım Sıklığı</i>
Gark Olma	Dünya nimetlerine kapılıp ahiret gerçeğini unutma durumu.	4

GENC: Farsça “hazine” anlamına gelen bir isimdir. Alevilik- Bektaşilik inancına göre ise “kulluk makamı” anlamını taşır.

Kulluk makamı: Müritlik, dervişlik aşaması.⁸²

Bu terim eserde HBV’nin önemine dikkat çekmek için kullanılmıştır. Esere göre Hacı Bektaş Veli Allah’ın evliyalarındandır. Evliyalar da Allah’ın gizli hazinesi ve sırrıdır. Çeşitli keramet gösteren ermiş kişilerdir. Bunlardan biri de Hacı Bektaş’tır:

“*Çün selâm ve salavât ol Resûlu’llâh Hazretine ve âline olduktan sonra ol esrar sözlü ve kelecisi tuzlu ve latîf sözlü güler yüzlü ve Makâlât ıssı şeriat suyu ve tertîb-i ma’rifet ve genc-i hakikat ve makâm ehli sevmedi cehli ve sahib-i genc-i ulûm o kutb-ı ma’lûm Sultân Hacı Bektâşi el- Horasânî.*” (s. 43.)

Tablo 2.38. Genc, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

<i>Terim</i>	<i>Bağlamsal Anlam/Anlamlar</i>	<i>Kullanım Sıklığı</i>
Genc	Allah’ın sırrı, hazinesi, HBV.	2

⁸¹ Korkmaz, age., s. 240.

⁸² Korkmaz, age., s. 424.

GAFLET: “Aymazlık, dalgınlık, dikkatsizlik. Tasavvufa göre nefsin arzularına uymak, zamanı boşa geçirmek, önemli bir şeyin önemini kavrayamamak, değerli bir şeyin kıymetini takdir edememek.”⁸³

Terim, eserde dünyanın zevk ve sefasına kapılarak öteki dünyayı unutanları belirtmek için kullanılmıştır. Bu duruma düşenlerin en talihlisi kendini bu gaflet uykusundan uyandıran ve ahireti hesap edip yaşayanlardır. Allah’ın yarattığı hakiki âlemin (cennet-cehennem) adı vardır ancak görünmez. Bu fani âlemde ise her şey gözle görülür ve yaşanır. İşte kişiöğlü burada gaflete düşer, fani olanı hakikate değişir. Yazık ki bu kimseler ancak gafil olanlardır:

“...Devletlü ol kişidür kim **gafletten** cânın uyara. Ve hem dünyâda gâyibler var. Pes imdi uçmak, damu, arş, kürsî, levh, kalem, öküz, balık; adı söylenür; gâyibdür, ammâ tende dahi us, akl, fehm, ilhâm, hidâyet, fikr, endişe gâyibdür...” (s.106)

Tablo 2.39. Gaflet, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

<i>Terim</i>	<i>Bağlamsal Anlam/Anlamlar</i>	<i>Kullanım Sıklığı</i>
Gaflet	Dünya malının hevesiyle yaşayıp ahireti unutan kimsenin hali.	1

GÂZİ: Arapçadan Türkçeye geçen terimlerdenidir. “Gaza eden, İslam dini ve vatan uğruna elde silah düşmanla savaşılan, gazadan şehit olmadan dönen kimse.”⁸⁴“Nefisle girdiği mücadelede kötülükleri, olumsuzlukları öldürmüş, yani ölmeden evvel ölmüş yol, tarikat eri”⁸⁵

Esere göre “gazi” terimi iki ayrı anlam ihtiva eder. Birincisi din uğruna yapılan savaşta şehit olmayan kişiler için kullanılan gazi terimidir. İkincisi ise insanın nefsi ile verdiği mücadelede içindeki kötülükleri ve olumsuzlukları öldürmesi, ölmeden önce ölmesini içerir. Bu terimin devamı olarak hakikat kapısının makamlarından olan “toprak olma”yı ele almak gerekir. Toprak olma makamı da ölmeden önce ölmeyi belirtmek adına insan-ı kâmil olmada ki dördüncü ve son kapının görevlerindedir. Gazi terimiyle bir bütün halindedir. Zira hakikat kapısındaki her talibin toprak olması şarttır. Aksi halde nefis terbiyesini tamamlamamış demektir.

⁸³ Uludağ, age., s.141.

⁸⁴ Ayverdi, İlhan, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, (3. Baskı), Kubbealtı Yay., İstanbul, 2016, s.405.

⁸⁵ Korkmaz, age., s.242.

Dünyada iki çeşit kâfir olduğu belirtilen esere göre birinci kâfir din düşmanı olandır. İkincisi ise insanın nefsi ve istekleridir. İlk düşmanı yenince insanoğlu gazi ya da şehit olur. Şehitlik makamının peygamberlik makamından beş yönden farklılık gösterdiği eserde şöyle açıklanmıştır:

“... *Pes bir nice kâfir dîn düşmânıdır. Ve bir nice kâfir ten düşmânıdır. Ve bir nice kâfir mâl düşmânıdır. Ve kâfirden katı düşmân İblîs alyehi'l-l'ne. Zîrâ kim kişiyi mutî'lükden ve tevâzu'lükden yuyar, tamuya vâcib eyler. Ve eğer sen kâfiri öldürürsen gâzi olursan ve eğer ölürsen şehîd olursan. Ve hem şehîdlerün mertebesi peygamberlerün mertebesinden biş mertebe artuktur:*

Evvel, ölicek peygamberlerün donın çıkardılar ve şehîdlerün çıkarmadılar.

İkinci, peygamberi yudılar, şehîdleri yumadılar.

Üçüncü, peygamberleri kefene sardılar, şehîdleri sarmadılar.

Dördüncü, peygamberler ölicek âhiretde şefâ'at iderler, uçmağa iledürler. Şehîdleri hemân ol hinde uçmağa iledürler.

Beşinci, peygamberleri yılda bir kez ziyâret iderler, şehîdleri her gün ziyâret iderler...” (s.133)

Tablo 2.40. Gâzi, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

Terim	Bağlamsal Anlam/Anlamlar	Kullanım Sıklığı
Gâzi	Din uğruna savaşan kimse.	1
	Nefsi mücadelede galip gelen kişi.	1

GEVHER: Farsça, cevher demektir. Manâlar ve İlahî sıfatlar. “Mana cevheri, sıfat cevheri gibi”⁸⁶ anlamlara gelir. Gevher terimi, Tanrı'nın kullarını kendi nurundan üfleyerek yaratmış olmasından ötürü o “nur”un yerine kullanılır.

Eserde gevher sözcüğü insanların yaratılışında bünyesine bahşedilen o ilahi nuru kastetmek için kullanılmıştır. Bu bakımdan ariflerin aslının su olduğu ve suyun aslının Allah'ın kudretinden gelmesinden ötürü ariflerin de aslının temiz olduğu söylenir:

⁸⁶ Uludağ, age., s. 146.

“Ârif aslı sudandır ârifün içinde murdâr nesne eglenmez ve hem suyun aslı yaşıl **gevher** dendür ve **gevher** aslı Çalap Tanrı'nun kudretindendir. Pes asıl aslın sevmek aceb degüldür.”(s.52)

Tablo 2.41. Gevher, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

Terim	Bağlamsal Anlam/Anlamlar	Kullanım Sıklığı
Gevher	Allah'ın insanı yarattığı zaman vücuduna üflediği nurdur.	1

GÖNÜL GÖZÜ: Türkçe bir terimdir. Allah (cc.) insana dört göz vermiştir: ikisi baş gözü, ikisi de gönül gözüdür. Bu terim eserde baş gözü ile kastedilen, insanda fizikî ve biyolojik olarak bulunan, bildiğimiz gözden haricen kalpte bulunan gözü ifade etmek için kullanılır. Baş gözü ile sadece eşyanın şeklini görmek mümkündür. Bu gözlerle görülenler üzerinde, anlama, yorumlama, istidlal yapma vs. gibi değerlendirmelerde bulunulamaz. Ancak diğer gözle yani gönül gözü, kalp gözü can gözü ile bakan biri de gördüğünün ardındaki sırrı idrak eder. Asıl anlama bu sayede ulaşır.

“Gönül gözü, manevi temizliğin ve olgunluğun insana verdiği uyanıklık, gördüğü şeyin gerçeğine varma hassası, kalp gözü, sağgörü, basiret.”⁸⁷ gibi anlamları da ihtiva eder.

HBV, insanların baş gözü ile baktığında çevresindeki yaratılmışları göreceklerini dile getirirken gönül gözüyle bakan kimselerin ise Yaratan'ı göreceklerini belirtir:

“*Hak Tealâ âdeme dört göz virdi: İki baş gözi ve iki gönül gözi. Baş göziyle halkı görür; gönül gözüyle Hâlık'ı görür.*”(s.90)

Tablo 2.42. Gönül Gözü, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

Terim	Bağlamsal Anlam/Anlamlar	Kullanım Sıklığı
Gönül Gözü	Hakk'ı görmeye yarayan manevi olgunluk simgesi.	3

⁸⁷ Ayverdi, 2016, s. 429.

HADİS: “Hadis kelimesi Arapça ‘yeni, sonradan olan, bir şeyin baş tarafı, haber, söz gibi manalara gelmektedir. Kur’an’da söz ve haber anlamlarında kullanılmıştır.”⁸⁸ İslami açıdan ise hadis sözcüğü Peygamber Efendimiz (s.a.s.)’in söz, fikir, düşünce ve sıfatları kapsayan geniş çaplı bir terimdir.

HBV, eserini sonlandırırken baki olan sözün Allah’ın kitabı Kuran’da bulunduğunu ve Hz. Peygamber’in sözlerinde olduğunu söylemiştir:

“Baki kelim mübârek ve hayrlu sözler Kur’ân tefsirinde ve hadîs-i nebevîde getirür.” S.(137)

Eserde Hz. Peygamber’in ‘Nefsini bilen, Rabbini bilir!’ hadisini aktaran Hacı Bektaş, nefsini bilmeyenlerin surette insan olduklarını ancak gerçek manada hayvandan dahi aşağı bir konumda olduklarını dile getirmiştir:

“Ammâ degme kişileri âdeme saymadun her çend ki sûretde âdemdür velâkin "bel hüm adall"dür. Hasûdlerdür ve kendülerin bilmeyenlerdür. Hazret-i Resûl (a.s.) hadîs buyurur: ‘Men arefe nefsehû fe kadarefe fabbehû.’” (s. 67)

Tablo 2.43. Hadîs, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

<i>Terim</i>	<i>Bağlamsal Anlam/Anlamlar</i>	<i>Kullanım Sıklığı</i>
Hadîs	Hz. Muhammed’in söz, eylem, uygulama ve düşünceleridir.	2

HAKİKAT: Arapça bir terimdir. Gerçek manasına gelir. “Alevi-Bektaşî inancında kâmil insan olma aşamalarının son aşaması olan hakikat, yol erinin Hak ile bütünleşmesini ifade eder. ‘Enel Hak’ kavramı ile ölümsüzlüğü, yani sonsuzluğu simgeler. Muhiplerle ve toprakla özdeşleştirilir. Vuslatı temsil eder. Hakikat, dünyevi görünüş ve isteklerden arınan yol erinin gönlüne doğan Hak bilgisi ve sezgisi olarak algılanır.”⁸⁹

Makâlât’a göre kul, Allah’ın dostluğuna kırk makamda erişir. Bunlardan onu şeriat kapısı içinde, onu tarikat kapısı içinde, onu marifet kapısı içinde ve onu da hakikat kapısı içinde yer alır:

⁸⁸Bozkurt, Nebi, “*Hakikat*” Maddesi, **İslam’da İnanç İbadet ve Günlük Yaşam Ansiklopedisi**, (ed. İbrahim, Kâfi Dönmez), Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, C. 1, İstanbul, 1997, s. 131.

⁸⁹ Elibol, Mehmet, Arzu Kök, **Alevi – Bektaşî İnancında Terim ve Kavramlar**, Yty., s. 108.

“...Kul, Çalab Tanrı'ya kırk makâmda irer, dost olur. Onı şeriat içinde, onu tarîkat içinde, onu ma'rifet içinde, onu **hakikat** içindedür...”(s.68)

HBV, eserinde hakikatin ilk makamını toprak olmak olarak açıklar. Yani ölmeden önce ölmek demektir. İnsanoğlu nefsini bilip bu dünyaya tamah etmezse Allah'ın sırrına erişir:

“**Hakikatun Evvel Makâmı: Toprak olmakdur.**” (s. 78)

Eserde dile getirildiği üzere hakikat kapısının on makamından altıncısı hakikat sırrını söylemektir:

“**Altıncı Makâmı, sohbetdür ve esrâr-ı hakikat söylemekdür.**” (s.)

Tablo 2.44. Hakîkât, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

Terim	Bağlamsal Anlam/Anlamlar	Kullanım Sıklığı
Hakîkât	Dört kapı öğretisine göre son kapı.	9
	Allah'ın sırrı.	5

HAVA/YİL/YEL: Arapça kökenli olan sözcük, yaratılıştaki kullanılan dört nesneden biridir. Şeriat kapısında yer alan abitleri sembolize eden terimdir.

HBV, insanın dört nesneden yaratıldığını ve dört nesnenin toprak, su, ateş ve hava(yel) olduğunu açıklar. Esere göre dört nesneden havayı temsil eden insanlar abitlerdir:

“*Hak subhânehû teâlâ Âdemi dört dürlü nesneden yaratdı ve hem dört gürûh kıldı ve hem dördin dört dürlü tâatda kodı ve dört dürlü hâlleri ve dört dürlü ârzûları vardur. İmdi dört dürlü nesneden kim yaratdı evvel toprakdan ikinci sudan üçüncü oddan dördüncü yilden.*” (s. 44)

Dört tür insandan ilki abitlerdir. Asılları yeldendir. Yel yani rüzgâr olmasaydı tüm dünyanın kokudan helak olacağı dile getirilmiştir:

“*Evvel gürûh: Âbidlerdür kim bunlar şerî'at kavmleridür ve asılları yildendür. Pes yil hem sâfidür hem kavîdür zîrâ ki yil esmeyince dâneler samanından ayrılmaz ve eğer yil esmeyeydi mecmû'-ı âlem yiyiden helak olaydı.*”(s. 44)

Tablo 2.45. Hava, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

<i>Terim</i>	<i>Bağlamsal Anlam/Anlamlar</i>	<i>Kullanım Sıklığı</i>
Hava	Abidlerin aslını oluşturan dört nesneden biri.	2
	Rüzgâr.	2

HİRKA: Arapçadan Türkçeye geçmiş bir terimdir. “Özellikle tasavvuf tarikatlerinde cüppenin altına giyilen giyit. Gerçekte giyitin yırtılmış bir parçası demektir, zamanla anlamı genişleyerek giyitin (elbisenin) bütünü olmuştur. Tasavvuf tarikatlarında hırka genellikle kutsaldır ve ancak Şeyh’in eliyle giydirilebilir.”⁹⁰

Düz yakalı, boyu topuğa kadar uzun, omuzdan eteğe kadar bol inen ve pardösü gibi sade düz olan, geniş ve uzun kollu bir giyim eşyasıdır. Ön kısmında yakadan tırnağa kadar iki şerit şeklinde dikiş mevcuttur. Cepsiz ve düğmesizdir. Tarikatlara göre genellikle siyahı tercih edilir. Hırka “ayıpları örtme, görmeme” sembolüdür. Tarikata girenlere belli bir törenle şeyhi tarafından öğrencisine giydirilir. Bektaşî tarikatında hırkaya “hırka-i settar” yani örtücü hırka denir.

“Hırka giymek şeyh ile mürşit arasında bir irtibat kurmak, müridin nefsi ile şeyhi arasında şeyhinin hakemliğini kabul etmesi ve şeyhine ait bir elbise ile talibin nefsinde bir hâkimiyet tesis etmesidir.”⁹¹ Talibin bu hırkayı giymesiyle artık şeyhi ile birlikte sohbet meclislerine katılarak batınındaki manaları birer birer görmesi gerekir. Hırkayı ne zaman çıkarırsa artık nefsanî tüm unsurlardan arınıktır demektir.

Eserde tarikatın sekizinci makamına göre müridin hırka, zenbil, makas, seccade ve tesbih gibi nesnelere taşıması gerektiği belirtilir:

“...Sekizinci makâmı **hırkadur**, zenbildür ve mikrâsdur ve seccâdedür ve subhadur ve ibretdür ve hidâyetdür...” (s.77)

Tablo 2.46. Hırka, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

<i>Terim</i>	<i>Bağlamsal Anlam/Anlamlar</i>	<i>Kullanım Sıklığı</i>
Hırka	Tarikat makamındaki müridin giymesi gereken sembolik giyit.	1

⁹⁰ Hançerlioğlu, age., s. 98.

⁹¹ Enginli, 2006, s. 370.

HİKMET: Arapça bir terimdir. “Arapça hikmet; felsefe, adalet, ilim, hilm, peygamberlik, Kur’an-ı Kerim, İncil, veciz söz anlamlarında kullanılan bir kelime. Amel ve bilgi birleşmesinden meydana gelen ilim. İnsanın gücü oranında, dış âlemdeki nesnelerin hakikatini olduğu gibi bilip ona göre hareket etmesinden bahseden ilme hikmet denir.”⁹²

Söz konusu esere göre Allah’ın kudretini idrak ederek yaşamak ve bunun için sürekli şükretmek ve minnet duymak gerekir:

“*Andan hikmetün bildürdi. Kavluhû teâlâ; ... yü’ti’l-hikmete... Andan hayrât öküşlüğün bildürdi. Kavluhû teâlâ: Ve allemeküm [ve yu’allimüküm] mâ lem tekûnû ta’lemûn.*

“*Andan dürlü hikmetlerün bildürdi. Cümlesine inanup, şükr idüp minnet kılmak gerek.*” (s. 97-98)

Tablo 2.47. Hikmet, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

Terim	Bağlamsal Anlam/Anlamlar	Kullanım Sıklığı
Hikmet	Allah’ın kudreti.	2

İBRET: Arapça bir terimdir. “Her şeyde Tanrı’nın bir hikmeti olduğunu anlama.”⁹³ “İbret” sözcüğü Türkçede de “almak” fiiliyle birlikte söylenerek bir deyim olarak kullanılır ve “ders almak” anlamını içerir. Alevilik-Bektaşilik inancında da bu terim insanın yaşantısında yer alan hiçbir şeyin boşuna olmadığını, her şeyin bir amaçla gerçekleştiğini belirtmek için kullanılır. Tarikatın yolcusu olanlar özellikle her durum ve olayda Allah’ın bir hikmeti olduğunu düşünerek hareket ederler.

Eserde yer alan Hz. İsa kıssasına göre Hz. İsa dua edince pirin ağlaması sakinleşip pirin yüreğine bir ferahlık çökmüştür. Duasının tesiriyle gerçekleşen bu olay karşısında Hz. İsa Allah’ın kudretini, hikmetini anlamıştır:

“*İmdi meğer senün duan berekâtından ağlamaklığı sakin oldı. Ve hem acı sular dahi datlu oldı. Pes İsa (a.s.) çün kim bu heybeti gördü, ibrete kaldı.*” (s. 48)

⁹² Cebecioğlu, age., s. 276.

⁹³ Korkmaz, age., s. 333.

Eserde HBV, tarikatın sekizinci makamına göre müridin sahip olması gereken özellikleri belirtmiştir. Bunlardan ilki, hırka, zenbil, makas, teşbih, seccade taşımak; ikincisi ise müridin gönül gözü ile etrafına bakarak Allah'ın nice hikmetleri olduğunu idrak edebilecek özellikte olmasıdır:

“...Sekizinci makâmı hırkadur, zenbildür ve mikrâsdur ve seccâdedür ve subhadur ve **ibretdür** ve hidâyetdür...” (s.77)

Tablo 2.48. İbret, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

<i>Terim</i>	<i>Bağlamsal Anlam/Anlamlar</i>	<i>Kullanım Sıklığı</i>
İbret	Allah'ın kudretini anlayabilme.	2

‘İLİM/ ‘İLM: Arapçadan dilimize geçen terimlerdenidir. “Tasavvuf öğretisinde Tanrı’yı kavrama ve varlığın oluşunu açıklamadır. Bu öğretiye göre Tanrı’yı yalnız akılla kavrama olanaksızdır. Tanrı bilgisine varmak için akıl yoluyla kâinatı iyice kavramalı, sonra insanı. Bu ancak okuma ile olur. Fakat gerçek kavrama ruh yoluyla olur. Yani kalp yoluyla olur. Bu da okumakla olmaz. Tanrı için çalışma ve kendini Tanrı’ya vermekle olur. Buna ilm-i bâtın denilir.”⁹⁴

Eserde şeriatın ikinci makamının ilim öğrenmek olduğu belirtilir:

“İkinci Makâm: **İlim** öğrenmekdür.” (s. 72)

HBV, eserinde marifet kapısının yedinci makamını ilim öğrenmek ve ilim üzere yaşamak olduğunu açıklar:

“Yedinci Makâmı: **ilmdür.**” (s. 78)

Makâlât'ta Hz. Peygamberin bir hadisi aktararak ilmin üç türlü olduğu ve bunların ilkinin ayetler olduğu, ikincisinin kesin farzlar olduğu, son olarak da durmuş sünnet olduğu vurgulanmıştır:

“Hazret-i Resûl(a.s.) buyurur: **İlim** üçdür: Evvel âyât ü beyyinât, ikinci berkinmiş farîza, üçüncü durmuş sünnet.” (s. 94-97)

⁹⁴ Baba, age., s. 65.

Tablo 2.49. İlim, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

<i>Terim</i>	<i>Bağlamsal Anlam/Anlamlar</i>	<i>Kullanım Sıklığı</i>
İlim	Allah'ı bilmeyi sağlayacak bilgi.	5

ÎMÂN: Arapça bir terimdir. “Arapça if’al babında, inanmak anlamında bir mastardır. Kalp ile tasdik, dil ile ikrara îman denir. Sûfiler, velilerin imanını “vuslata ermek”, “ulûhliyeti seyretmek”, “sadece bir olanı görmek” şeklinde değerlendirirlerken, imanın çok yüksek ileri derecelerini aşk ve hakikat olarak görürler. Tasavvufî açıdan iman; kısaca dil ile söyleme, İslam'ı yaşama, kalble marifete ulaşmanın bir terkibi olarak değerlendirilebilir.”⁹⁵

“İnsanlar, sadece inandık deyip de imtihandan geçirilmeden kurtulacaklarını mı sanıyorlar. Muhakkak ki sizden öncekileri, hangilerinin inancında doğru, hangilerinin yalancı olduklarını kesin olarak öğrenmek üzere imtihandan geçirdik.”⁹⁶(Ankebut 2/3).

HBV, eserde on iki nesnenin –Tanrı buyruğu, edep, korku, perhizkârlık, sabır, utanma, cömertlik, miskinlik, ilim, marifet, can, akıl- birinin eksik olması durumunda imanın da eksik olacağını söyler:

“*Ve hem îmân subaşısunun serverleridür. İmdi key sakınak gerek kim eğer bu on iki dürlü nesnenün birisi eksik olsa îmânı dürüst olmaz. Pes gâyet yigrek makâm bunlardur*”(s.63)

İnsanı Allah'ın rızasından ve dostluğundan uzaklaştıran huylarından kurtarmanın yolu dünyalık olandan vazgeçmektir, ayrıca sabreden kullar gerçek imana erişenler olarak belirtilmiştir:

“*Değme bir dizdârun yüz bin subaşı vardur. İmdi hased, buhl, dünyâyı terk itmeklûkle, bunlarım kamusu sabr itmekle îmân olur.*”(s. 60)

Makâlât'ta şeriatın ilk makamı iman etmektir. Eserde Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine ve ahiret gününe iman etmenin ayetlerle de açıklandığı görülür. İman ne tende ne candadır. İman akıl üzeredir. Arif olanlar akıl ile iman ederler:

⁹⁵ Cebecioğlu, age., s. 133.

⁹⁶ Ankebut (2/3)

“Ammâ şerî’atun Evvel Makâmı: **îmân** getürmekdür. Kavluhû teâlâ: En tü'minû bi'llâhi ve melâiketihî ve kütübihî ve rusulihî ve'l-yevmi'lâhiri. Ammâ her kişi kim **îmân** ten üzredür dirse hatâdur. Ve eğer cân üzredür dirse hem hatâdur. Pes şöyle bilmek gerek kim **îmân** akl üzredür ârifler katında.” (s. 68)

Eserde her ibadetin iman, imanın da ibadet olduğu ve bunların birbirinden ayrı olmayacağı dile getirilmiştir. Ancak her ibadetin kişiyi imana ulaştırmayacağı da vurgulanmıştır:

“Ammâ tâat **îmândur**, **îmân** tâatdur, birbirinden ayrı olmaz. Degme tâat **îmâna** irmez ve giremez, ma'siyetdür; degme ma'siyet küfre irmez. Bu iki söz kişilere dostdur.”(s. 68)

Tablo 2.50. Îmân, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

Terim	Bağlamsal Anlam/Anlamlar	Kullanım Sıklığı
Îmân	Kalp ile tasdik, dil ile ikrardır.	13

KÂ'BE: Arapça asıllı bir terimdir.

a. Yeryüzünde Allah'a ibadet edilmek üzere inşa olunan ilk mabet. Müslümanların namaz ibadetini gerçekleştirmek için yöneldikleri kible. Hac ibadetini gerçekleştirirken etrafında tavaf yapılan yer.

Eserde insanoğlunun Hz. Âdem'in soyundan geldiği, Hz. Muhammed'in insanlara şefaathçi olacağı, Kuran'ın Müslümanların kitabı olduğu belirtilerek Kâ'be'nin de İslam'ı benimseyenler için kible olduğu açıklanmıştır:

“Gökler örtünüz, yirler döşeginüz, firîşteler tapucunuz, kirâmen kâtibîn yazıcınız, **Ka'be** kibleünüz, Kur'ân inandüğunuz, Muhammed (a.s.) şefâ'atcunuz, Âdem atanuz, Havvâ ananız, bayrâm gününüz, Azine günü tiryâkunuz.” (s. 109)

“**Ka'be**'ye varanlar ayağ ile yürürler. Gönül isteyen yüzi üzre yürüse gerekdür. Anun için âşıklar yüzün yire sürerler. Ve hem **Ka'be**'ye ihrâm giyerler. Hakkı bâtıldan seçmek **Ka'be**'de ihrâm giymege benzer.” (s.105)

b. Alevilik-Bektaşılık inancına göre Kâbe, insanın gönlüdür. Günel'in bu konudaki açıklaması şöyledir:

Kâbe, tasavvufi düşüncede özel yere sahip dini bir motif oluşturur. Bu konuda değişik yaklaşımlar ve anlatımlar bulunmakla birlikte daha çok vahdet-i vücud görüşünü yansıtan şu tür ifadelere sıkça rastlanır: Gerçek Kâbe Mekke’de değil insanın gönlündedir. Allah orada görülür; tecelli eder. Kâbe insanın içindedir. Allah’ın evini şurada burada aramak lüzumsuzdur. O’nu gönüllerinde temaşa imkânı insanların her zaman ellerindedir.⁹⁷

Müminlerin kıblesinin kendi gönülleri olduğu söylenen esere göre kişi, Kâbe’ye yöneldiği gibi kendi gönlüne de yönelerek Allah’ın aşkını kendi gönlünde bularak O’na iman edebilir:

“...*Pes imdi mü’minler gönli Ka’be’ye benzer.*” (s. 105)

Tablo 2.51. Kâ’be, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

<i>Terim</i>	<i>Bağlamsal Anlam/Anlamlar</i>	<i>Kullanım Sıklığı</i>
Kâ’be	Müslümanların ibadet etmek için yöneldikleri kible.	3
	İnsanların gönlü.	2

KENDİNİ BİLMEK: “İnsanın yaratılışının hikmetini idrak etmesi. Allah insanı yarattığı zaman kendi ruhundan üfürmüştür. İnsan yaratılışının hikmetini, şerefini, azizliğini bildiği zaman Allah’ı da tanımış ve bilmiş olur.”⁹⁸

Makâlât’ta kişinin Rahman’ı ya da şeytanı bilmemesi halinde kendini de bilmesinin mümkün olmayacağı vurgulanır. Kişi ne zamanki Allah’ın varlığını anlar o zaman kendini bilir ve Allah aşkı onu Rabbine ulaştırır:

“*Pes kendüzin bilmek gerek kim kendüzin bilmeklügi bunda yâd kıldı. Zîrâ kim biregü Râhmân ile şeytân seçildügin bilmeyince kendüyi dahi bilmez. İmdi her kim bu sözleri anlasa Râhmân ile şeytân seçildügin bilse pes ol kişi kendüyi bilmiş olur.*” (s.64)

HBV, marifetin onuncu makamının kendini bilmek olduğunu belirtir:

“*Onuncu Makâmı: Kendüyi bilmekdür.*” (s. 78)

⁹⁷ Günel, Fuat, “Kabe” Maddesi, **İslam’da İnanç İbadet ve Günlük Yaşam Ansiklopedisi**, (ed. İbrahim, Kâfi Dönmez), Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, C. 1, İstanbul, 1997, s.496-497.

⁹⁸ Kaya, age., s. 86.

Tablo 2.52. Kendini Bilmek, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

<i>Terim</i>	<i>Bağlamsal Anlam/Anlamlar</i>	<i>Kullanım Sıklığı</i>
Kendini Bilme	Nefsine hâkim olma.	7

KUL: Türkçe bir terimdir. Arapça karşılığı “abd” sözcüğüdür. Tanrı’ya göre insan.

Eserde Allah’ın kullarını yoktan var ettiği ve insanlara iman ve İslam’ı nasip ettiği belirtilerek tüm yaratılmışlara rızıklar verdiği dile getirilmiştir:

“... biz biçâre **kulların** yokdan var eyledi ve dahi bizlere îmân ve İslâm rûzı kıldı dahi cümle mahlûkâtun rızkların ma’lûm ve maksûm kıldı...”(s.43)

İnsan yaratıldığında on iki tür kötü huyun ve on iki tür iyi huyun bünyesine birlikte koyulduğu anlatılır. Kişi hangi yönünü kuvvetlendirirse o tarafı diğerine galip gelir. Kötü huylara iblisin vekâlet ettiğiinden kişi eğer kötü on iki nesneyi yıkıp yerine iyi olan on iki nesneyi inşa etmedikçe Allah’a kul olamayacağı belirtilmiştir:

“Zîrâ kim bu on iki dürlü fiil kim zikr olundu, birbirine müvekkeldür. Pes on iki fi’le İblîs müvekkeldür. Pes bu on iki fiil yıkılup ol on iki nesne yirine yapılmayınca **kulam** diyen kişiye yol yoktur Çalab’dan yana.”(s. 63)

Âdemoğulları Allah’a ulaşmak istiyorlarsa bunun için kırk makamdan geçmelidir. Kırk makamı tamamlayanların Allah’a dost olacağı eserde açıkça ifade edilmiştir:

“**Kul**, Çalab Tanrı’ya kırk makâmda irer, dost olur.”(s. 68)

Eserde günahlarından tövbe eden kulların Allah tarafından tövbesinin kabul edileceği dile getirilir:

“Pes **kul** yavuz hâlden dönicek tevbe viren Çalap kendüsidür.” (s. 75)

Tablo 2.53. Kul, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

<i>Terim</i>	<i>Bağlamsal Anlam/Anlamlar</i>	<i>Kullanım Sıklığı</i>
Kul	Allah için insan.	11

KUTB-I ÂLEM: Arapça tamlama şeklinde oluşmuş bir terimdir. Hacı Bektaş Veli için kullanılan bir tabirdir. Âlemin en büyük velisi⁹⁹ anlamına gelir.

⁹⁹ Korkmaz, age., s. 426.

Eserin müstensihi tarafından Hacı Bektaş için kullanılan bir sıfat olup âlemin kutbu, âlemin en büyük velisi anlamına gelen bir terimdir:

“*Ol kutb-ı âlem buyurur: Gönül bir şehristândur. Hak sübhânehû ve teâlâ arşdan ta süreyyâyâya deĝin ne ki yaratıldıysa ol şehristânda vardır. Ve hem ol şehre sığar ve hem ol şehristânda iki sultan var.*” (s. 85)

Âlemin en büyük velisi olarak anılan Hacı Bektaş, kulların Allah2a dost olabilmeleri için kırk makamdan geçmeleri gerektiğini dile getirmiştir:

“*Ol kutb- âlem buyurur kim: Kul, Çalab Tanrı'ya kırk makâmda irer, dost olur.*” (s. 67-68)

Tablo 2.54. Kutb-1 Âlem, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

<i>Terim</i>	<i>Bağlamsal Anlam/Anlamlar</i>	<i>Kullanım Sıklığı</i>
Kutb-1 Âlem	Hacı Bektâş-1 Velî için kullanılan bir sıfattır.	3

MAKAS: Arapça “mikras” sözcüğünün Türkçeleşmişidir. Alevilik-Bektaşilik inancında hırka, makas, seccade vb. eşyaları taşımak zorunludur. Bütün nesnelere belli anlamları mevcuttur.

“Makas, tarikat kapısının sekizinci makamında açıklanan; tanrısal ahlaka uymayan sünnet dışındaki yenilikleri terk etme; birey-toplum katında ahlak dışılıktan uzaklaşma”¹⁰⁰ manasına gelir ve müridin uyması gereken ahlaksal kurallar çerçevesini oluşturur.

HBV, müridin tarikat kapısına ulaştığında sekizinci makamda yapması gerekenleri hırka, zenbil, makas, seccade, teşbih taşımak ve Allah’ın hikmetini alemde görerek bu sayede hidayete ermek olarak açıklar:

“*Sekizinci makamı hırkadur, zenbildür ve mikrasdur ve seccadedür ve subhadur ve ibretdür ve hidayetdür.*” (s. 77)

¹⁰⁰ Korkmaz, age., s. 435.

Tablo 2.55. Makas, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

<i>Terim</i>	<i>Bağlamsal Anlam/Anlamlar</i>	<i>Kullanım Sıklığı</i>
Makas	Müridin tarikat ahlakına uymayan halleri ters etme.	1

MA'RİFET: Arapçadan Türkçeye geçmiş bir sözcüktür. Hacı Bektaş Veli'nin "Dört Kapı Kırk Makam" öğretisine göre üçüncü kapıdır. Gönülle bilmek, Allahu Teâlâ'yı hakkıyla tanıyıp bilmek¹⁰¹ manasına gelir. Marifet kapısıyla özdeşleşen insanlar ariflerdir.

Eserde marifet kapısının ilk makamı edep sahibi olmaktır. HBV, edebi "Eline, diline, beline sahip ol!" sözüyle açıklar. Yine marifet kapısının ikinci makamı korku ve üçüncü makamı da nefsinin tüm dünyalıklardan uzak tutmak olarak belirtir:

"...Ma'rifetün Evvel Makâmı: Ebeddür. İkinci Makâmı: Korkudur. Üçüncü Makâmı: Perhizkârlıktır...." (s.78)

HBV, eserinde Hz. Âdem'i yaratırken Allah'ın ona üç nur bahsettiğini dile getirir. Bu nurlar sayesinde karanlıktan kurtulacağını dile getirmiştir. Bu nurların ilki akıl, ikincisi ilim ve sonuncusu marifet nurudur:

"Ve hem Âdem'i üç nesne ile aydın kıldı. Evvel akıl nûrıyla, ikinci ilm nûrıyla, üçüncü ma'rifet nûrıyla aydın kıldı." (s. 129-130)

Tablo 2.56. Ma'rifet, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

<i>Terim</i>	<i>Bağlamsal Anlam/Anlamlar</i>	<i>Kullanım Sıklığı</i>
Ma'rifet	Dört kapı öğretisine göre üçüncü kapı.	14

MERTEBE: Arapçabir sözcüktür. Kademe, derece, basamak, sıra gibi anlamlara gelir. "Tanrı yolundaki tarikat yolcusunun, yol erinin ulaştığı, erdiği aşama.

Mertebe-i insan-ı kâmil: olgun ve kusursuz insanlık aşaması¹⁰² olarak açıklanır.

HBV, eserinde kişinin kendini bilmediği vakit Rabbini de bilemeyeceğini belirtir. Kendini bilmeyenlerin ise surette insan olduklarını ancak aslen insan olmadıklarını vurgular:

¹⁰¹ Apak, İlhan, **Dini Terimler Sözlüğü**, C.2, İhlas Gazetecilik Holding A.Ş., 1990, s.338.

¹⁰² Korkmaz, Esat, **İmam Cafer Buyruğu**, (3. Baskı), Anahtar Kitaplar Yay., 2007, s. 371.

“*Pes her kim bu sözleri anlamadı, kendüyi dahi bilmedi. Her çend ki âdem sûretindedür; velâkin âdemilik mertebesinde degüldür.*”(s. 64)

Eserde Allah (c.c.)’ın kâinatı yarattığında insanlar için pek çok nimetler verdiği, pek çok mertebeler sunduğu belirtilerek bunlara bakarak insanoğlunun da feyz alması gerektiği dile getirir. Bunca nimeti görüp de hikmetini anlamayan insanların belki de hayvanlardan dahi aşağı oldukları söylenmiştir:

“...*Çalab celle celâlühû bunca dürlü hil’atlar ile bezedi ve bunca ulu mertebeler virdi. Ve dahi bunca nûr ile bezedi. Pes imdi bunları görüp işidiüp anlamayan, veyâhud âdemîler dirildügin dirilmeyen, veyâhud aslın sevmeyen ıkkılardan belki dahi kemdür...*” (s.122)

Tablo 2.57. Mertebe, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

<i>Terim</i>	<i>Bağlamsal Anlam/Anlamlar</i>	<i>Kullanım Sıklığı</i>
Mertebe	İnsanın olgunluk düzeyi.	3

MİSKÎN/MİSKÎNLİK: Arapça asıllı sözcük kendisine hiçbir varlık tanımayan dervişe denir. Miskin olma durumuna ise miskinlik denir.¹⁰³

Eserde, müridin tarikat yoluna girerek hakikate ermesi için on iki nesneyi bünyesinde barındırması, davranışa dönüştürmesi gerekir. Bu on iki nesneden birinin de miskinlik olduğu dile getirilir:

“*İmdi azîmet süreti Çalab Tanrı dileğine döndermek gerek. Zîrâ kim edeb dileğini korku sever ve korku dileğini perhizkârluk sever ve perhizkârluk dileğini sabır sever ve sabır dileğini utanmak sever ve utanmak dileğini cömerdlük sever ve cömerdlük dileğini miskînlük sever ve miskînlük dileğini ilm sever ve ilm dileğini ma’rifet dileğini Çalab teâlâ sever.*”(s.60)

Tablo 2.58. Miskînlük, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

<i>Terim</i>	<i>Bağlamsal Anlam/Anlamlar</i>	<i>Kullanım Sıklığı</i>
Miskînlük	Miskin olma durumu.	4

¹⁰³ Korkmaz, age., s.476.

MUHİB: Hacı Bektaş'ın "Dört Kapı kırk Makam" öğretisine göre dördüncü ve son kapı olan hakikat kapısında olanlar için kullanılan terimdir. Muhib, dört tür insandan biri olup asıllarının toprak olduğu söylenir.

HBV, muhiplerin Allah'ı kesin bilgiler içinde bulduklarını dile getirir. Dedikoducu kesimin ise abidler olduğunu söyleyerek ariflerin bu grupta olmadığını belirtir. Ancak münacat ve müşahedenin muhiplere ait özellikler olduğunu vurgular:

"...Ve hem muhibbler Çalab Tanrı'yı buldılar hakka'l-yakîn içinde. Zirâ ilme'l-yakîndür. Bir dahi gümân ile yakîndür. Pes imdi kâl u kâl da'vî ilme'l-yakîn âbidleründür. Velâkin tefekkür, sohbet, velâyet beklemek hakka'l-yakîn ârifleründür. Ammâ münâcât ve müşâhede muhibbleründür. Bâkî dervişlük ezeli ve devlet ebedî. Kime kim degse râhatluk anundur..."(s.94)

Adı geçen eserde muhiplerin üç türlü kazançları olduğu söylenir: birincisi Allah'ın kudretini seyretme, ikincisi bu kudret karşısında muhiplerrin Allah'a yakarıştta bulunması ve üçüncüsü ise Allahaşkının gönlünde her daim canlı olmasıdır. Muhiplere Allah'ı nasıl buldukları sorulduğunda kendilerinde Allah'ı bulduklarını kendi özlerinin de Allah'tan olduğunu dile getirmişlerdir:

"Ve dahi muhibblerün üç yirde assısı vardır. Evvel Çalab sun'ına seyr ide, ikinci münâcât kıla Çalab'ına, üçüncü müşâhedeye otura. Çalab ışkına eğer muhibbler suâl itseler, "Çalab Tanrı'yı nite bildünüz?" dirlerse, pes cevâb budur ki: "Çalab Tanrı'yı kendümüzde bildük ve hem kendü özümüz Çalab Tanrı'dan bildük." (s.55)

Eserde HBV, muhiblerin hallerini anlamaya aklın yetmeyeceğini ve açıklamanın da o derece zor olduğunu belirtir. Yalnızca Allah'ın bilebileceği bir durum olduğunu söyler:

"Pes azîz-i men! Muhibblerün şerhi çok, işi delim; illâ kim akl irmege ve gönül dolenmege ve sûret duymağa. Bu kadar söz yeter yâd kılduk; bâkî ne kim vâr Allâh bilür."(s.67)

Makâlât'a göre abidler, zahitler ve ariflerin birlikte aynı ibadette bulunmaları uygun olmaz. Çünkü farklı kapıdandırlar. Abid, zahid ve arifler dünyalık için yaşarken muhibler ahiret için, Allah rızası için yaşayan kimseler olarak açıklanır:

“*Ammâ âbidlerün ve zâhidierün ve âriflerun tâatları ve halleri bir biri katında revâ olmaz. Zîrâ kim âbidler ve zâhidler ve ârifler da'vî kavmleridür velâkin muhibler ma'nî kavmleridür.*” (s. 67)

Tablo 2.59. Muhib, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

<i>Terim</i>	<i>Bağlamsal Anlam/Anlamlar</i>	<i>Kullanım Sıklığı</i>
Muhib	Hakikat kapısında olan mürit.	8

MÜRÎD: Arapça bir sözcüktür. Bir tekkede mürşide, şeyhe bağlanan kişiye mürit denir. Dört kapı öğretisine göre ikinci kapıya ulaşan talip, artık mürit olmak durumundadır. Mürit üç türdür.

- 1. Mürîd-i mutlak:** Şeyhine mutlak itaat eden mürit.
- 2. Mürîd-i mecâz:** Uyumunu bozmayan ancak kendi muhakemesini de yapan mürit.
- 3. Mürîd-i mürted:** Kimsenin ayıbını görmeyen mürit.¹⁰⁴

HBV, tarikatın ikinci makamını mürit olmak olarak açıklar. Bununla birlikte müridin de üç türlü olduğunu söyler: mürid-i mutlak, mürid-i mecaz ve mürid-i mürted. Mürid-i mutlak şeyhi ne derse onu olduğu gibi kabul eden kimse olarak açıklanır. Mürid-i mecaz dışarıdan bakılınca sadece şeyhinin dediğini yapan biri olarak gözükse de aslında içten içe kendi muhakeme gücü olan mürit olarak verilir. Mürid-i mürted ise şeyhinde dahi kusuru olsa onun kusurunu görmeyen kişi olarak ifade edilmiştir:

“...*Kavluhû teâlâ: “Fele-ni'me'l-mucîbûn” Ammâ Tarîkat'un ikinci makâmı mürîd olmakdur. Kavluhu Teâla: “Fe's-elû ehle'z-zikri in küntüm lâ ta'lemûn.” Pes imdi mürîd üç dürlüdür:*

Evvel mürîd-i mutlakdur,

İkinci mürîd-i mecâzîdür,

Üçüncü mürîd-i mürteddür,

Ammâ mürîd-i mutlak oldur kim, her dürlü halde şeyhine niçün diyüp hüccet getürmeye. Ve emmâ mürîd-i mecâzî oldur kim zâhirde şeyhi dileğinde ola ve bâtında kendi dileğinde ola. Ve emmâ mürîd-i mürted oldur kim şeyhinün bir dürlü hâlini göricek der-hâl yüz döndüre...” (s.77)

¹⁰⁴ Korkmaz, age., s. 502.

Tablo 2.60. Mürîd, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

<i>Terim</i>	<i>Bağlamsal Anlam/Anlamlar</i>	<i>Kullanım Sıklığı</i>
Mürîd	Tarikata giren kimse.	3

MÜNÂCÂT: Arapça asıllı bir terimdir. Sözlüksel anlam olarak fısıldaşmak, gizlice söyleşmek demek olsa da aslında Allah’a hafif sesle fısıltı halinde yalvaran, dua eden kulun, Rabbine olan bu davranışa denir.¹⁰⁵

Münâcât, Allah’a yalvarma ve yakarıştta bulunma anlamlarını da ihtiva eder. Gerçek kullar Allah’a yakarırken, cenneti istedikleri için ya da cehennem azabından korktukları için O’na yalvarmazlar. Sahih kullar sadece Allah’ın kendilerinden razı olması için O’na ibadet eder ve münacatlarda bulunurlar.

Makâlât’ta muhiblerin ibadetlerinin dua, seyir, müşahede yoluyla Allah’ı bulmak, O’na bir olmak olduğu belirmiştir:

“*Ammâ muhiblerün tâatı münâcâtdur, seyirdür ve müşâhededir ve ârzûlarına irmekdür ve Çalap Tanrı’yı bulmakdur ve kendülerün yavı kılmakdur ve halleri biriküp bir olmakdur.*” (s. 55)

Tablo 2.61. Münâcât, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

<i>Terim</i>	<i>Bağlamsal Anlam/Anlamlar</i>	<i>Kullanım Sıklığı</i>
Münâcât	Allah’a yakarma.	5

MÜŞÂHEDE: Arapça görmek demektir. “Hakk’ın gönülde hazır olmasıdır. Müşahedenin doğru olması için şahidin, meşhud (temaşa edilen) ile kaim ve O’nda fena bulması gerekir.”¹⁰⁶

Makâlât’ta muhiblerin ibadetlerinin Allah’ın kudretini yaratılmışlar üzerinde seyretmek, Allah’a daim yakarıştta bulunmak, Allah’ın varlığında kendi varlığını sonlandırmak ve Allah’a ulaşmak arzularına ererek Allah ile bir olmak olduğu belirtilmiştir:

¹⁰⁵ Cebecioğlu, age., s.452.

¹⁰⁶ Uludağ, age., s.262.

“*Ammâ muhibleriün tâatı münâcâtudur, seyirdür ve müşâhededir ve ârzûlarına irmekdür ve Çalap Tanrı’yı bulmakdur ve kendüleriün yavı kılmakdur ve halleri biriküp bir olmakdur.*” (s. 55)

Tablo 2.62. Müşâhede, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

<i>Terim</i>	<i>Bağlamsal Anlam/Anlamlar</i>	<i>Kullanım Sıklığı</i>
Müşâhede	Allah’ı gönlünde bilme durumu.	6

NEFİS/NEFS: Arapça bir sözcüktür. İnsanın kişiliğini oluşturan özellikler ve eğilimler bütününe¹⁰⁷ nefis denir.

“Varlığın kendinden ayrı algılanan manevi gücü ya da insanın içindeki yıkıcı, yok edici, kötü duyguları olarak tanımlanır. Hacı Bektaş Veli'nin “Nefsi silmek değil, nefsi bilmek önemli” sözü Alevi-Bektaşilerde nefsinin öldürerek, benliğini tüm dünya varlıklarından arındırıp bir nevi kendini aşip, nefsinin yenerek Hakk’a ulaşmasını, Hakk ile yakınlaşmasını ifade eder.”¹⁰⁸

HBV, dünyada düşman olduğunu ve savaş olduğunu söyleyerek nefsin kişi için en büyük düşman olduğunu belirtir. İnsanın nefsinin istediğini vermemesi de düşmanla savaşmaya benzetilir:

“*Ve hem dünyâda yağı var, tokuş var, nefis yağıdır, nefis dileğin virmemek tokuş itmek gibidir.*” (s. 105)

Eserde nefsin şeytanın vekili olduğu belirtilir. Nefsin yardımcılarının ise kibir, haset, cimrilik, açgözlülük, öfke kahkaha ve maskaralık olduğu açıklanır:

“...ve hem **nefs** şeytânun nâyibidür ve hem subaşılari kibr, hapsedür, buhl, tama’, öyke, kahkaha ve masharalukdur”(s. 59-60)

Tablo 2.63. Nefis, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

<i>Terim</i>	<i>Bağlamsal Anlam/Anlamlar</i>	<i>Kullanım Sıklığı</i>
Nefis	İnsanı iman etmekten uzaklaştıran dünyalık heves.	3

¹⁰⁷ Enginli, age., s. 464-465.

¹⁰⁸ Elibol, age., s. 184.

OD: Eski Türkçe dönemine ait bir sözcük olup “ateş” anlamına gelir. Ateş sözcüğü Farsçadan Türkçeye geçmiş bir sözcüktür.

1. “Alevilik-Bektaşilikte; önsüz-sonsuz olarak algılanan ve varlık türlerinin oluşumuna katılan dört kurucu öğeden biri.”¹⁰⁹

Allah’ın insanı dört tür nesneden yarattığı ve insanları da dört gruba ayırdığı belirtilen eserde bu dört tür insanın farklı farklı ibadetleri olduğu, farklı istekleri olduğu belirtilmiştir. Bu dört tür insanlardan ilki topraktan (muhip), ikincisi sudan (arif), üçüncü ateşten (zahit) ve dördüncü havadan (abid) yaratılmıştır:

“Hak subhânehû ve teâlâ Âdemi dört düriü nesneden yaratdı ve hem dört gürûh kıldı ve hem dördin dört dürlü tâatda kodı ve dört dürlü hâlleri ve dört dürlü ârzûları vardur. İmdi dört dürlü nesneden kim yaratdı evvel topraktan ikinci sudan üçüncü oddan dördüncü yilden. Ve dört gürûh kim kıldı.” (s. 44)

2. Ahirette günahkârların atılacağı yer, cehennem.

Makâlât’a göre dünyada anne ve babaların çocuklarını belalardan koruduğu dile getirilir. Gerçek âlimlerin ise tüm insanlığı cehennem azbından koruduğu söylenir:

“Zîrâ kim, ata, ana, ayakcukların dünyâ belâsından beklerler. Ve âlimler müslümânları âhiret belâsından ve odından saklarlar.” (s. 133)

3. Ateş.

Söz konusu eserde insanın teninin yedi katmandan oluştuğu ve bu katmanların et, damar, kemik, sinir, ilik ve kıl olduğu açıklanır. Dünyada da dört tür ateş olduğu dile getirilirken bu atelerin taş ateşi, ağaç ateşi, yıldırım ateşi, cehennem ateşi olduğu söylenir. İnsanda da dört tür ateş bulunduğu; bunların mide ateşi, şehvet ateşi, soğukluk ateşi ve muhabbet ateşi olduğu sıralanır:

“Uş ten dahi yedi katdur: et, tamar, kan, sinir, sünük, ilik, muy. Ve hem dünyada dört od var: evvel daş odı...

İkinci ağaç odı.

Üçüncü yıldırım odı.

¹⁰⁹ Korkmaz, age., s.108.

Dördüncü damu odı. Amma âdemde dört od vardır: evvel mide odı, ikinci şehvet odı, üçüncü savukluk odı, dördüncü mahabbet odı.” (s. 98)

Eserde, şeytanın ateşe dostum demesi üzerine Allah’ın dostu dostan ayırmadığı ve şeytanı ateşte yaktığı belirtilir:

“Evvel İblîs aleyhi'l-lâ'ne oda dostum. didi. imdi Çalab katında güç yokdur. Dostu dostdan ayırmaz. Âhır İblisi oda yakdı.”(s. 63)

Makâlât'ta Allah’ın kullarına seslendiği bir kısımda kullarını sorgular. Görmenin göz ile söylemenin dil ile yanmanın ateş ile yargılanmanın ibadet ile olmadığını söyler. Allah’ın cennet içinde öyle bir azap verdiğini ve bu azabın cehennemde olmadığı; Hz. İbrahim’i ateşe attıklarında o ateş içinde öyle bir bostan verdiğini ve böyle bir bostanın cennette olmadığı dile getirilir:

"İy kullarum görmegi göz ile mi sanursız, söylemeği dil ile mi sanursız, yürümeği ayağıla mı sanursız, yarlığanmegi tâatla mı sanursız, hışmı günâh ile mi sanursız, göyünmegi odıla mı sanursız? Âdem (a.s.)'a uçmak içinde bir azâb işledüm ki tamuda ol azâb yok idi. Ve İbrâhîm'e od içinde bir bostân virdüm ki ol bostân uçmak içinde yok idi.” (s. 89)

4. Od, dört tür insandan tarikat kapısında yer alan zahitleri sembolize eden nesnedir.

Zahidin aslının ateşten olduğu belirtilen esere göre bu grup insanların nefis terbiyesinde ateşin yok edici özelliğinden yararlanarak kendi nefsanî duygularını yakıp yok etmeleri gerektiği söylenir. Bu kişiler böyle yaparak kendini ahiret azabından kurtaracaktır. Dünyada bir kez yananın bir daha yanmayacağı vurgulanır:

“Âmmâ ikinci gürûh: Zâhidlerdür. Bunların aslı oddandır. Bunlar tarîkat kavmleridür. Pes od gibi yansalar gerekdür. Pes her kim bu dünyâda kendü özin göyündürse yarın âhiretde dürlü dürlü azâblardan kurtuldu Pes şöyle bilün bir kez yanan ayruk yanmaz.” (s. 47)

Tablo 2.64. Od, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

<i>Terim</i>	<i>Bağlamsal Anlam/Anlamlar</i>	<i>Kullanım Sıklığı</i>
Od	Ateş.	1
	Cehennem.	2
	Dört tür insandan zahidin aslını oluşturan nesne.	1
	Dört nesneden biri.	1

OCAK: Ocak sözcüğü Türkçede “ateş yakmaya yarayan, pişirme, ısınma vb. amaçlarla kullanılan yer” anlamı ile birlikte mecazi olarak, “kuruluş, boy-soy, kök, dirlik düzenlik” manalarına gelir. Ocak kelimesi aynı zamanda bir Alevi-Bektaşî tabiridir. “Ocak, Alevilikte Dedenin mensup olduğu soyu ifade etmek için kullanılır. Dedelik kurumu yapısı gereği soy güden, soya tabi (sıhriyet=kan bağı) olan bir kurumdur. Buna göre bir dede öldüğünde yerine oğlu geçmektedir. Bu olgu Alevî geleneğinde “ocak” şeklinde adlandırılır. Bu anlamda her dedenin bir ocağı bulunduğu, ocakların kutsal temellere dayandığına inanılır.”¹¹⁰

1. Yiyeceklerin yenilebilir duruma gelmesi için pişirildiği yer.
2. Terim, erenlerin gönlüne teşbih edilmiştir. Allah’ın aşkının ateşinin sürekli olarak yandığı yerin erenlerin gönlü olduğu söylenir.

Eserde sert bir demiri taşa vurduklarında içinden ateş çıkarak yandığı ve bu ateşin dumanının gökyüzüne ulaştığı ateşinin, közünün ise ocakta kaldığı ifade edilir. Reyhan gülünün aşk çiçeği olduğu söylenir. Aşk da Alah’ın varlık ateşidir ki bu ateşin sürekli yandığı ocak da erenlerin gönlüdür:

*“Ve hem bir pulad demiri daşa ururlar. Ve ol daşun içinden od çıkar, yanar, tütünü göğe ağar ve odu **ocak**da kalur. Pes gül-i reyhân didükleri ışk çiçeğidür. Işk didükleri Allah teâlâ hazretiniün kendüligi odudur kim dükeli âlemi dutuptur. Ve hem ol odun **ocağı** erenlerün gönlidür.”(s.59)*

¹¹⁰ Şahin, Haşim, “*Ocak Maddesi*”, TDVİA, Ankara, 2007, s. 316.

Tablo 2.65. Ocak, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

<i>Terim</i>	<i>Bağlamsal Anlam/Anlamlar</i>	<i>Kullanım Sıklığı</i>
Ocak	Nesnelerin pişme yeri.	1
	Allah aşkıyla sürekli yanan erenlerin gönlü.	1

PERHİZKÂRLIK: :Perhizli olma durumu.

Perhiz: Farsça isim olan sözcük “kimi zevk, haz ve tat veren şeylerden kendini mahrum etme, alıkoyma”¹¹¹ anlamına gelir. ,

Perhizli olma, marifet kapısında olan müridin uyması gereken durumlardan biridir. Buna göre marifet kapısındaki mürit, başta nefsanî unsurlardan arınık olmak durumundayken bununla beraber kendi başarısı ile dahi mutlu olma haline kapılmaktan kendini alıkoyma derecede iradeli olmak zorundadır.

Esere göre Allah rızası gözetilenlerin Allah’ın vekili olduğu on iki nesneyi bünyelerinde barındırması gerekir:

*“İmdi azîmet süreti Çalab Tanrı dileğine döndermek gerek. Zîrâ kim edeb dileğini korku sever ve korku dileğini **perhizkârluk** sever ve **perhizkârluk** dileğini sabır sever ve sabır dileğini utanmak sever ve utanmak dileğini cömerdlük sever ve cömerdlük dileğini miskînlük sever ve miskînlük dileğini ilm sever ve ilm dileğini ma’rifet dileğini Çalab teâlâ sever.”*(s.60)

Tablo 2.66. Perhizkârlık, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

<i>Terim</i>	<i>Bağlamsal Anlam/Anlamlar</i>	<i>Kullanım Sıklığı</i>
Perhizkârlık	Dünyalık heveslerden kendini uzak tutma.	1

PERDE: Farsça, örtü demektir. “Allah ve insan arasında yetmiş bin perde bulunduğunu bildiren bir hadis-i şerif vardır. (Müslim, İman, 293). Bu perdelerden bir kısmı zulmanî; bir kısmı da nuranîdir. Mal, mülk, menfaat, dünya sevgisi, şehvet zulmanî; Allah'a ait tecelliler ise nuranî perdelerdir. Tasavvufî sülûk ve vuslat yolunda bu perdelerin kaldırılması gerekir.”¹¹²

¹¹¹ Korkmaz, age., s. 555.

¹¹² Cebecioğlu, age., s. 500.

Allah ile kul arasında bazı engeller mevcuttur. Bu engelleri aşma durumunda Allah, kullarıyla yüz yüze gelebilir. Ancak bu engelleri aşabilmek için kulun dünyevi zevklerden, mal, mülk nefis, şehvet gibi unsurlardan benliğini tamamen temizlemesi gerekir. Nefsini yenemeyip bu isteklerin, zevklerin kölesi olanlar Allah ile yüz yüze gelemezler. Ayrıca bu durumdaki insanlar yaşayan ölümler olarak nitelendirilirler.

HBV, gönlü kuşa benzetir. Ancak kuşların uçarken hedefi şaşırabileceği söylenir. Gönül ise şaşırmaz. Çünkü gönül ile Allah arasında perde yoktur:

“... *Ve hem gönül kuşa benzer. Kuş uçarken kemerde azar. Lâkin gönül azmaz. Zîrâ gönül ile Çalab arasında **perde** yokdur...*”(s.102)

Tablo 2.67. Perde, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

<i>Terim</i>	<i>Bağlamsal Anlam/Anlamlar</i>	<i>Kullanım Sıklığı</i>
Perde	Kul ile Allah arasındaki birtakım engeller.	1

PİR: Farsça ihtiyar, yaşlı anlamlarına gelen bir isimdir. “Tasavvuf dilinde tarikat kurucusu ve ulusu. Alevi tarikatında Tanrı, Peygamber Hz. Muhammet ve Hz. Ali’den sonra gelen en üstün aşamadır.”¹¹³Korkmaz, “pir” terimini şöyle açıklar:

Pir, inançta algılandığı biçimde aklın bedenleştiği kimlik olarak aklın nesnelleştiği kurum olan pirlilik makamında, Alevilere-Bektaşilere öğretmenlik yapabilmelidir. Soy değil, akılla donanımlı olmak önemlidir. Pir, Hz. Muhammet soyuna eren bir kâmil insandır. Dört kapıyı bilir, ilim ve irfanıyla belirgin/etkin davranışlarıyla saygındır. Kur’an’ın buyruklarını dört kapının dördünün de gereklerini yerine getirir. İşte gerçek pir budur; böyle bir pirin pirligi geçerlidir. Ayrıca bir pirin, toplum sorunlarını bilmesi, bunlara çözüm yolu bulması gerekir. Ancak o zaman sağduyu içinde düşünebilir; dünyayı, ahireti birbirinden ayırabilir. Ancak o zaman talibi görebilir, çiği pişirebilir. Âyetsiz, kitapsız konuşan, nasihat eden pirin sözleri saygın değildir. Edilen sözün kesinlikle Kuran’a uyması gerekir.¹¹⁴

¹¹³ Hançerlioğlu, age., s. 466.

¹¹⁴ Korkmaz, age., s. 557-564.

Eserde Hz. İsa ile dağ arasında bir diyalog geçer. Dağın içerisinde bir pir olduğu ve Hz. Muhammed'i görmek ya da ümmetini görmek istediği aktarılır:

“Pes İsa (a.s.) du'â kıldı. Şolok sâat ol dağ ditretmekden durdı ve hem acı suyu dahi datlu oldu. Andan ol dâğ eyitdi:”Yâ Ruhu'llâh! Benüm içüm de Pîr vardur. Tâ Benî İsrâîl zamânından berü kalmışdur kim Muhammed'i göre veyâhud ümmetin göre.”(s.47-48)

Tablo 2.68. Pîr, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

<i>Terim</i>	<i>Bağlamsal Anlam/Anlamlar</i>	<i>Kullanım Sıklığı</i>
Pîr	Tarikat kurucusu.	2

RİDVÂN: Arapça asıllı bir sözcüktür. Cennetin kapısını bekleyen melektir. Ayrıca Alevilik-Bektaşilik inancına göre bu terim cennetin izdüşümünün kimliklendirilmiş biçimi olarak algılanan Hz. Ali'nin kendisini güden ve kapıcı, bekçi, muhafız olarak tanımlanan aklı¹¹⁵ olarak nitelendirilir.

Söz konusu eserde Allah (c.c.) kullarına seslenir: Ey kullarım bekçisi Rıdvân olan cenneti dilersiniz. Orda hiçbir şey harap olmaz. Marifetli gönüllerin bekçisi benim ve bu gönüller benim hazinemdir, buyurur:

“...Ol Hayyü'l-Kayyûm eydür: ‘İy kullarum! Arzunuz uçmaktır. Bekçisi Rıdvân’dur. Hiç nesne harâb olmaz. Ve ma’rifetlü gönüllerün bekçisi benven. Hiç ola mı şeytân ana yol bula. Zirâ ma’rifetlü gönül benim hazînemdür. Ve hem nazargâhımdur (s.130)

Tablo 2.69. Rıdvân, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

<i>Terim</i>	<i>Bağlamsal Anlam/Anlamlar</i>	<i>Kullanım Sıklığı</i>
Rıdvân	Cennetin kapıcısı olan büyük melektir.	1

RIZIK/RIZK: Arapça asıllı bir sözcüktür. “Tanrı tarafından kulları için yaratılan yiyecek ve içecekler. Bundan ötürü de Tanrı'ya Rezzak denir. İslam şeriatına rızkın takdiri Allah'a, ama rızkını arayıp bulmak insanlara aittir. İnsanlar helal olanla da,

¹¹⁵ Korkmaz, age., s.575.

haram olanla da beslenebilirler. Haram olanla beslenmek isteyene Allah haram olanı verir, ama bu istek Allah'ın rızasına aykırı olduğundan mutlaka cezalandırılır.”¹¹⁶

HBV, eserinde Allah'ın kullarını yoktan var eylediğini, onlara iman ve islami nasip ettiğini, tüm mahlûkata türlü türlü rızıklar verdiğini dile getirir:

“... Biz bîçâre kulların yokdan var eyledi ve dahi bizlere îmân ve İslâm rûzı kıldı dahi cümle mahlûkâtun rızkların ma'lûm ve maksûm kıldı...”(s.43)

Eserde Allah'ın dört tür melek yarattığı, bunlardan birinin açlığı, diğerinin kötü talihi, ötekinin rızıkı sonuncunun ise insanın başına gelecek olayları yazdığı belirtilir:

“Andan sonra Hak subhânehû ve teâlâ dört firişte virdi. Birisi açluğun ve birisi bedbahtluğun yazar. Ve birisi rızkın yazar. Ve birisi başına gelecek vâkı'aları yazar.” (s. 126)

Tablo 2.70. Rızık, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

<i>Terim</i>	<i>Bağlamsal Anlam/Anlamlar</i>	<i>Kullanım Sıklığı</i>
Rızık	Allah'ın tüm yaratılmışlara verdiği tüm yiyecek ve içecekler.	2

SAÇ: insanın kafatasını kaplayan kılların hepsine ya da birine verilen isimdir. Alevilik-Bektaşilik inancına göre saç giderme teriminin oluşum kaynağıdır. Alevilik-Bektaşilikte cinse dayalı hiçbir ayırım yoktur. Kadın ve erkek yalnızca biyolojik yapıları gereği farklıdır.

Saç gidermek: “Tarikat kapısının üçüncü makamında açıklanan; cinsiyet farklarının ortadan kaldırılması bağlamında kadının dişiliğinin ve erkeğin kişiliğinin yok edilmesi olarak algılanan çar darp erkânından geçme.”¹¹⁷

Eserde tarikatın üçüncü makamının saç gidermek ve tarikat kuralına uygun elbise giymek olduğu açıklanır:

“Emmâ Tarîkat'un üçüncü makâmı saç gidermekdür ve libas döndürmekdür.” (s. 77)

¹¹⁶Hançerlioğlu, age., s. 481.

¹¹⁷Korkmaz, age., s.584.

Tablo 2.71. Saç, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

<i>Terim</i>	<i>Bağlamsal Anlam/Anlamlar</i>	<i>Kullanım Sıklığı</i>
Saç gidermek	Tarikatın üçüncü makamına göre saç kesmek.	1

SECCÂDE: Arapça isim olan sözcük, üzerinde namaz kılınan küçük halı ya da kilim anlamına gelir. Alevilik-Bektaşilik inancında ise “post” terimine karşılık olarak kullanılır. “Tarikat kapısının sekizinci makamında açıklanan; her zaman ve her yerde Tanrı tecellilerinin huzurunda olduğunu bilme.”¹¹⁸

Tarikatın sekizinci makamının hırka, makas, tesbih ve seccâdeyi her zaman yanında taşımanın gerektiğini vurgulayan esere göre mürit, her zaman ibadete hazır ve Allah’ın hikmetini göreceğ yapıda olmalıdır:

“*Sekizinci makâmı hırkadur, zenbildür ve mikrâsdur ve seccâdedür ve subhadur ve ibretdür ve hidâyetdür.*” (s. 77)

Tablo 2.72. Seccâde, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

<i>Terim</i>	<i>Bağlamsal Anlam/Anlamlar</i>	<i>Kullanım Sıklığı</i>
Seccâde	Mürîdin her zaman ve her yerde Allah’ın huzurunda olduğunu simgeleyen nesne.	1

SEYR/SEYR Ü SÜLÛK: “Tasavvuf dilinde, Tanrı’ya ulaşmak için yapılan tinsel yolculuk. Arapça seyr deyimini yolculuk demektir, sülûk deyimini de bir tarikata girmeyi dile getirir. Mutasavvıflar “Sülûk biter, ama seyr devam eder.” derler. Bu demektir ki insan ölümlü olduğundan tarikatla ilişkisi bir gün kesilecektir, ama Tanrısal yolculuk sonsuzca sürecektir.”¹¹⁹

Adı geçen eserde hakikatın altıncı makamı sohbet, hakikatın sırrını söyleme ve seyir (manevi yolculuk) olarak açıklanmıştır:

“...*Altıncı Makâmı: Sohbetdür ve esrâr-ı hakikat söylemekdür. Yedinci Makâmı: Seyrdür...*” (s.81)

¹¹⁸ Korkmaz, age., s. 591.

¹¹⁹ Hançerlioğlu, age., s. 530.

Eserde, hakikat kapısında olan müritlerin Allah’a yakarıшта bulunmaları, manevi yolculuk ile Allah’a ulaşma isteklerine erip O’nunla bir olmaları gerektiği belirtilir:

“*Ammâ muhiblerün tâatı münâcâtdur, seyirdür ve müşâhededür ve ârzûlarına ırmektir ve Çalap Tanrı’yı bulmakdur ve kendülerin yavı kılmakdur ve halleri biriküp bir olmakdur.*” (s. 55)

Tablo 2.73. Seyr ü Sülûk, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

<i>Terim</i>	<i>Bağlamsal Anlam/Anlamlar</i>	<i>Kullanım Sıklığı</i>
Seyir/ Seyr ü Sülûk	Manevi yolculuk.	2

SOHBET: Arapça “muhabbet” sözcüğünün karşılığıdır. Tanrı’ya, tarikat, yol ulularına ya da tarikat yolunda, yolda yapılan bir işe eyleme karşı gönülde uyanan sevgi, bağlılık¹²⁰ anlamına gelen bir terimdir.

Makâlât’a göre hakikat kapısına erişen muhibin her davranışında gönlünde bir sevgi belirmesi ve bunun sebebinin de Allah’ın aşkı olduğunu söylemesi gerekir:

“*Altıncı makâmı sohbettür ve esrâr-ı hâkikat söylemekdür.*” (s. 81)

Tablo 2.74. Sohbet, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

<i>Terim</i>	<i>Bağlamsal Anlam/Anlamlar</i>	<i>Kullanım Sıklığı</i>
Sohbet	Tarikata girmiş müridin yaptığı her şeyde gönlünde oluşan sevgi, muhabbet.	2

SU: İnsanın yaratılışında kullanılan dört öğeden/nesneden biridir. Su, marifet kapısında yer alan arifleri sembolize eder. Maddi ve manevi temizlik simgesidir.

1. Allah’ın dört tür insan ariflerin aslı için yarattığı dört tür nesneden biri.

Eserde üçüncü tür insanların arifler olduğu, bunların aslının su olduğu ve marifet kapısındaki kimseler oldukları dile getirilir. Su temiz ve temizleyici olduğundan arifer de suya benzetilir:

¹²⁰ Korkmaz, age., s.478.

“ ...üçüncü gürûh: Âriflerdür. Bunların aslı sudandır ve bunlar ma’rifet kavmidür. Pes su arıdır ve hem arıdır.” (s. 48)

HBV, insanın dört türlü nesneden yaratıldığını, dört tür de insan olduğunu söyler. Dört nesnenin de toprak, su, ateş, hava olduğunu dile getirir:

“Hak subhânehû teâlâ Âdemi dört dürlü nesneden yarattı ve hem dört gürûh kıldı ve hem dördün dört dürlü tâatda kodı ve dört dürlü hâlleri ve dört dürlü ârzuları vardır. İmdi dört dürlü nesneden kim yarattı evvel toprakdan ikinci sudan üçüncü oddan dördüncü yilden.” (s. 44)

Makâlât’ta suyun hem temiz hem de temizleyici özelliğe sahip olduğu belirtilir:

“...Pes su arıdır ve hem arıdır...” (s. 48)

“Pes su arılığı tâhirdür, kangı kaba girerse ol kab gerek kim suya döne pâk ola.” (s. 51)

“Ammâ şer’at kavlinde dona ve tene murdar değse suyula yunıcak hem dom ve hem teni arıdır.” (s. 51)

Tablo 2.75. Su, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

Terim	Bağlamsal Anlam/Anlamlar	Kullanım Sıklığı
Su	Dört nesneden biri.	1
	Temizleme aracı olan su.	3
	Ariflerin aslı.	1

SÜNNET: a. Arapça isim olan sözcük, “İslam Peygamberi Hz. Muhammed’in farz ve vacip olmayarak yaptığı tapım, söz ve davranışlarıyla yeğlediği tutum”¹²¹ anlamına gelir.

b. “Hz. Ali soyundan gelen imamların söz, davranış, uygulama ve onayları; Pir’e, Mürşit’e itaat.”¹²²

¹²¹ Hançerlioğlu, age., s. 560.

¹²² Korkmaz, age., s. 611.

Sünnet-i cemaat olma: Hz. Muhammed'in söz, davranış ve uygulamalarını kabullenerek yol törelerini bilme. Ayrıca bu terim Hz. Ali soyundan gelen imamların söz, davranış ve uygulamalarını da kapsar. Bir nevi de Pir'e itaati içerir.

Eserde şeriatın yedinci makamının sünnete uyan kimselerden olmak gerektiği ifade edilir:

*“Yedinci Makâm: **Sünnet-i cemâatdur.**” (s. 72)*

Makâlât'ta başta ayetleri, sonra farazları ve son olarak peygamberin sünnetini bilen kimselerin gerçekten ulu kimseler oldukları belirtilir:

*“Evvel âyât ü beyyinât. İkinci berkinmiş fâriza, Üçüncü durmuş **sünnet.** Bu üç ilmi bilen key ulu kişidir.”*

Tablo 2.76. Sünnet, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

Terim	Bağlamsal Anlam/Anlamlar	Kullanım Sıklığı
Sünnet	Hz. Peygamberin söz, davranış, uygulama ve düşüncelerinin bütünü.	1
Sünnet-i cemaat olma	Peygamber'in sünnetine uyan kimselerden olma.	1

ŞEHİD: Arapça bir sözcüktür. Allah'nın doksan dokuz adından biri. Tanık anlamındaki şahid deyiminin abartılmışıdır, her zaman ve her yerde bulunan (hâzır ve nâzır) demektir ki Allah adı olarak bu anlamı olarak da bu anlamı verir. İslâm dininde *din uğrunda ölen*'i de adlandırır. Bu anlamda şehid Müslüman halk inançlarına göre kutsaldır ve Tanrı katında armağan görecektir.

Eserde Müslümanların din uğruna savaşıp ölmesi durumunda şehit şehit oldukları dile getirilerek şehitlik makamı ile peygamberlik makamı arasındaki beş farklılık açıklanmıştır:

*“...Ve eğer sen kâfiri öldürürsen gâzi olursan ve eğer ölürsen **şehid** olursan. Ve hem **şehidler**ün mertebesi peygamberlerün mertebesinden biş mertebe artuktur:*

*Evvel, ölice peygamberlerün donın çıkardılar ve **şehidler**ün çıkarmadılar.*

*İkinci, peygamberi yudılar, **şehidleri** yumadılar.*

Üçüncü, peygamberleri kefene sardılar, **şehîdleri** sarmadılar.

Dördüncü, peygamberler ölicek âhiretde şefâ'at iderler, uçmağa iledürler. **Şehîdleri** hemân ol hinde uçmağa iledürler.

Beşinci, peygamberleri yılda bir kez ziyâret iderler, **şehîdleri** her gün ziyâret iderler...” (s.133)

Tablo 2.77. Şehîd, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

<i>Terim</i>	<i>Bağlamsal Anlam/Anlamlar</i>	<i>Kullanım Sıklığı</i>
Şehîd	Müslümanların din uğruna savaşırken ölmelerinden ötürü ulaştıkları mertebe.	7

ŞERİAT: HBV'nin “Dört Kapı Kırk Makam” öğretisine göre ilk kapıdır. “Tanrı buyruklarının tümü. Sözcük anlamında su içilecek yere giden yol demektir, bundan ötürü de Müslümanların gitmeleri gereken yolu dile getirir.”¹²³

Şeriat kuralları, Kuran ve hadislerle sınırları belirlenmiş, İslam'ın kuralları ve hukukunu kapsar.

Hacı Bektaş Veli'nin ‘Dört Kapı’ öğretisine göre ilk kapı. Şeriat kapısındaki mürit, dinin kural ve kaidelerine uymakla yükümlüdür. Daha çok namaz, oruç gibi eylemsel boyutla görünür olan ibadetleri yerine getirmeyi ifade eder. Manevi anlamda bir derinlik yoktur.

HBV Makâlât'ta abitleri şeriat kavmi olarak açıklamıştır. Bu bağlamda şeriat, dört kapıdan ilk kapıyı ve dört unsurdan da ikinci unsuru yani rüzgarı temsil etmektedir. Metnin bağlamından hareketle yel, dünyayı kötü kokulardan arındıran, hasat zamanında tane ile samanı birbirinden ayıran temizleyici bir unsurdur. Makalat'ta şeriat dinin kurallarına uymayı helal ile haramı birbirinden ayırmayı ifade etmektedir. Bu anlamda şeriat, tarikat kapısına ulaşmak için harici kötülüklerden ve kirlerden arınmaktır:

“Evvel gürûh: *Âbidlerdür kim bunlar şeri'at kavimleridür ve asılları yildendür. Pes yil hem sâfidür hem kavîdür zîrâ ki yil esmeyince dâneler samanundan ayrılmaz ve eğer yil esmeyeydi mecmû'-ı âlem yiyiden helâk olaydı*”(s.44)

¹²³ Hançerlioğlu, age., s. 579.

Tablo 2.78. Şerîat, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

<i>Terim</i>	<i>Bağlamsal Anlam/Anlamlar</i>	<i>Kullanım Sıklığı</i>
Şerîat	Tanrı buyruklarını tümüdür.	3
	Dört kapıdan ilkidir.	7

ŞEVK: Arapça aşırı istek, heves, neşe, sevinç gibi anlamlara gelir. “Tarikat kapısının onuncu makamında açıklanan; insan gönlünün Tanrı sevgisinden, tanrısal tecellilerden kaynaklanan coşkusu.”¹²⁴

Şevk terimi, eserde tarikatın onuncu makamlarından biri olarak açıklanmıştır. İnsanın varlıktaki hakikatleri görmesinin sonucunda yaşadığı mutluluğu ifade etmektedir:

“...Onuncu Makâm; aşktır, şevktir, fakîrluktur.” (s. 78)

Tablo 2.79. Şevk, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

<i>Terim</i>	<i>Bağlamsal Anlam/Anlamlar</i>	<i>Kullanım Sıklığı</i>
Şevk	İnsan gönlünün Tanrı sevgisinden, tanrısal tecellilerden kaynaklanan coşkudur.	3

ŞEYH: (Ar.)Bir tarikatın başı ve kurucusu. Tarikatlarda birçok dereceler vardır. Tarikata giren kişiler, çalışmalarına göre bütün bu derecelerden geçerler. Bu derecelerin en yükseği şeyhlik derecesidir. Buraya gelen kişi olgunlaşmış, yetişmiş sayılır. Böyle kişiler kendi şekillerinden derviş yetiştirmek için icazet almışlardır. Şeyler tarikatlarda kutsal sayılmışlardır. (Mustafa Okan Baba)

Makâlât'ta şeyh terimi, bir tarikatın önderi, makam olarak en yüksek olan lideri anlamında kullanılmıştır. Şeyh müritleri yetiştiren ve Onların Hakk'a ulaşmasında müritlere yardımcı olan kişidir:

“*Ammâ mürîd-i mutlak oldur kim, her dürlü halde şeyhine niçün diyüp hüccet getürmeye. Ve emmâ mürîd-i mecâzî oldur kim zâhirde şeyhi dileğinde ola ve bâtında kendi dileğinde ola. Ve emmâ mürîd-i mürted oldur kim şeyhinün bir dürlü hâlini göricek der-hâl yüz döndüre...*” (s.77)

¹²⁴ Korkmaz, age., s. 636.

Tablo 2.80. Şeyh, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

<i>Terim</i>	<i>Bağlamsal Anlam/Anlamlar</i>	<i>Kullanım Sıklığı</i>
Şeyh	Tarikatta yol gösteren, eğitici.	4

ŞEYTÂN: Arapça bir sözcüktür. “Meleklerin başı ve hocası olduğu halde isyan edip Allah’ın emirlerine karşı geldiği için huzuedan kovulan ve rahmetten uzak kalan âsî varlık, iblis. Bu varlığın devamı olarak insanda bulunan ve ona musallat olup doğru yoldan uzaklaştıran, daima fenalığa, isyana teşvik eden kötü kuvvet.”¹²⁵ Karakterinde kibir, azamet, hile vb. kötü sıfatlar hâkim olan, azgın, habis, şerir kimse; çok zeki ve kurnaz kimse gibi anlamlara da karşılık gelen bir terimdir.

İncelenen eserde şeytan, Allah’a karşı gelen ve nefsi duyguları alevlendiren insanı günah işlemeye meylettiren kovulmuş melek anlamındadır. Bu bağlamda nefsinin bilen veya kendini bilen tanıyan kişi kendisinde bulunan hallerin rahmani yani iyi ya da şeytani/kötü olduğunu ayırt edebilir. Kendini bilmeyen kişi ise kendinde bulunan hallerin ve yaptığı eylemlerin iyi ya da kötü olduğunu ayırt edememektedir:

“*Pes kendüzin bilmek gerek kim kendüzin bilmeklüği bunda yâd kıldı. Zîrâ kim biregü Râhmân ile şeytân seçildügin bilmeyince kendüyi dahi bilmez. İmdi her kim bu sözleri anlasa Râhmân ile şeytân seçildügin bilse pes ol kişi kendüyi bilmiş olur.*” (s.64)

Tablo 2.81. Şeytân, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

<i>Terim</i>	<i>Bağlamsal Anlam/Anlamlar</i>	<i>Kullanım Sıklığı</i>
Şeytân	Nefsi duyguların yardımcısı cennetten kovulan melek.	5

ŞİRK: a. Arapçadan gelen şirk terimi, “Tanrı’ya ortak koşma, Tanrı’dan başka bir Tanrı bulunduğu inanma” anlamlarına gelir.

b. “Hakk’ı halktan ayrı görme, algılama.”¹²⁶

¹²⁵ Ayverdi, age., s. 258.

¹²⁶ Korkmaz, age., s.637.

Makâlât'ta şirk sözcüğü, ariflerin kötü olarak gördüğü ve kendilerini sakındıkları bir durum şeklinde açıklanmıştır. Şirkten uzak duran ve şirke meyl etmeyen arifler temiz olarak kabul edilirler:

“Ve hem ârifler katında şirk murdârdur içlerinde komazlar, daşra bırağurlar, kendülerinden arıdurlar. Pes şöyle bilmek gerekdür kim kendiye arıtmayan ayrukları dahi arıtmaya.”(s.51)

Tablo 2.82. Şirk, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

<i>Terim</i>	<i>Bağlamsal Anlam/Anlamlar</i>	<i>Kullanım Sıklığı</i>
Şirk	Allah'a ortak koşma.	1

ŞÜKÜR: “Tanrı’yı iyilik ve nimetlerinden dolayı saygıyla anma.”¹²⁷

Makâlât'ta şükür sözcüğü, Allah'ın kullarına verdiği nimetler karşısında kulun Allah'ı övmesi, O'na minnet duyması ve teşekkür etmesi anlamında kullanılmıştır. Şükür, Allah'ı anmanın ve ona minnet ve muhtaçlığın bir ifadesidir:

“Şükr ü minnet ü sipâs ol Tanrı tebareke ve Teâlâ hazretlerine olsun kim biz bâcâre kulların yokdan var eyledi.” (s. 43)

Tablo 2.83. Şükür, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

<i>Terim</i>	<i>Bağlamsal Anlam/Anlamlar</i>	<i>Kullanım Sıklığı</i>
Şükür	Kulların başına gelen her türlü hal için Allah'a minnet duymasıdır.	3

TÂAT: Arapça isim olan bu terim “Allah'ın emirlerine uyma, ibadet etme, ibadet”¹²⁸ anlamlarına gelir. Mutasavvıflara göre Tanrı'ya yürekten bağlanma ile aynı anlamdadır.

Makâlât'ta tâat, ibadet etme anlamında kullanılmıştır. Metinde, affedilmenin sadece ibadet yapmakla mümkün olmayacağı belirtilmiştir. Bu bağlamda kuru ibadetin faydası yoktur, kişi kalp ile samimi bir şekilde Allah'a bağlanarak ibadet etmelidir:

¹²⁷ Korkmaz, age., s.637.

¹²⁸ Korkmaz, age., s. 639.

“İy kullarum görmegi göz ile mi sanursız, söylemeği dil ile mi sanursız, yürümeği ayağıla mı sanursız, yarlığanmeği **tâatla** mı sanursız, hışmı günâh ile mi sanursız, göyünmeği odıla mı sanursız?” (s. 89)

Tablo 2.84: Tâat, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

Terim	Bağlamsal Anlam/Anlamlar	Kullanım Sıklığı
Tâat	İbadet.	6

TAMU/ DAMU: Eski Türkçede “cehennem” sözcüğü yerine kullanılan sözcüktür. Kimi zaman ötümlü olarak “damu” şeklinde telaffuz edilirken kimi zaman da - Türkçenin geçtiği dönemlerle alakalı bir durum olarak- ötümsüz bir şekilde söylenerek “tamu” şeklinde ifade edilmiştir.

Tarikata giren yol erinin yola aykırı olan yapıp etmelerinin sonunda gideceği yer, cehennem:

“Gökler kalınlı[ğ]ı birle [...] uçmağum ni'met birle doldurdum. **Damuyı** zakkum birle doldurdum. Zihî latif kul kim Çalap rahmeti birle yâd kılur.” (s. 109)

Tablo 2.85. Tamu, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

Terim	Bağlamsal Anlam/Anlamlar	Kullanım Sıklığı
Tamu, Damu	Cehennem.	7

TÂHİR: Arapça, temiz olan demektir. Allah'ın, kendisine karşı gelmekten koruduğu kişiye denir. İçe ait, tâhir, Allah'ın vesvese ve hevâcis ve ağıyardan koruduğu kişidir. (cebcioglu)

Makâlât'a göre ariflerin aslı sudandır, su temizdir. Suyun aslının temiz olması sebebiyle hangi kaba su kunsu suyun onu temizleyeceği söylenir:

“Lîkîn ârifler kelimenün yüzün söylerler udlu olmazlar. Pes su arılığî **tâhîr**dür, kangı kaba girerse ol kab gerek kim suya döne pâk ola ve hem kendünden ayruk nesne ana benzemez ve levni ma'lûm olur...”(s.51)

Tablo 2.86. Tâhir, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

<i>Terim</i>	<i>Bağlamsal Anlam/Anlamlar</i>	<i>Kullanım Sıklığı</i>
Tâhir	Temiz olma durumu. Ariflere ait olan özellik.	1

TARİKAT: Arapça “yol” anlamına gelen bir sözcüktür.

- a. “Tasavvuf terminolojisinde Tanrı’ya kavuşma yolu olarak tanımlanır. İslam dini açısından Tanrılık bilgiye ulaşmanın tek yolu Kuran ve hadislerdir.”¹²⁹
- b. ‘Dört Kapı’ öğretisine göre ikinci kapıdır. Mürit, bu kapıda daha çok şeriatın devamı olan nitelikleri kazanmaya çalışır. Şeriat kapısında yerine getirdiği maddi, görünür, zahirdeki ibadetleri manevi olarak anlamaya, sorgulamaya başlar. Yapılan ibadetlerin batındaki (gizli) anlamlarına yoğunlaşır.

HBV, eserinde tarikat kapısında yer alanların dört tür insanlardan zahitler olduğunu dile getirir. Zahitlerin aslı ataşendir. Bu sebeple dünyada nefislerini yakıp yok ettiklerinde öteki âlemde türlü azaplardan kurtulacakları belirtilir:

“...Ammâ ikinci gürûh Zâhidlerdür. Bunların aslı oddandır. Bunlar **tarikat** kavmlerüdür. Pes od gibi yansalar gerekdür. Pes her kim bu dünyada kendü özin göyündürse yarın âhiretde dürlü dürlü azâblardan kurtuldı....” (s.47)

Eserde kulun Allah’a dost olabilmesi için kırk makamın kırkını da yerine getirmesi gerektiği vurgulanarak kırk makamın dört ayrı kapıda onar makam olarak yer aldığı açıklanmıştır:

“Kul, Çalab Tanrı’ya kırk makâmda irer, dost olur. Onı şerî’at içinde, onı **tarikat** içinde, onı ma’rifet içinde, onı hakikat içindedür.” (s. 68)

Tablo 2.87. Tarikat, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

<i>Terim</i>	<i>Bağlamsal Anlam/Anlamlar</i>	<i>Kullanım Sıklığı</i>
Tarikat	Dört kapı öğretisine göre ikinci kapı.	8

TEFEKKÜR: Arapça “ düşünme” anlamında bir fiildir. “Sünni tarikatçıların dilinde sessiz zikir, şî tarikatçıların dilinde insanın kendi kendine Tanrı’yla konuşması.”¹³⁰

¹²⁹ Hançerlioğlu, age., s. 616.

Eserde ariflerin ibadetinin Allah'ı zikir halini sürekli hale getirmek, dünyayı ve ahireti terk ederek Allah'ın dostluğunu beklemek olduğu belirtilir:

“*Velâkin tefekkür, sohbet, velâyet beklemek hakka'l-yakîn âbidleründür. Ammâ münâcât ve müşâhede muhibleründür.*” (s. 94)

“*Ve dahî bilmek gerek kim âriflerin tâatı tefekkürdür ve hem dünyâyı terk ve ahireti terk itmekdür ve hem nazarıla velâyet bekiemektür.*” (s. 52)

Tablo 2.88. Tefekkür, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

<i>Terim</i>	<i>Bağlamsal Anlam/Anlamlar</i>	<i>Kullanım Sıklığı</i>
Tefekkür	Sürekli olarak Allah'ı düşünüp O'nu zikretme durumu.	2

TERK ETMEK: Arapça “terk, bırakma, salıverme, vazgeçme” anlamına gelir. “Tarikata, yola bağlanarak tutkuların, geçici isteklerden sıyrılma. Tutkularından arınarak geçici isteklerinden sıyrılarak kendi özünü varlık hakkında bilme.”¹³¹

“*Ve dahî bilmek gerek kim âriflerin tâatı tefekkürdür ve hem dünyâyı terk ve ahireti terk itmekdür ve hem nazarıla velayet beklemekdür.*” (s.46-47)

“*Pes zâhidlârün tâatı dün gün Tanrı'yı zikr itmekdür ve hem Bi'smi'llâh yâd kılmakdur ve hem havf (u) recâdur ve dünyâ arzuların terk itmekdür, âhiret için ve hâlleri kendü bilülerine hoşnud olmuşlardır.*” (s. 48)

Tablo 2.89. Terk Etmek, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

<i>Terim</i>	<i>Bağlamsal Anlam/Anlamlar</i>	<i>Kullanım Sıklığı</i>
Terk etmek	Dünyalık heva ve heveslerden uzaklaşma.	4

TESBÎH(SUBHA): Arapça “sübha” sözcüğünden türemiş bir isimdir.

a. Ağaçtan, kemikten, sedef veya güzel taşlardan yapılan, ortası delik, toparlak taneciklerin bir ipliğe dizilip uçlarının birleştirilmesi yoluyla yapılan bir boncuk

¹³⁰ Hançerlioğlu, age., s. 631.

¹³¹ Korkmaz, age., s. 681.

dizisidir. Ya doksan dokuz taneli ya da otuz üç taneli olarak üretilir. Baş kısmında ise diğer boncuklardan farklı ve daha iri olan bir boncuk bulunur ve buna “imâme” denir. Allah’ı zikretmek için her tane başına “suphanallah, elhamdülillah” gibi sözler söylenerek ibadet edilir.

b.“Tarîkatın sekizinci makâmına göre müridin taşıması gereken eşyalardan biridir. “Tanrı’yı eksiklik ve kötülük bildiren niteliklerden uzak tutma; O’nun şanını yüceltme.”¹³²

Makâlât’ta müridin tarîkat kapısının sekizinci makamına geldiğinde üzerinde bulundurması gereken nesnelere birinin tesbih (subha) olduğu ifade edilir. Tesbih, Allah’ı her türlü noksanlıktan uzak tutmayı simgeler:

“*Sekizinci makâmı hırkadur, zenbildür ve mikrâsdur ve seccâdedür ve subhadur ve ibretdür ve hidâyetdür.*” (s. 77)

Tablo 2.90. Tesbih, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

<i>Terim</i>	<i>Bağlamsal Anlam/Anlamlar</i>	<i>Kullanım Sıklığı</i>
Tesbîh	Müridin tarikat kapısında taşıması gereken nesnelere biri.	1

TESLİM-İ RIZA/TESLİM:

Teslim: Arapça isim olan sözcük, insanın kendini Allah’ın kaderine bırakması olarak açıklanır.

a. Tasavvufi olarak ‘mürşide kendini verme onun buyruğu altına girme’ anlamına da gelir.

***Teslîm-i rıza:** Kendi rızasıyla teslim olma.

HBV, muhiblerin aslının toprak olduğunu söyler ve bununla birlikte toprağın Hakk’a boyun eğip rıza göstermeleri gerektiğini belirtir:

“*Dördüncü gürûh: Muhiblerdür ve bunların aslı toprakdandır ve toprak teslîm-i rızâdur. Pes muhibler dahi teslîm u râzı olalar.*”(s.52)

¹³² Korkmaz, age., s. 683.

Tablo 2.91. Teslîm-i Rıza, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

<i>Terim</i>	<i>Bağlamsal Anlam/Anlamlar</i>	<i>Kullanım Sıklığı</i>
Teslîm-i rıza	Hak'ka boyun eğip O'na rıza gösterme.	2

TOPRAK: Türkçe bir terimdir. Tanrı'nın insanı yarattığı dört nesneden biridir. Hakikat kapısında olan muhiplerin temsil ettiği nesnedir. Tarikata girmiş olan müridin kendi benliğini, nefsinin bu dünyadayken öldürerek Hak için, Hak rızası için yaşamayı simgeler. Toprak olma terimi de buradan türer.

HBV, hakikatın ilk makamının bu dünyadayken toprak olmak, yani ölmeden evvel ölmek olarak açıklar:

*“Hakîkatun Evvel Makâmı: **Toprak** olmakdur.” (s. 78)*

Eserde Hz. Âdem'in altmış çeşit topraktan yaratıldığı dile getirilir:

*“Allâh tebâreke ve teâlâ Âdem'i altmış dürlü **toprakdan** yaratdı.” (s. 113)*

Adı geçen eserde döer tür insandan dördüncüsünün muhiler olduğu açıklanır ve muhiplerin aslının topraktan olduğu söylenir. Aslın topraktan olaması sebebiyle Allah'a boyun eğmeli ve O'na rıza göstermelidirler:

*“Ammâ dördüncü gürûh: Muhiblerdür ve bunların aslı **toprakdandır** ve **toprak** teslîm-i rızâdur. Pes muhibler dahi teslîm u râzı olalar.” (s. 52)*

Tablo 2.92. Toprak, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

<i>Terim</i>	<i>Bağlamsal Anlam/Anlamlar</i>	<i>Kullanım Sıklığı</i>
Toprak	Hz. Âdem'in yaratıldığı nesne.	3
	Dört nesneden biri.	2
	Muhiplerin aslını oluşturan unsur.	2

TÖVBE/TEVBE: Eski Türkçe döneminde “tevbe” şeklinde telaffuz edilen tövbe sözcüğü işlenen bir günahın sonra Tanrı'nın bağışını dileme demektir.¹³³ Tövbenin kabul olunması için sözde durulması, o günahın bir daha işlenmemesi, kalpten gelerek tövbe edilmesi gerekir.

¹³³ Hançerlioğlu, age., s. 647.

Eserin önemli bir kısmında Tanrı'nın affediciliği vurgulanmıştır. İnsanoğlunun tövbe etme, Tanrı'nın da bu tövbeleri kabul etme üzerine var olduğu belirtilir.

HBV, kulların kötü işlerden dönerek tövbe etmeleri üzerine affedici olanın Allah olduğunu dile getirir. Tövbe etmek pişmanlık duymaktır. Pişmanlık duyanlar tövbe eder ve günahları az olur:

“Pes kul yavuz hâlden dönicek tevbe viren Çalap kendüsidür. Kavluhû teâlâ: Sümmе tâbe aleyküm li yetûbû ila'llâhi. İmdi iy mü'minler! Tevbeyi şöyle kılun kim aceb ola. Pes tevbei öyle kılun kim menfa'at gele. Zîrâ kim tevbe kılmak peşîmânlıktur ve peşîmanluğun assısı budur kim günâhı az ola, bir özürde satılır. Pes imdi tevekkül ile özri pîşe dutun kim hatâlarınız az ola kurtulasız ve yüzünüz tâze ola.” (s. 75)

Tablo 2.93. Tövbe, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

<i>Terim</i>	<i>Bağlamsal Anlam/Anlamlar</i>	<i>Kullanım Sıklığı</i>
Tövbe	Günahından pişmanlık duyup o günahı bir daha işlememe.	4

UÇMAK: Eski Türkçede “cennet”i ifade etmek için kullanılan sözcüktür. Dünyada salih amel işleyenlerin öteki âlemde mükâfat olarak gidecekleri yerdir.

Eserde cennette yiyeceklerin olduğu ancak küçük abdest gibi unsurların bulunmadığı belirtilir. Cennette türlü nimetlerle dolu olduğu cehennem ise türlü zehirli nesnelere dolu olduğu söylenir:

“...Ve hem uçmakda yimek var ve illa bevl, hades yok.” (s. 102)

“Bu âyet ma'nisi milke yiter. Gökler kalınlı[ğ]ı birle [...] uçmağum ni'met birle doldurdum. Damuyı zakkum birle doldurdum. Zihî latîf kul kim Çalap rahmeti birle yâd kılır.” (s. 109)

Tablo 2.94. Uçmak, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

<i>Terim</i>	<i>Bağlamsal Anlam/Anlamlar</i>	<i>Kullanım Sıklığı</i>
Uçmak	Cennet.	8

VELÂYET: Arapça ‘velilik’ demek olsa da terimsel olarak Tanrı’nın kendisine dost kıldığı ve verdiği ilhamla yaratıcı varlığına kattığı velilerin, ermişlerin aşaması, makamıdır.¹³⁴

Eserde ariflerin içine kapanarak Allah’ın tecellisini âlemde seyretmesi, dünyayı ve ahireti terk ederek sadece Allah’ın dostluğunu beklemeleri gerektiği söylenir:

“...*Ve dahî bilmek gerek kim âriflerün tâatı tefekkürdür ve hem dünyâyı terk ve ahireti terk itmektür ve hem nazarla **velâyet** beklemektür.*” (s. 52)

Tablo 2.95. Velâyet, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

Terim	Bağlamsal Anlam/Anlamlar	Kullanım Sıklığı
Velâyet	Allah’a dost olan kişilerin bulunduğu makam.	1

VELÎ: Arapça dost anlamındadır. Tasavvufi manada Allah’a yakınlık sağlayan kişilere denir.¹³⁵ Kelimenin çoğulu evliyadır. Veli olan kişilerde Rablerini gerçek bir görüşle görme ve her durumda O’na yalvarma ve niyazda bulunma söz konusudur.

Eserde bir velinin vadesinin dolması halinde reyhan gülü çiçeğini veliye koklatırlar ve velinin damarlarından bu koku yayılır ve velinin canını aşk ile alırlar:

“*İllâ kim ol çiçeklerin arasında bir çiçek biter. Ol çiçeğe gül-i reyhân dirler. Kaçan kim **velî**lerden biri va’de irse, ol çiçeği getirürler ol veliye kohudurlar ve hem ışkî ana gösterürler, damarlarına yayılır. Ol **velî**nün cânını ışkıla alurlar.*” (s. 56)

Sözü geçen eserde velilerin Allah aşkıyla seslenmelerine Allah’ın da bu aşkla muamele ettiği belirtilir. Veli ile Allah arasındaki bu aşktan mütevellit arşı yüzlerce çiçeğin kokusuyla dolduğu anlatılır:

“*Nitekim Hazret-i Resûl (a.s.) buyurur:”Kaçan kim **velî**lerden birisi ‘Ya Rabbi’ dise Hak sübhanehü teâlâ ‘lebbeyk’ âvâzın ol **velî**nin kulağına degürür. Ve ol **velî**nün ‘Ya Rabbi’ dimekligiyle Allah teâlâ hazretinün ‘lebbeyk’ dimekligi arşda birükür. Bu ikisinün arasından bir nûr çıkar ve ol nûrun şu’lesinden yedinci kat gök altında yüz bin ve hezârân yüz bin levnen levnen çiçekler biter.”(s.56)*

¹³⁴ Korkmaz, age., s. 703.

¹³⁵ Cebecioğlu, age., s. 697.

Tablo 2.96. Velî, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

<i>Terim</i>	<i>Bağlamsal Anlam/Anlamlar</i>	<i>Kullanım Sıklığı</i>
Velî	Allah aşkıyla yaşayan Allah'a dost olmuş kimse.	5

YEDİ KALE: Makâlât'a göre, kalbin sağ kulakçığında bulunduğu belirtilen yedi ilkedir. Bunlar: bilim, cömertlik, sabır, marifet, perhizkârlık, korku ve edep'tir.

HBV, kişinin yüreğinin sol tarafında yedi kale olduğunu söyler. Her kalede bir muhafız görevlidir. Haset, cimrilik gibi kötü huyların dünyayı terk etmekle insanı terk edeceği ve kişinin imana ulaşacağı belirtilir. Şeytan asıllı fiilleri Rahman asıllı fiiller yok eder:

“Pes yüregün sol kulağında yeddi kal'a vardır. Ve her kal'ada bir dizdâr müvekkeldür. Değme bir dizdârun yüz bin subaşıtı vardır. İmdi hased, buhl, dünyâyı terk itmeklikle, bunlarım kamusı sabr itmekle îmân olur. Amma kibrün aslı şeytândur ve meskenet aslı Rahmân'dur, Pes imdi kaçan kibir gelse meskeneti ana havâle kıla. Kaçan hased gelse ilmi havale kıla. Ve hem buhl aslı şeytândur ve cömerdlük aslı Rahmân'dur. Kaçan buhl gelse cömerdlüğü ana havâle kılmak gerek.” (s. 85)

Tablo 2.97. Yedi Kale, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

<i>Terim</i>	<i>Bağlamsal Anlam/Anlamlar</i>	<i>Kullanım Sıklığı</i>
Yedi kale	İnsanın koruması gereken iyi huylarını ifade eder.	2

YOL: Arapça asıllı tarikat sözcüğünü ifade etmek için kullanılır.

1. Tarikat da bir mürşidin, pirin Hak'a ulaşmak için İslam dinini yorumlayarak oluşturduğu, kendine özgü kuralları, ilkeleri ve törenleri bulunan inanç yolu, manevi yol olarak açıklanır.¹³⁶

Eserde insanların en büyük düşmanının kâfirler olduğu söylenirken bu düşmanlardan daha büyüğünün kişinin kendi nefsi olduğu vurgulanır. Nefsinden sonra ise kişinin düşmanı kibir ve delalet olarak açıklanır. Yine bunların ardından yalan söylemek ve hile yapmak gelir. Kişiye düşman olan bu unsurların ortağı ise şeytandır. Şeytana uymanın kişiyi yoldan çıkaracağı dile getirilmiştir.

¹³⁶ Korkmaz, age., s. 665.

“Ve hem kâfir ulu düsmândur âdemilere. Ammâ ulu düşmân oldur ki; evvel, hevâ ve hevesdür. İkinci, kibr ü dalâletdür. Üçünci, kulmaşlukdur ve yalancılıkdur. Pes bu üç fi'l iblîse ortakdur. Ve hem mü'minem diyenleri **yoldan** çıkarur.” (s.134)

Esere göre kişi Allah'a kavuşmak istiyorsa şeytanın vekili olduğu on iki nesnenin yerine Allah'ın vekil olduğu nesnelere inşa etmelidir:

“Zira kim bu on iki dürlü fiil kim zikr olundu, birbirine müvekkeldür. Pes on iki fi'le İblîs müvekkeldür. Pes bu on iki fiil yıkılıp ol on iki nesne yirine yapılmayınca kulam diyen kişiye **yol** yokdur Çalab'dan yana.” (s 63)

2. Bir yerden diğerine yürüyerek ulaşmayı sağlayan uzaklık.

Makâlât'ta insan ile hayvan kıyası yapılırken hayvanların bile yolda giderken önüne çıkan dikene düşmediği, yolunu bulup gideceği yere ulaşacağı ifade edilmiş, ancak onların Allah'a ulaştıracak hakiki yolu bilmedikleri dile getirilir. Gerçek âdem olamayanlar da tıpkı bu hayvanlar gibi görülür. Gönül gözlerinin kapalı olduğu ve Hak yolunu göremedikleri belirtilmiştir:

“İlkılar dahi dikene düşmezler köy **yolun** bilüp azmazlar. Velikin Hak **yolun** bilmezler. Anlarun kim gönli gözi kördür, hayvân gibidür, Hak **yolun** görmezler.” (s.90)

Tablo 2.98. Yol, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

Terim	Bağlamsal Anlam/Anlamlar	Kullanım Sıklığı
Yol	Allah'a ulaşmayı sağlayacak olan yol, tarik.	5
	Ulaşım aracı.	1

YÜZ SÜRMEK: Türkçe olup yardımcı fiille kurulmuş bir terimdir. Bir teslimiyet belirtisi olarak yüzünü bir yere ya da kutsal bir şeye sürercesine eğilmek¹³⁷ anlamına gelir.

Eserde hakikat kapısının beşinci makamı yaratılmışların gerçek sahibine itaat edip O'nun huzurunda eğilerek itaat göstermek olarak açıklanır:

“Beşinci Makâmı: Mülk ıssına **yüz sürüp**; yüz suyun bulmakdur.” (s.78)

¹³⁷ Korkmaz, age., s. 716.

HBV, müminlerin gönlünü Kâbe'ye benzetir. İslam'ın kiblesi olan Kâbe'ye insanlar yürüyerek giderler. Ancak gönül isteyenlerin yüzü üzere yürümeleri gerektiği belirtilerek âşıkların bu sebeple yüzünü yere sürdüklerini ifade etmiştir:

“Pes imdi mü'minler gönli Ka'be'ye e benzer. Kâ'be'ye varanlar ayağ ile yürürler. Gönül isteyen yüzi üzre yürüse gerekdür. Anun için âşıklar yüzün yire sürerler.” (s. 105)

Tablo 2.99. Yüz Sürmek, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

<i>Terim</i>	<i>Bağlamsal Anlam/Anlamlar</i>	<i>Kullanım Sıklığı</i>
Yüz sürmek	Allah'ın huzurunda bir mahcubiyet hissederek ezilme, O'na itaat etme.	2

ZÂHİD: Arapça isim olan sözcük her türlü zevkten vazgeçerek kendini ibadete verme demektir. Terimsel olarak ise toplumdan uzaklaşarak içe kapanma yoluyla kendini tarikat, yol inancına veren kişidir.¹³⁸

Dört kapı öğretisine göre, ikinci kapı olan tarikat kapısındaki kişilere zahit denir. Bu kapının gereklerini yerine getirmekle görevli kişilerdir.

Adı geçen eserde abid ve zahitlerin aynı ibadetleri yapmalarının mümkün olmayacağı çünkü aralarında makam olarak farklılıklar ıldığı söylenir. Abid ve zahitler dünyalık için yaşayan kimseler olmaları yönüyle benzerdir. Muhibler ise mana kavimleri olarak dile getirilir:

“Ammâ âbidlerin ve zâhidlerin ve âriflerin tâatları ve halleri bir biri katında reva olmaz. Zîrâ kim âbidler ve zâhidler ve ârifler da'vî kavmleridür velâkin muhibler ma'nî kavmleridür.” (s.67)

Zahitlerin gece gündüz Allah'ı zikir ederek ibadet etmeleri gerektiğini belirten eserde, zahitler Allah'ı anarak dünyalık zevkleri bırakarak ahiret için yaşayan kimseker olmaları gerektiği vurgulanır:

“Pes zâhidlârün tâatı dün gün Tanrı'yi zikir itmekdür ve hem Bi'smi'llâh yâd kılmakdur ve hem havf (u) recâdur ve dünyâ arzûların terk itmekdür, âhiret için ve

¹³⁸ Korkmaz, age., s. 717.

hâlleri kendü bilülerine hoşnud olmuşlardır. Bilmezler kim kandan geldiler kancaru giderler.” (s. 48)

Makâlât'ta zahitlerin ibadet ederken anlamını bilmeden ibadet ettikleri, ariflerinse Allah'ın ilahi sanatını görerek hareket ettikleri; muhiplerin münacatı ise Allah'a olan aşklarından ileri geldiği açıklanır:

“Pes zâhid ibâdet eylemek, bilmedin mu'âmele eylernekdür. Ve ârif tefekkürü Hâlık sun 'ıyla mu'âmeledür. Ve hem muhibb münşeati sevgiliye mu'âmeledür.” (s. 64)

Tablo 2.100. Zâhid, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

<i>Terim</i>	<i>Bağlamsal Anlam/Anlamlar</i>	<i>Kullanım Sıklığı</i>
Zâhid	Dört tür insandan tarikat kapısında olan kimse.	5

ZÂHİR: Arapça bir sözcüktür. Dış, dışa ait, zuhur eden, ortaya çıkan, görünen gibi anlamları olan, görünen âleme de denir. Mukabili bâtın'dır.

Zâhir, bâtının aynasıdır: Dışı temiz, edebli, nazik ve kibar olan kişinin, içi de temiz ve güzeldir, anlamında bir atasözü, içi dışına uymayana, “zahiri bâtına uymaz” denir.¹³⁹

HBV, Allah'ın hem zâhiri hem de bâtını olduğunu söylediği eserinde bu dünyanın zâhir diğer dünyanın ise bâtın olduğunu ifade eder:

“Ve hem Çalab Tanrı'nun zâhiri ve bâtını var. Zâhiri bu cihân bâtın o cihân, Velâkin bu cihâ n ahur harâb olıserdür.” (s. 109)

Eserde mürîdin türlerinden olan mürîd-i mecâzilerin şeyhinin yapıp etmelerini koşulsuz kabul etmek yerine kendi sorgulama kapasitesi olduğunu belirtir:

“... Ammâ mürîd-i mutlak oldur kim, her dürlü halde şeyhine niçün diyüp huccet getürmeye. Ve emmâ mürîd-i mecâzî oldur kim zâhirdе şeyhi dileğinde ve bâtında kendi dileğinde ola. Ve emmâ mürîd- mürted oldur kim şeyhinün bir dürlü hâlini göricek der-hâl yüz döndüre...” (s.77)

¹³⁹ Elibol, age., s. 260.

Tablo 2.101. Zâhir, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

<i>Terim</i>	<i>Bağlamsal Anlam/Anlamlar</i>	<i>Kullanım Sıklığı</i>
Zâhir	Dünya, görünen evren.	1
	Müridin dışardan gözlenebilen yapıp etmeleri.	1

ZENBİL: Arapça isim olan sözcük Türkçede dudaksıllaşarak ‘zembil’ şeklinde söylenir. Zenbil, tarikat kapısının sekizinci makamında yer alan, evrenin sırlarını bilme, kavrama durumu ya da uyarıcıdan alınan bilgi; gönül yoluyla edilen sezgisel akıl şeklinde açıklanan bir terimdir.

HBV, tarikat kapısının sekizinci makamını hırka, makas, seccade ve tesbih taşımak olarak ifade ederken ayrıca müridin etrafına Allah’ın hikmetlerini görebilecek şekilde ibret alarak bakmasını bu sayede de hidayete ermesini söyler:

“Sekizinci makâmı hırkadur, zenbıldür ve mikrâsdur ve seccâdedür ve subhadur ve ibretdür ve hidâyedür.” (s. 77)

Tablo 2.102. Zenbil, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

<i>Terim</i>	<i>Bağlamsal Anlam/Anlamlar</i>	<i>Kullanım Sıklığı</i>
Zenbil	Tanrı’yı sezgisel yolla bilme.	1

ZİKR ETMEK-ZİKR: Arapça, unutmamanın zıddı olan hatırlamayı ifade eden bir kelimedir.

1. Bir şeyi dile getirme, söyleme.

HBV, on iki nesnenin dile getirildiği vakte işaret eder ve bu on iki nesneye şeytanın vekil olduğunu söyler. Şeytanın vekil olduğu nesnelere yerine Allah’ın vekil olduğu nesnelere yapılmıyorsa ben kulum diyen kişi gaflettedir. Çünkü şeytan aslı ile Rahman aslı aynı yerde barınmaz. Şeytan imanın düşmanıdır:

“Zîrâ kim bu on iki dürlü fiil kim zîkr olundu, birbirine müvekkeldür. Pes on iki fi’le İblîs müvekkeldür. Pes bu on iki fiil yıkılıp ol on iki nesne yirine yapılmayınca kulam diyen kişiye yol yokdur Çalab'dan yana. Zîrâ kim bu on iki düriü fiil ma'rifetün ve hem îmânun düşmânlarıdır.” (s. 63)

2. Allah'ı anma ve O'na niyazda bulunma.

Eserde zahitlerin ibadetlerinin gece gündüz Allah'ı zikretmek, “Bismillah” diyerek dünya arzularından sakınmak ve ahiret için yaşamak olduğu vurgulanır:

“*Pes zâhidlerün tâatı dün gün Tanrı'yi zikr itmekdür ve hem Bi'smi'llâh yâd kılmakdur ve hem havf (u) recâdur ve dünyâ ârzûların terk itmekdür, âhiret için ve hâlleri kendü bilülerine hoşnud olmuşlardır.*” (s. 48)

Adı geçen eserde Allah'tan yana nasibi olanların gece gündüz Allah'ı zikrederek tüm sıkıntılarından kurtulabileceği rahata ulaşabileceği dile getirilir:

“*Pes kimün kim Allah'dan nasîbi olsa bu kadar sözlerden haber anlaya. Dün gün Allah zikrine meşgul ola. İmdi her kim Allah zikrine meşgûl ola, her zahmetlerden kurtula, rahatlara ulaşsa.*” (s. 59)

Tablo 2.103. Zikir, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

<i>Terim</i>	<i>Bağlamsal Anlam/Anlamlar</i>	<i>Kullanım Sıklığı</i>
Zikir	Tekrar etmek, dile getirmek.	1
	Tanrı'yi anma, O'na niyazda bulunma.	2

ZÜRRİYET: Arapça bir sözcüktür. Soy, nesil¹⁴⁰ anlamlarına gelir. Hz. Âdem'in soyundan gelmeyi ifade eder.

Eserde insanlığın Hz. Âdem'in soyundan türediği dile getirilir. Ayrıca yaratılıştaki kıssadan kesitler sunulur:

“*...Haberde şöyledür kim: Âdem zürriyetünden yayılduk. Ebu'l-fazl Ca'fer-i Sâdık -radiya'llâhu anh- eydür: Hak Subhânehû ve teâlâ Âdem'i yaratmak diledi firîştelere bildürdi. Kavluhû teâlâ: Ve iz kâle rabbüke li'l-melâiketi innî câilün fi'l-ardı halîfeten. ...*”(s.110)

“*Ve haberde şöyle gelmişdür kim Hak subhânehû teâla Âdem'ün sol eyegüsindei Havvâ'yı yaratdı. Âdem'e yar kıldı. Ve doksan karın zürriyyeti doğdı.*” (s. 122)

¹⁴⁰ Apak, 1990, s.320.

Tablo 2.104. Züriyet, Anlamı ve Kullanım Sıklığı

<i>Terim</i>	<i>Bağlamsal Anlam/Anlamlar</i>	<i>Kullanım Sıklığı</i>
Züriyet	Hız. Âdem'in neslinden gelme.	2

2.2.2. Fonetik (Ses Bilgisel) İnceleme

Ses bilgisi (fonetik), sözcüklerin temelini oluşturan sesleri, harfleri ve bunlarla ilgili kuralları ele alır. Ses bilgisi; **sesler, ünlü uyumları** ve **ses olayları** olarak üç ayrı başlık altında incelenir.

EAT'de bulunan ünlüler a, e, ı, i, o, ö, u, ü, kapalı e ve uzun ünlülerdir (â, î, û). Ünsüzler ise b, c, ç, d, g, ğ, ģ, h, k, l, m, n, p, r, s, ş, t, v, y, z seslerinden oluşur. Ses bilgisel inceleme ünlü harfler ile ünsüz harfleri ayrı ayrı incelemeyi gerekli kılar.

Makâlât'taki terimlerin ses bilgisel incelemesi yapılırken de bu sıralama gözetilmiş olup terimlerde görülen fonetik hadiseler örneklendirilmiştir.

2.2.2.1. Sesler

2.2.2.1.1. Ünlüler (Vokaller)

Ünlü harfler, dört tanesi kalın, dört tanesi ince olarak ifade edilirken bunlar haricinde kapalı e ünlüsü ile â, î, û ünlüleri de vardır. Bu harfler teleffuz edilirken herhangi bir engelle karşılaşmazlar. Ayrıca ünlüler, ağızdan çıkarıldığı sırada çenenin aldığı şekle göre çeşitli isimler alırlar.

VOKALLER	DÜZ		YUVARLAK	
	Geniş	Dar	Geniş	Dar
KALIN	a	ı	o	u
İNCE	e	i	ö	ü

Türkçeye Arapça ve Farsçadan giren sözcüklerde görülen uzun ünlüler (â, î, û) Türkçeye ait olan sesler değildir. "Türkçede uzun vokal yoktur."¹⁴¹ Ancak Türkçenin dönemlerine bakıldığında sözü geçen uzun ünlülerin varlığı eski dönemler için kabul

¹⁴¹Ergin, Muharrem, **Türk Dil Bilgisi**, Bayrak Basım, İstanbul, 2009, s. 43.

edilmiştir. Eserde kullanılan uzun ünlü sözcükler diğer dillerden Türkçeye geçmiştir. Örneğin; âbid, âlem, bâtın, zâhir gibi sözcükler.

Arapça-Farsçanın yoğun etkisinden ötürü Türkçenin eski dönemlerinde bolca uzun ünlü sözcüğün kullanıldığı eserlere rastlanır. *Makâlât*'ın da Eski Türkçe döneminde (15. yy.) yazıya geçirilmiş olması eserdeki uzun ünlü sözcükleri açıklar niteliktedir.

2.2.2.1.2. Ünsüzler (Konsonantlar)

EAT'nin ünsüzleri b, c, ç, d, g, ğ, ğ, h, k, l, m, n, p, r, s, ş, t, v, y, z seslerinden oluşur. Bu sesler oluşum noktaları bakımından ve temas noktaları bakımından ayırım gösterirler:

ÜNZÜZLER (KONSONANTLAR)	SÜREKLİ	SÜREKSİZ
SERT (TONSUZ- SEDASIZ- ÖTÜMSÜZ)	p, ç, t, k	f, s, ş, h
YUMUŞAK (TONLU- SEDALI-ÖTÜMLÜ)	b, c, d, g	d, ğ, j, l, m, n, r, v, y, z

2.2.2.2. Ses Uyumları

2.2.2.2.1. Ünlüler

Kelime içerisindeki ünlülerin birbiri ardına gelme durumuna göre belirlenen uyumlardır. Türkçede artlık-önlük/kalınlık-incelik/damak/büyük ünlü uyumu ile düzlük-yuvarlaklık/dudak/küçük ünlü uyumu şeklinde gruplandırılan iki türlü uyum söz konusudur.

I. Büyük Ünlü (Kalınlık-İncelik/Damak) Uyumu

En sade şekliyle Türkçedeki ünlülerin sözcük ve ek olarak sadece kalın ünlüden (a, ı, o, u) ya da sadece ince ünlüden (e, i, ö, ü) oluşmasını ifade eden bir uyumdur. Büyük ünlü uyumu Türkçenin her döneminde tamdır. Ancak uyumu bozan bazı ekler vardır ki bu ekler de tek şakilli oldukları için uyumu bozarlar. Örneğin; -ken, -yor, -ki -

leyin gibi ekler eklendikleri sözlüklere göre ses değişimine uğramazlar. Standart bir kullanım söz konusudur.

Makâlât'taki çoğu terim bu uyum dışında tutulur. Çünkü yabancı dillerden alınan sözcüklerde (terimlerde) büyük ünlü uyumu aranmaz. Bu terimler aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Âbid, âdem, âlem, âlim, amel, ârif, âyet, Azrail, dîdâr, evliyâ, fakîr, gaflet, gâzî, hadîs, hakikat, îmân, ma'rifet, münâcât, müşâhede, perhizkârlık, seccade, sohbet, şerî'at, şeytan, tâhir, tarikat, velâyet, zâhid, zâhir vb.

Eserdeki diğer terimlerde büyük ünlü uyumu tamdır:

Arı olma, çalab, eren, gönül gözü, kendini bilmek, ocak, toprak, tövbe(tevbe), yüz sürmek vb.

II. Küçük Ünlü (Düzlük-Yuvarlaklık/Dudak) Uyumu

Dudak uyumu Türkçenin hiçbir döneminde tam değildir. İki ayrı kuralı vardır:

- Düz ünlüden sonra düz ünlü gelmelidir. (a, e, ı, i > a, e, ı, i)
- Yuvarlak ünlüden sonra dar-yuvarlak veya düz-geiş ünlü gelmelidir. (o, ö, u, ü > a, e, u, ü)

Eserde bu uyum dışında kalan terimler şunlardır:

Emr-i ma'ruf, mürid, tamu(damu), tefekkür, zürriyet.

Kalan terimlerde ise bu uyum tamdır:

Gönül gözü, kendini bilmek, çalab, eren, ocak, cömertlik, fakir-lik, terk etmek, şeytan, vuslat vb.

2.2.2.2.2. Ünsüzler

Türkiye Türkçesinde tam olan bu uyum eserin yazıldığı dönem olan Eski Anadolu Türkçesinde tam değildir. "Eski Türkçede ötümlülük-ötümsüzlük bakımından ünsüzler

arasında bir uyum yoktur. Bu uyumsuzluk Eski Anadolu Türkçesinde de devam etmektedir.”¹⁴² Ünlü uyumunda olduğu gibi bazı eklerin tek şekilli olması ünsüz uyumunu bozan bir durumdur. “Eski Anadolu Türkçesinde ünsüz uyumu yoktur. Bu dönemde bazı ünsüzlerin sürekli ötümlü olması, uyumsuzluğun önemli sebeplerindendir.”¹⁴³

+dA : tâatda, ‘arşda, ocakda, uçmakda

+dAn : toprakdan, dostdan, ‘arşdan

+dIk : arıtuğu

+dUr : münâcâtdur, ışkdur, dostdur, emr-i ma’rufdur, miskînlükdür, ma’rifetdür

2.2.2.3. Ses Olayları

Ses Düşmesi

Ses düşmesi kelime başında, içinde ve sonunda ünlü veya ünsüz düşmesi biçiminde görülen ses olayıdır.

Vokal (Ünlü) Düşmesi

Türkçede en yaygın ses düşmesidir. Ünlü düşmesi veya orta hece düşmesi adıyla bilinmektedir. Bu düşme genellikle sözcüğün ek almasıyla orta hecedeki ünlünün düşmesiyle oluşmaktadır. Ayrıca yabancı dillerden alınan sözcüklerin hecelere bölünmesiyle türemiş olan sesli harfler de eklemesmede düşmektedirler.¹⁴⁴

Ünlü düşmesi olayı eserde şu sözcüklerde görülmektedir:

İlim>ilm

Zikir>zikr

Şükür>şükr

Akıl>akl

¹⁴² Şahin, Hatice, **Eski Anadolu Türkçesi** (1. Baskı), Akçağ Yayınları, Ankara, 2003, s. 41.

¹⁴³ Gülsevin G. ve Boz E., **Eski Anadolu Türkçesi** (2. Baskı), Ankara, 2010, s. 42.

¹⁴⁴ Banguoğlu, Tahsin, **Türkçe'nin Grameri** (10. Baskı), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2015, s. 63, 64.

Seyir> seyr

Gönül gözü> gönli gözi

Tonlulaşma/Ötümlüleşme/Ünsüz Yumuşaması

Türkçede “ç, k, p, t” ünsüzleriyle biten bazı sözcükler ünlüyle başlayan bir ek aldıklarında “c, g-ğ, b, d” ünsüzlerine dönüşürler. Bu ses olayına ötümlüleşme, ünsüz yumuşaması veya ünsüz benzeşmesi denilmektedir.¹⁴⁵ *Makâlât*'ta bu ses olayı nadiren görülen bir durumdur. Çünkü EAT döneminde bu sesler sabit bir kullanım şekline sahip olup sürekli ötümlüdür; ek alsalar da değişme göstermezler:

mürşid-in> mürşidin

tâc-ın> tâcın

tâlib-in> tâlibin

zâhid-i> zâhidi

ocak-da > ocakda

Bu gözlemin dışında kalan bazı örnekler ise şöyledir:

uçmak-ın> uçmağın

ocak-ı > ocağı

miskinlik-i > miskînligi,

Ötümsüzleşme/Tonsuzlaşma

Türkçede c, d, g sesleriyle biten kelimelere ç, f, h, k, p, s, ř, t ünsüzleriyle başlayan bir ek getirildiğinde eklenen ekin ilk ünsüzünün ötümsüzleşmesi olayıdır.¹⁴⁶ Eserde ünsüz sertleşmesi ses olayı görülmemektedir.

Geçişme

“Sürekli birlikte kullanılan ve ünlüyle biten bir kelime ile ünlüyle başlayan iki kelimenin birleşmesi olarak tanımlanan bir hadisedir.”¹⁴⁷ Bu hadisenin eserde tek örneği mevcuttur:

kendi özin bilmek > kendüzin bilmek

¹⁴⁵ Gülensoy, Tuncer, **Türkçe El Kitabı** (7. Baskı), Akçağ Yayınları, Ankara 2015, s. 474.

¹⁴⁶ Ediskun, 1999, age., s. 81.

¹⁴⁷ şahin, 2003, age., s. 44.

Yuvarlaklaşma

EAT'nin en belirgin özelliği yuvarlaklaşmadır. Yuvarlaklaşma, düz bir ünlünün (a, e, ı, i) yuvarlak ünlüye (o, u, ö, ü) dönüşmesidir. Genellikle b, m, p, v ünsüzlerinin etkisiyle olmaktadır. Ancak EAT'de bu seslerin kullanılmadığı yerlerde de yuvarlaklaşma söz konusudur. Dudak uyumunu bozan bir ses olayıdır.¹⁴⁸ Eserde bu ses olayının yansıtan sözcükler şunlardır:

hidâyet kapısı

âbidlerün,

âriflerdür,

ehlümdür,

muhiblerün,

velînün,

uçmağun,

miskînlük,

perhizkârluk,

el alup,

dervîşlük,

evliyâlaruma,

pîrün,

kendüyi bilse vb.

Düzleşme

Çeşitli fonetik nedenlerle o, ö, u, ü yuvarlak ünlülerinin a, e, ı, i ünlülerine dönüşmesidir. Bu ses olayı daha çok alıntı kelimelerde görülmektedir. Türkçe kelimelerde ise düzlük-yuvarlaklık uyumunun etkisiyle düzleşme olayı meydana gelmektedir.¹⁴⁹ Yuvarlaklaşma ses olayının tersi olan düzleşme olayı eserde bazı örneklerde mevcuttur:

terk itmeklükle,

¹⁴⁸ Özkan, Mustafa, **Türkçe'nin Ses ve Yazım Özellikleri**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2001, s. 203.

¹⁴⁹ Özkan, 2001, age., s. 202.

terk idün,
gönli gözi
Tanrı'ya irmek
dostluğına
donın vb.

Ünsüz İkizleşmesi

Türkçe kelime köklerinde ünsüz ikizleşmesi görülmeyip alıntı kelimelerde ikiz ünsüzler bulunmaktadır.¹⁵⁰ Eserde geçen Arapça asıllı kelimelerde (Hak, sır gibi.) ünsüz ikizleşmesi vardır. Bu kullanım dışında tek yerde görülen bir ses olayıdır:

yeddi kal'a.

Fonetik Karşılaştırma Tablosu

15. YÜZYIL	13. YÜZYIL	13. YÜZYIL	14. YÜZYIL
<i>MAKÂLÂT</i>	<i>YUNUS EMRE DİVANI</i>	<i>KİTAB-I EVSAF-I MESACİDİ'Ş-ŞERİFE</i>	<i>GARİBNÂME</i>
Âbdest	Âb, ab	Âb-dest	
Âbid		'abid	'abid
Âdem	Âdem	Âdem	Âdem
Âlem	'alem	'alem	'alem
Âlim	Âlim	'âlim	'âlim
Amel		'âlim	'âlim
Arı olma		Arıg/arıglık	'arıg
Ârif	Ârif	'ârif	'ârif
'arş		'arş	'arş
Aşk/Işk	Aşktan	'aşk/'ışk	'ışk
Âşık	Âşıkım	'âşık	'âşık
Âyet	Âyet-i	Âyet	'âyet
Azrail			'azrail
Bâtın	Bâtın	Bâtın	Bâtın
Bezm-i Elest		Belî	Elest
Cân	Cânım, canın	Cân	Cân

¹⁵⁰ Özkan, 2001, age., s. 108-109.

Cânân	Cânân		cânân
Cömertlik			
Çalab			Çalab
Çırak/çerağ			çerağ
Dervîş	Dervîşliğin	Dervîş	Dervîş
Dîdâr	Dîdâr	Dîdâr	Dîdâr
Dizdâr			
Don			don
Dost		Dost	Dôst
Dört kapu/ Kırk makâm	Kapuyu, kapısın		makâm
Dört nesne			
Dört su			
Dua/ duâ	Duâ	Du'â	Du'â
Edeb	Âdâbı/ Edebile	Âdâb/edeb	Edeb
Ehl-i beyt/ âl		Ehl-i beyt	
El almak			
Emir/Buyruk Emr-i ma'ruf		Emr-i ma'rûf	Emr-i ma'rûf
Eren	Erenlere	Eren	
Evliyâ	Evliyâları	evliyâ	Evliyâ
Ezel			
Fakîr		fakîr	Fakîr
Gark olma			
Genç			
Gaflet	Gaflet	Gaflet	Gaflet
Gâzî		Gâzî	Gâzî
Gevher			Gevher
Gönül gözü	Gönlü-müz	gönli gözi	gönül gözi
Hadîs		Hadîs	Hadîs
Hakîkat	Hakikat Hakîkat-tir	Hakikat	Hakîkat
Hava/Yil/Yel		Hava	
Hırka		Hırka	Hırka
Hikmet			hikmetin

İbret		‘ibret	‘ibret
‘İlim/ilm		‘ilm	‘ilmin
Îmân	İman, imânım	Îmân	Îmân
Kâ’be			kâbe
Kendüyi bilmek	Kendin bilmek, kendüyi		Kendüzin bilene
Kutb-ı âlem			
Makas			
Ma’rifet	Ma’rifet	Ma’rifet	Ma’rifet
Mertebe			
Miskinlik /miskîn		Miskinlik	Miskin
Muhib		Muhib	
Münâcât		Münâcât	Münâcât
Mürid		Mürid	Mürîd
Mürşid	Mürşidine		Mürşid
Müşahede			
Nefs	Nefsi-min, nefsün	Nefs	Nefs
Od	Oduna	Od	Od
Ocak			
Perhîzkârlık		Perhizlig	Perhîz
Perde		Perde	Perde
Pîr	Pîrim-den		Pîr
Rıdvân			
Rızık/rızk		Rızk	
Saç			
Seccâde		Seccâde	
Seyr-i Sülûk		Seyr	
Sohbet		Sohbet	Sohbet
Su	Suyu		
Sünnet			Sünnet
Şehit		Şehîd	Şehîd
Şerîat	Şerîatın	Şeri’at	Şeri’at
Şevk			

Şeyh	Şeyhimden	Şeyh	Şeyh
Şeytan		Şeytân	Şeytân
Şirk	Şirkile		
Şükr/Şükür	Şükür		Şükür
Tâat		Tâ'at	Tâ'at
Tamu/Damu		Tamug	Tamu
Tâhir			
Tarikat		Tarikat	Tarîkat
Tefekkür		Tefekkür	
Terk etmek		Terk	Terk ider
Teşbih (subha)		tesbih	Tesbih
Teslîm-i rıza	Rıza		
Toprak			
Tevbe/Tövbe		Tevbe	Tevbe
Uçmak		Uçtmah	Uçmağ/uçmak
Üç sünnet	Sünnetile		
Velâyet	Vilâyeti		Velâyet
Velî		Velî	Velî
Yedi Kale/Yedi Kal'a			
Yol	Yoldan	Yol	
Yüz sürmek			
Zâhid		Zâhid	Zâhid
Zâhir		Zâhir	Zâhir
Zenbil		Zenbil	
Zikr/Zikir etmek		Zikr	Zikr
Zürriyet			

Yukarıdaki tabloda *Makâlât*'taki terimlerin fonetik özelliklerinin diğer yüzyıllarda yazılmış eserlerdeki¹⁵¹ fonetik özelliklerle benzer ya da farklı yönleri gösterilmiştir. Tablo incelendikten sonra şu hususlar dikkat çekmektedir:

- *Makâlât*'ta çoğu terim son ünsüzü bakımından ötümlüdür. Bu özellik diğer eserlerde de aynı olarak tespit edilmiştir. Son ünsüzü ötümsüz olan terimler: Uçmak, ayet, sohbet, tâ'at vb. sözcükler olup farklı dillerden alınan sözcüklerdir.

- #g sesi *Makâlât*'ta düşmüştür. Ancak diğer eserlerde bu sesin kullandığı görülmüştür:

Arı olma >> arıg >>arıklık

Tamu/damu >> tamug>> tamuk

- Terimlerin genelinde uzun ünlü kullanımı aynı çıkmıştır. Ancak Farsça asıllı dost terimi sadece *Garibnâme*'de uzun ünlülü kaydedilmiştir:

Dost >> dost >>dôst

- k# sesinin *Makâlât*' ta ve diğer eserlerde ötümlü olarak kullanılmıştır.

Gönül gözi gibi.

- Nazal ɳ sesi *Makâlât*' ta kullanılmazken diğer eserlerde bir terimde kullanılmıştır:

Gönül gözi >>göñli gözi.

- *Makâlât*'ta “uçmak” şeklinde yazılan terim diğer eserlerde uçmah, uçmah, uçmağ gibi şekillerde yazılmıştır.

¹⁵¹ Kemal Yavuz, **Garibnâme**, TDK, İstanbul, 2000, İstanbul Maarif Kitaphanesi, Tam ve Tekmil Niyazi ve **Yunus Emre Divanı**, İstanbul, 1963, Hasibe Mazıoğlu, Ahmet Fakih, **Kitabu Evsafu Mesacidi's-Şerife**, TDK, Ankara, 1974.

SONUÇ

Alevilik/Bektaşilik inanç sistemi önemli bir terimsel hafızaya sahiptir. Bu terimsel hafızayı somut olarak görebildiğimiz yerler de Alevilik/Bektaşilik inanç sisteminin yazılı veya sözlü kaynaklarıdır. Bu kaynaklar içerisinde 13. yy. mutasavvıflarından Hacı Bektâş-ı Velî'nin düşüncelerini ve dünya görüşünü yansıtan, Alevilik inanç sisteminin temel kaynaklarından biri olarak kabul edilen *Makâlât* adlı eser çalışmada ana malzeme olarak kullanılmıştır.

Bu eserden yola çıkılarak Alevilik inanç sisteminin terimsel kelime hazinesi *Makâlât* adlı eser vasıtasıyla somutlaştırılmak istenmiştir. Bu amaçla öncelikli olarak eserde yer alan Alevilik terimleri tek tek tespit edilmiştir. Ardından terimlerin semantik (anlamsal) ve fonetik (ses bilimsel) incelemeleri yapılmıştır.

Eser tasavvufî niteliktedir. Bu durum kullanılan terimlerin anlamını/anlamalarını çeşitlendirmiştir. Bu çeşitliliğin olduğu yerler çalışmanın ilgili kısmında örneklerle açıklanmış ve son olarak da bu anlamsal değişimler tablolarda gösterilmiştir. Eserin içeriği şu şekilde tespit edilmiştir; eser “dört kapı” ve “kırk makâm”ı açıklamak amaçlı yazılmıştır. Dört kapı (şeriat, tarikat, marifet, hakikat) ve bu kapıların onar makamını hiyerarşik olarak açıklayan Hacı Bektâş-ı Velî, eserini bu öğretiyi etrafında şekillendirmiştir.

Hacı Bektâş-ı Velî'nin *Makâlât* adlı eserinin tasavvufî nitelikte oluşu ve aslen Arapça olup sonradan Türkçeye çevrilmiş olması kullanılan terimlerin büyük bir çoğunluğunun Arapça ve Farsça olmasına sebep olmuştur. Eserin aslının Arapça olması eserde yer alan terimlerde de yansıma bulmaktadır. *Makâlât*'ta tamamı tespit edilip açıklanmaya çalışılan 104 terimden 72'sinin Arapça, 14'ünü ise Farsça olması alanda kullanılan terimlerinin çoğunluğunun Türkçe olmadığını göstermektedir.

Türkçeden ziyade Arapça ve Farsçanın daha çok kullanıldığı bir dönemde Türkçe yazan ve yazmayı tavsiye eden Hacı Bektâş'ın birebir kaleme aldığı eser olmayan *Makâlât*'taki terimlerin % 69'u Arapça, %13'ü Farsça, % 12'si Türkçe ve % 2'si diğer dillerden alınmıştır. Ancak eserde % 69'luk dilimde yer alan Arapça terimler değil % 12'lik dilime sahip olan Türkçe terimlerden ‘Çalab’ terimi 42 kez kullanılarak en sık tekrar eden terim olmuştur.

İncelenen eserde temel amacın Alevilik-Bektaşilik inancının dilsel birikiminin eserlerde ne kadar yansıma bulunduğunu gösterebilmek olduğundan söz konusu eserin kelime hazinesi içerisinde yer alan Alevilik-Bektaşilik terimleri üzerinde durulmuş, bu sözcüklerin köken olarak hangi dile ait olduğu ve kullanım sıklıkları verilmeye çalışılmıştır. Aşağıdaki tabloda da bu çalışmalar gösterilmiştir:

DİLLER	TERİMİN ADI VE KULLANIM SIKLIĞI	TOPLAM
ARAPÇA	Abdest(4), Abid(5), Âdem(35), Âlem (5), Âlim(3), Amel(3), Arif(23), Arş(4), Aşk(6), Âşık(4), Ayet(10), Azrail(7), Batın(2), Dua(6), Edep(3), Ehlibeyt(3), Emir(6), Evliya(1), Fakir(1), Ezel(2), Gark(3), Gaflet(1), Gazi(2), Hadis(3), Hakikat(15), Hava(7), Hırka(1), Hikmet(2), İbret(2), İlim(5), İman(13), Kâbe(6), Kutb-ı Âlem(3), Makas(1), Marifet(14), Mertebe(4), Miskinlik(5), Muhip(8), Mürit(7), Münacat(7), Müşahede(6), Nefis(5), Nimet(4), Rıdvan(2), Rızık(2), Seccade(1), Seyr-i Süluk(2), Sohbet(3), Sünnet(3), Şehit(7), Şeriat(14), Şevk(3), Şeyh(4), Şeytan(5), Şirk(1), Şükür(3), Taat(11), Tahir(1), Tarikat(13), Tefekkür(3), Terk Etmek(9), Tesbih(1), Teslim-i Rıza(2), Tevhit(3), Velayet(2), Veli(7), Vuslat(3), Zahir(2), Zahit(9), Zenbil(1), Zikir(4), Züriyet(2).	72
FARŞÇA	Abdest(4), Bezmiest(2), Canan(1), Cömertlik(8), Çerağ(1), Derviş(1), Didar(1), Dizdar(6), Dost(9), Genc(3), Gevher(1), Perhizkârlık(3), Perde(2), Pir(3).	14
TÜRKÇE	Arı olma(4), Çalap(42), Don(5), Eren(2), Gönül gözü(3), Kendini bilmek(7), Kul(15), Ocak(3), Saç(1), Toprak(10), Tövbe(3), Yol(9), Yüz sürmek(3).	13
DiĞER	Su(6)(Çince), Tamu(5) (Soğdca), Uçmak(5) (Soğdca).	3

Çalışmanın neticesinde şu sonuçlara ulaşılmıştır:

1. Eserde yer alan ve incelenen terimlerin genelini Arapça, Farsça ve Türkçe sözcükler oluşturmaktadır. Ancak bu dillerin haricinde farklı dillere ait terimlerin de kullanıldığı görülmüştür.
2. Kullanılan terimlerin büyük bir bölümü Arapça olup yaklaşık 73 Arapça terim kullanılmıştır. Dini-tasavvufi mahiyette yazılan eserde Arapça kelimelerin fazla kullanılması, ayrıca İslamiyetin kabulü Arapça sözcüklerin genel dile yansımasına sebep olmuştur.
3. Eserde yaklaşık 15 Farsça terim kullanılmıştır.

4. Arapça-Farsça sözcüklerin yanında kullanılan 13 Türkçe terim tespit edilmiştir.
5. Tamlama yoluyla oluşturulmuş Türkçe-Arapça, Türkçe-Farsça, karışık dillerden meydana gelen terimler vardır. Bunlar dört kapı kırk makam, yedi kale, teslim-i rıza gibi terimlerdir.
6. Bazı terimler ise Türkçe yardımcı fiiller kullanılarak oluşturulmuştur: kendini bilmek, yüz sürmek, arı olmak, el almak vb.
7. En çok kullanılan terimler; Çalap (42), Hz. Âdem(18), âdem(17), şariat(14), tarikat(13), marifet(14), hakikat(15), kul(15), imandır(13).
8. Eserde en az kullanılan terimler; hırka(1), zenbil(1), tesbih(1), makas(1), seccade(1), evliya(1), canan(1), fakirlik(1) gibi terimlerdir.

Eserin aslının Arapça olması yukarıda sayılan maddeleri açıklar niteliktedir. Arapçanın yanında Farsça ve Türkçe terimler kullanılmıştır. Ancak nadir de olsa farklı dillerden terimlere de rastlanmıştır: su (Çince), tamu ve uçmağ (Soğdca) gibi.

Çalap teriminin dışında en çok tekrar eden terimlerin şariat (14), tarikat (13), marifet (14) ve hakikat (15), kul (15), iman (13) vb. olması HBV'nin “dört kapı kırk makam” öğretisinin önemini gözler önüne serer. Hacı Bektâş, eserinde sıralı bir düzen ile verdiği bu öğretinin kişinin hayatına anlam katması ve hakikate ulaşması için gerekli olduğunu vurgulamaktadır.

Hacı Bektâş, eserinde “dört kapı kırk makam” öğretisini detaylarıyla açıklamış; bu detayları atlayan birinin insan-ı kâmil mertebesine erişip Allah'a kul olamayacağını vurgulamıştır. Eserin tamamında dört kapının tüm kapıları, bu kapılara ait olan makamlar, bu kapıda olan insanlar ve onların özellikleri ayrıntılı şekilde verilmiş böylece “insan” mefhumu üzerinde durularak doğru yaşamın nasıl olması gerektiğine dair bir çizelge oluşturulmuştur.

Adı geçen eserdeki en önemli terimlerden biri de Hz. Âdem'dir. Hz. Âdem ve âdem (insan) terimleri eserin merkezinde yer alır. HBV, bu iki terimi birbirine bağlayarak tüm insanlığa timsal olması gereken bir durum olarak açıklamaya çalışır. Hz. Âdem'in yaratılışından bahsederken Allah'ın kudretini dile getirir ve tüm insanlığın da bu ilahi kudret karşısında feyz alması gerektiğini ifade eder.

Eserde en az kullanılan terimlerin hırka, zenbil, makas, seccade, tesbih vb. olması maddi olarak Alevilik-Bektaşılığı yaşamaktan daha önemli bir husus olan insanın maneviyatını güçlendirmesi ve insan-ı kâmil olmayı başarabilmesi durumudur.

Terimlerin söz konusu eserde ikincil olarak fonetik açıdan incelemesinin yapıldığını belirtmiştik. Bu açıdan incelenen terimlere bakıldığında tespit edilen hususlar şöyle sıralanabilir:

1. Eserde damak uyumunun tam olduğu görülmüştür. Ancak burada şunu belirtmek gerekir ki yabancı kökenli sözcüklerde bu uyum aranmaz. Yani âdem, amel, î mân vb. terimlerin bu kurala uymaması sözcüklerin başka dillerden gelmiş olmasıyla alakalıdır.
2. Dudak uyumu Eski Anadolu Türkçesi döneminde tam değildir. Uyum dışı olan bazı sözcükler şöyledir: damu, tefekkür, mürid vb.
3. Eserde ünsüz uyumunu bozan durumlar söz konusudur. Burada da bazı eklerin sürekli olarak ötümlü şekilde kullanılmasından kaynaklanan bir durum söz konusudur. Örneğin: arşda, uçmakdan, tâatda, ocakdan, ışkdur, dostdur vb.
4. Ünlü düşmesi yaşanan sözcüklerin genellikle ikinci hecesindeki ünlünün düz-dar ya da yuvarlak-dar olduğu görülmüştür. Örneğin; akıl, gönül, zikir, şükür vb.
5. *Makâlât*'ta görülen bir diğer ses hadisesi geçişme'dir. Bunun tek örneği tespit edilmiştir: kendü özin bilmek > kendüzin bilmek.
6. Türkçede görülmeyen ses olaylarından ünsüz ikizleşmesi eserde bir yerde kullanılmıştır: yeddi kal'a.
7. EAT'nin önemli bir özelliği olan yuvarlaklaşmanın eserin genelinde baskın olarak kullanılmış bir ses olayı olduğunu söylemek mümkündür. Eklerde ve köklerde kullanılan ünlülerin sürekli olarak yuvarlak olduğu belirlenmiştir: zâhidün, âbidlerün, kendüzin bildüği, ehlümdür, uçmağun...
8. Ötümlüleşme, eserde görülen bir ses olayı değildir. Bunun sebebi kelime eklerdeki ünsüzlerin sürekli ötümlü kullanılmasıdır. Ocakdan, ahiretde, arşda, tâ'atda vb.
9. Eserde düzleşmeye birkaç yerde rastlanmıştır: terk itmek ve gönli gözi.

KAYNAKÇA

- Aksan, D., (2002), **Anadilimizin Söz Denizinde**, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Alşan, M. Hakan, (2006), **Horasan Erenleri**, Karakutu Yayınları, İstanbul.
- Altınok, Baki, Yaşa, (2012), **Alevilik Hacı Bektaş Veli Bektaşilik**, Ahi Yay., Ankara.
- Apak, İ., (1990), **Dini Terimler Sözlüğü**, C. II, İhlas Gazetecilik Holding A.Ş.
- Arpa, A., (2014), **Alevilerin Kur'an Tasavvuru; Adıyaman Aleviliği Örneği**, Bingöl Üniversitesi Yay., Bingöl.
- Atar, F., (1997), "**Abdest Maddesi**" **İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşam Ansiklopedisi**, (ed. İbrahim, Kâfi Dönmez), Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, C. I, İstanbul.
- Ayverdi, İ., (2016), **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, Kubbealtı Lugati Yayınları, İstanbul.
- Baba, O. Mustafa, **Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü**, Heyamola Yayınları, İstanbul.
- Banguoğlu, T., (2015), **Türkçenin Grameri** (10. Baskı), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Başçetin, M. Yasin. (2014), **Alevi Bektaş Şiirinde İdeal İnsan Tipi**, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl.
- Bayat, F., (2008), **Orta Türkçe Sözlük** (Birinci Basım), Yalın Yayıncılık, İstanbul.
- Birdoğan, N., (2006), **Anadolu'nun Gizli Kültürü Alevilik**, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Bozkurt, N., (1997), "**Hakikat**" Maddesi, **İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşam Ansiklopedisi**, (ed. İbrahim, Kâfi Dönmez), Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, C. I, İstanbul.
- Bulut, M., (1997), "**Aşk Maddesi**" **İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşam Ansiklopedisi**, (ed. İbrahim, Kâfi Dönmez), Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, C. I, İstanbul.
- Bulut, M., (1997), "**Arş Maddesi**" **İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşam Ansiklopedisi**, (ed. İbrahim, Kâfi Dönmez), Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, C. I, İstanbul.

- Cebecioğlu, E., (2004), **Tasuvvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, Anka Yayınevi, İstanbul.
- Çukurluöz, Ö., (2018), **Hacı Bektaş Veli Düşüncesinde İnsan Anlayışı**, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale.
- Dindi, E., (2011), **Alevi-Bektaşî Geleneğinde Kur'an Anlayışı**, İz Yayınları, İstanbul.
- Dinî Terimler Sözlüğü** (Yty.)(İmam-Hatip ve Anadolu İmam-Hatip Lisesi Öğrencileri İçin) Devlet Kitapları Müdürlüğü, Ankara.
- Duran, H., “*Hacı Bektaş Veli'nin İman, Akıl, Amel Yorumu*”, IV. Uluslararası Alevilik Sempozyumu, s.411-423.
- Elibol, M. Arzu Kök, (Yty), **Alevi-Bektaşî İncasında Terim ve Kavramlar**, Yayınlanmamış Çalışma.
- Enginli, Zafer, (2006), **Metinlerle Tasuvvuf Terimleri Sözlüğü**, (1. Baskı), Kalem Yay., İstanbul.
- Eraslan, K., (2000), **Ahmet Yesevî-Dîvân-ı Hikmet'ten Seçmeler**, Feryal Yayınevi, Ankara.
- Ergin, M., (2009), **Türk Dil Bilgisi**, Bayrak Basım, İstanbul.
- Eyüboğlu, İ. Zeki, (1989), **Bütün Yönleriyle Hacı Bektaş Veli**, Özgür Yayınları, İstanbul.
- Fığlalı, E. Ruhi, (2006), **Türkiye'de Alevilik Bektaşîlik**, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir.
- Gökalp, Z., (1976), **Türkçülüğün Esasları** (Baskıya Haz: Mehmet Kaplan), Kültür Bakanlığı Yayını, İstanbul.
- Gülensoy, T., (2015), **Türkçe El Kitabı** (7. Baskı), Akçağ Yayınları, Ankara.
- Gülsevin G. ve Boz E., (2010), **Eski Anadolu Türkçesi** (2. Baskı), Ankara.
- Gündüz, Ş., (1998), **Din ve İnanç Sözlüğü**, Vadi Yayınları, Ankara.
- Günel, F., (1997), “*Kabe*” Maddesi, **İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşam Ansiklopedisi**, (ed. İbrahim, Kâfi Dönmez), Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, C. I, İstanbul.

- Güzel, A., (2011), **Hacı Bektaş Veli El Kitabı**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Hançerlioğlu, O., (1969), **Mutluluk Düşüncesi**, Varlık Yayınları, İstanbul.
- Hançerlioğlu, O., (1994), **İslam İnançları Sözlüğü**, Remzi Yayınları, İstanbul.
- İstanbul Maarif Kitaphanesi, (1963), **Tam ve Tekmil Niyazi ve Yunus Emre Divanı**, İstanbul.
- Kahraman, B. İ., (2017), **Terimbilimi**, Bilge Yay., İstanbul.
- Karataş, T., (2001), **Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü (5. Baskı)**, Perşembe Kitapları, İstanbul.
- Kaya, D., (2014), **Türk Dünyası Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Kavramları ve Terimleri Sözlüğü**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Korkmaz, E., (2016), **Ansiklopedik Alevilik-Bektaşilik Terimleri Sözlüğü**, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul.
- Kurtoğlu, Fatma S., (2019), **Kök Değerler Açısından Hacı Bektaş Veli'nin Eserleri**, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Bahar.
- Korkmaz, E., (2006), **Vilayetname**, Can Yayınları, İstanbul.
- Korkmaz, E., (2007), **İmam Cafer Buyruğu (3. Baskı)**, Anahtar Kitaplar Yayınları.
- Korkmaz, S., (2016), **Alevilik Bektaşilik Geleneği ve İslam**, İz Yayınları, İstanbul.
- Korkmaz, Z., (1992), **Gramer Terimleri Sözlüğü**, TDK Yayınları: 575, Ankara.
- Levend, Âgâh S., (1972), **Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri**, TDK, Ankara.
- Mazıoğlu H., (1974). **Ahmet Fakih, Kitabı Evsafı Mesacidi'ş-Şerife**, TDK, Ankara.
- Melikoff, I., (2006), **Uyur İdik Uyandırdılar**, Demos Yayınları, İstanbul.
- Uludağ, S., (2012), **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- Noyan, B., (1995), **Bektaşilik Alevilik Nedir?**, Ant/Can Yayınları, İstanbul.
- Oğuzoğlu, Y., (1994), **“Dizdâr” Maddesi**, TDVİA, C. IX.
- Özdemir, Ali R., (2019), **Hacı Bektaş Veli**, Kripto Yay., Ankara.
- Özkan, M., (2001), **Türkçenin Ses ve Yazım Özellikleri**, Filiz Kitabevi, İstanbul.

- Özmen, İ., (2010), **Simgeler ve Rıza Kenti: Alevilik/Bektaşilik**, Parşömen Yayınları, İstanbul.
- Öztürk, Y. Nuri., (1990), **Tarihi Boyunca Bektaşilik**, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul.
- Schimmel, A., (2018), **İslam'ın Mistik Boyutları**, (Çev. Ergun Kocabıyık), Alfa Yayınları, İstanbul.
- Şahin, H., (2007), **“Ocak” Maddesi**, TDVİA, Ankara.
- Şahin, H., (2003), **Eski Anadolu Türkçesi** (1. Baskı), Akçağ Yayınları, Ankara.
- Temren, B., (1995), **Bektaşiliğin Eğitsel ve Kültürel Boyutu**, TC. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Türkçe Sözlük** (11. Baskı), (2011), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli** (1988), Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Yayınları, Ankara.
- Uludağ, S., (2016), **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul.
- Yavuz, Yusuf Ş., (1997), **“Amel Maddesi”, İslam’da İnanç İbadet ve Günlük Yaşam Ansiklopedisi**, (ed. İbrahim, Kâfi Dönmez), Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, C. I, İstanbul, s.126.
- Yavuz, Yusuf Ş., (1997), **“Bezm-i Elest” Maddesi, İslam’da İnanç İbadet ve Günlük Yaşam Ansiklopedisi**, (ed. İbrahim, Kâfi Dönmez), Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, C. I, İstanbul.
- Yavuz, Yusuf Ş., (1997), **“Ehl-i Beyt” Maddesi, İslam’da İnanç İbadet ve Günlük Yaşam Ansiklopedisi**, (ed. İbrahim, Kâfi Dönmez), Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, C. I, İstanbul.
- Yıldız, H., (2014), **Hacı Bektaş Veli’nin İslam Yorumu Üzerine Bazı Çözümlemeler**, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl.
- Yılmaz, A., (2011), **Alevi Bektaşi Klasikleri Makâlât**, TDV, Ankara.
- Zülfikar, H., (1991) **Terim Sorunu ve Terim Yapma Yolları**, TDK, Ankara.